

Дніпровський національний
університет ім. Олесея Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2020 ТОМ 23 № 9

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2020

Науково-теоретичний альманах

ГРАНІ

Том 23 № 9 2020

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентіві України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886 журналу надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 2 від 28.09.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2020

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Рагімлі Р.	к.і.н., доц. (Азербайджан)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Третяк О.А.	д.п.н., проф.
Турченко Ф.Г.	д.і.н., проф.
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор української та російської мов: Левшанова О.О.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Контакти:

Тел.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
e-mail: granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

GRANI/

Scientific and theoretical almanac

23 (9) 2020

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,
Dnipropetrovsk regional institute for public administration
National academy for public administration under the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 2 dated 28.09.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:

DOAJ

Index Copernicus

National Library of Ukraine Vernadsky

Google Scholar

CrossRef

eLibrary

Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»

12d, Starokosatska St., office 8,

Dnipro, Ukraine, 49000

+38(050)258-83-86

www.grani-print.dp.ua

graniprint@gmail.com

Publishing license

ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,

private names, enterprises and

organizations titles, geographical

locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not

always share the views and thoughts

expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed

on the written consent with the editorial

office and the author.

© «Grani» 2020

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. Phd (Azerbaijan)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. Phd (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Tretiak O.A.	Full Prof. Dr.
Tokovenko F. G.	Full Prof. Dr.
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,

Krivoshchein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Technical Editor: Loboda R.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Levshchanova O.O.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Contacts:

Tel.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13

e-mail: granidp@gmail.com

www.grani.org.ua

Зміст

Соціологія

С. 5

Оксана Баштанник

Соціологічний інституціоналізм як напрям нового інституціоналізму політичної науки: методологія та її реалізація в українських політологічних дослідженнях

Політологія

С. 15

Роман Петюр, Анастасія В'юненко

Торговельні представництва в системі економічної дипломатії України

С. 26

Орест Бойчук

Становлення історичної політики в Польщі після Другої світової війни в контексті ставлення до Німеччини

Філософія

С. 40

Марина Мазур

Історико-філософська інтерпретація архетипів особистості як символічних образів колективного безсвідомого в рецептивному полі психоаналітичних поглядів Карла Густава Юнга

С. 65

Олена Ходус

Дослідницька програма «історії понять»: евристичні можливості в інтерпретації семантики приватності

Історія

С. 74

Шахла Мамедова

Історія ткацтва в Азербайджані

С. 83

Рахшанда Байрамова

Зміна уряду в регіоні Губи в Азербайджані та його трагічні наслідки (1920-1921)

С. 92

Ельдар Мехтієв

Ранньосередньовічний релігійно-меморіальні пам'ятники Азербайджанського регіону

Contents

Sociology

P. 5

Oksana Bashtannyk

Sociological institutionalism as a direction of the new institutionalism of political science: methodology and its implementation in Ukrainian political science research

Politology

P. 15

Roman Petyur, Anastasiia Viunenko

Trade missions in the system of Ukrainian economic diplomacy

P. 26

Orest Boichuk

Evolution of historical policy in Poland after II World War in the context of treatment of Germany

Philosophy

P. 40

Maryna Mazur

Historico-philosophical interpretation of the archetypes of personality as symbolic images of the collective unconscious in the receptive field of psychoanalytic views of Carl Gustav Jung

P. 65

Olena Khodus

Research program "history of concepts": heuristic possibilities in the interpretation of privacy semantics

History

P. 74

Shahla Mammadova

History of weaving in Azerbaijan

P. 83

Rakhshanda Bayramova

Change of government in the Guba region of Azerbaijan and its tragic consequences (1920-1921)

P. 92

Eldar Mehdiyev

Early medieval religious-memorial monuments of gadabay region of Azerbaijan

Соціологія

DOI: 10.15421/172080

УДК: 321+324

Соціологічний інституціоналізм як напрям нового інституціоналізму політичної науки: методологія та її реалізація в українських політологічних дослідженнях

Оксана Баштанник, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Актуальність даного дослідження пояснюється необхідністю уточнення евристичних параметрів одного із сегментів інституціонального аналізу української політичної науки – соціологічного інституціоналізму. На сучасному етапі світового розвитку інституціональних досліджень політики вже недостатньо звертатись до формалізованих аспектів сутності політичних інститутів, що все ще є досить розповсюдженим підходом – на відміну від загальної теорії нового інституціоналізму. Також поширеним є бачення, що новітні зразки дослідницьких стратегій може запропонувати лише зарубіжна політична наука і саме серед її розробок слід шукати необхідні аналітичні інструменти. Через певні історичні аспекти політичного розвитку нашої країни політологічні дослідження тривалий час не мали можливості розвиватися синхронно загальносвітовим тенденціям, але можливо припустити, що на сьогодні така ситуація поступово змінюється. Тому за мету нашого дослідження було взято конкретизацію у вітчизняній політичній науці аналітичного поля такого напрямку досліджень нового інституціоналізму як соціологічний інституціоналізм та систематизуємо основні параметри його дослідницької стратегії.

У результаті проведення дослідження було виявлено, що в основі положень соціологічного інституціоналізму політичної науки є більш нормативно-формалізовані підходи порівняно з іншими різновидами інституціоналізму оскільки на його формування вагомий вплив справила теорія організацій. Більшість українських вчених застосовує методологічний інструментарій цього напрямку інституціоналізму для комплексного аналізу природи політичного інституту як дослідницької одиниці, яка наближається у свої характеристики до останніх світових прикладів і потребує відповідної методології дослідження. Групу конкретної проблематики, яка розглядається вітчизняними вченими на основі положень соціологічного інституціоналізму, відкривають нормативні аспекти функціонування міжнародної політики (наприклад, гуманізація), яка в даному вимірі перебуває в центрі уваги і зарубіжних вчених також. Більш цікавим напрямом досліджень є особливості процесу європейської інтеграції, аналіз якого теж бере початок у роботах іноземних вчених, проте нас це питання цікавить з огляду на євроінтеграційні амбіції України – чи матиме відповідні перспективи її нормативна європеїзація. Ще одним важливим аспектом дослідження за допомогою методології цього напрямку інституціонального аналізу, і знову – значущим для нашої країни є соціально-політичні процеси у перехідних суспільствах, в яких демократизація почалася, але досягнення на цьому шляху важко назвати стійкими.

Ключові слова: політичний інститут, новий інституціоналізм, теорія організації, соціальний ізоморфізм, інституціональна практика, європейська інтеграція, перехідні суспільства

Sociological institutionalism as a direction of the new institutionalism of political science: methodology and its implementation in Ukrainian political science research

Oksana Bashtannyk, Oles Honchar Dnipro National University

The relevance of this study is explained by the need to find out the heuristic parameters of one of the segments of the institutional analysis of Ukrainian political science - sociological institutionalism. At the present stage of world development of institutional research in politics, it is no longer enough to turn to the formalized aspects of the essence of political institutions, which is still a fairly common approach - in contrast to the general theory of the new institutionalism. Also, there is a widespread view that the latest models of research strategies can be offered only by foreign political science and it is among its developments that the necessary analytical tools should be sought. Due to certain historical aspects of the political development of our country, political science research has not been able to develop synchronously with global trends for a long time, but it is possible to assume that today this situation is gradually changing. Therefore, the purpose of our study was to concretize in domestic political science the analytical field of such research areas of the new institutionalism as sociological institutionalism and systematize the main parameters of its research strategy.

As a result of the study, it was found that the provisions of sociological institutionalism of political science are based on more normative-formalized approaches compared to other types of institutionalism because its formation was significantly influenced by the theory of organizations. Most Ukrainian scholars use the methodological tools of this area of institutionalism for a comprehensive analysis of the nature of the political institution as a research unit, which is close in its characteristics to the latest world examples and requires an appropriate research methodology. The group of specific issues considered by domestic scholars on the basis of the provisions of sociological institutionalism is opened by the normative aspects of the functioning of international politics (for example, humanization), which in this dimension is in the center of attention of foreign scholars as well. A more interesting area of research is the peculiarities of the process of European integration, the analysis of which also begins in the works of foreign scholars, but we are interested in this question given Ukraine's European ambitions - whether its regulatory Europeanization will have appropriate prospects. Another important aspect of research using the methodology of this area of institutional analysis, and again - important for our country, are the socio-political processes in transition societies, where democratization has begun, but the achievements in this way are difficult to call sustainable.

Keywords: *political institute, new institutionalism, theory of organization, social isomorphism, institutional practice, European integration, transitional societies*

Социологический институционализм как направление нового институционализма политической науки: методология и ее реализация в украинских политологических исследованиях

Оксана Баштанник, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Актуальность данного исследования объясняется необходимостью уточнения эвристических параметров одного из сегментов институционального анализа украинской политической науки – социологического институционализма. На современном этапе мирового развития институциональных исследований политики уже недостаточно обращаться к формализованным аспектам сущности политических институтов, что все еще является достаточно распространенным подходом – в отличие от общей теории нового институционализма. Также распространенным является мнение, что новейшие образцы исследовательских стратегий может предложить только зарубежная политическая наука и именно среди ее разработок следует искать необходимые аналитические инструменты. В силу опре-

деленных исторических аспектов политического развития нашей страны политологические исследования долгое время не имели возможности развиваться синхронно общемировым тенденциям, но теперь возможно предположить, что такая ситуация постепенно меняется. Поэтому целью данного исследования является конкретизация в отечественной политической науке аналитического поля такого направления исследований нового институционализма как социологический институционализм и систематизируем основные параметры его исследовательской стратегии.

В результате проведения исследований было выявлено, что в основе положений социологического институционализма политической науки – более нормативно-формализованные подходы по сравнению с другими разновидностями институционализма, поскольку на его формирование значительное влияние оказала теория организаций. Большинство украинских ученых применяет методологический инструментарий этого направления институционализма для комплексного анализа природы политического института как исследовательской единицы, которая приближается в своих характеристиках к последним мировыми примерам и требует соответствующей методологии исследования. Группу конкретной проблематики, которая рассматривается отечественными учеными на основе положений социологического институционализма, открывают нормативные аспекты функционирования международной политики (например, гуманизация), которая в данном измерении находится в центре внимания и зарубежных ученых также. Более интересным направлением исследований являются особенности процесса европейской интеграции, анализ которого тоже берет начало в работах иностранных ученых, однако нас этот вопрос интересует, учитывая евроинтеграционные амбиции Украины – будет ли иметь соответствующие перспективы ее нормативная европеизация. Еще одним важным аспектом исследования с помощью методологии этого направления институционального анализа, и снова – значимым для нашей страны являются социально-политические процессы в переходных обществах, в которых демократизация началась, но достижения на этом пути трудно назвать устойчивыми.

Ключевые слова: политический институт, новый институционализм, теория организации, социальный изоморфизм, институциональная практика, европейская интеграция, переходные общества

Вступ

Актуальність даного дослідження пояснюється необхідністю уточнення евристичних параметрів одного із сегментів інституціонального аналізу української політичної науки – соціологічного інституціоналізму. На сучасному етапі світового розвитку інституціональних досліджень політики вже недостатньо звертатись до формалізованих аспектів сутності політичних інститутів, що все ще є досить розповсюдженим підходом – на відміну від загальної теорії нового інституціоналізму. Також поширеним є бачення, що новітні зразки дослідницьких стратегій може запропонувати лише зарубіжна політична наука і саме серед її розробок слід шукати необхідні аналітичні інструменти. Через певні історичні аспекти політичного розвитку нашої країни політологічні дослідження тривалий час не мали можливості розвиватись синхронно загальносвітовим тенденціям, але можливо припустити, що на сьогодні така ситуація поступово змінюється.

Тому за мету нашого дослідження ми бе-

ремо конкретизацію у вітчизняній політичній науці аналітичного поля такого напрямку досліджень нового інституціоналізму як соціологічний інституціоналізм та систематизуємо основні параметри його дослідницької стратегії.

У цьому нам сприятиме використання таких методів дослідження як конкретизація та опис, узагальнення та системний підхід, порівняння та аналогії, формалізація та, власне, інституціональний підхід.

Аналіз наявної літератури показав, що концептуалізація соціологічного інституціоналізму як окремої дослідницької стратегії інституціонального аналізу політики реалізується лише в зарубіжних наукових працях. Починаючи від основ методології дослідження, викладених у роботах таких вчених як Дж. Майер (інституціональні теорії організацій), та звертаючись до питань, які мають велике суспільне значення – Ф. Макей, С. Монро та Дж. Вайлен з дослідженням феміністичного потенціалу соціологічного інституціоналізму, або проблем на рівні міжнародних політичних процесів –

стаття О. Порумбеску та багато інших. Щодо української політичної науки, то цілеспрямований розгляд положень даного напрямку інституціоналізму першочергово можливо знайти переважно у роботах вчених, які репрезентують положення теорії нового інституціоналізму (теорії більш високого рівня концептуалізації) – А. Колодій, А. Романюк, Н. Ротар. Виникає необхідність проаналізувати, чи застосовується як така дослідницька стратегія соціологічного інституціоналізму до політичних процесів і явищ українськими вченими та яким є предметне поле цих наукових розробок, що суттєво розширить методологічні координати як безпосередньо інституціонального аналізу, так і вітчизняної політичної науки загалом.

Результати дослідження

Соціологічний інституціоналізм в політико-інституційній парадигмі політичної науки

Основи для розвитку соціологічної версії нового інституціоналізму політико-інституційної парадигми політичної науки були закладені ще в 40–50ті рр. ХХ ст. в роботах американського соціолога Ф. Селзніка, який спирався на принципи системного та структурно-функціонального аналізу при дослідженні специфіки суспільних організацій (Дегтярьов, 2004). Хоч положення соціологічного інституціоналізму близькі до теорії організацій, у ньому все ж акцентується на значенні контексту в регулюванні діяльності акторів політики – інститути та індивіди розглядаються як вбудовані в конкретне культурне середовище (Колодій, 2010, с. 63). Це середовище визначає індивідуальні та колективні цінності та інтереси, а також особливості організаційної розбудови всіх суспільних інститутів, зокрема, і політичних.

У соціологічному інституціоналізмі прийнято виокремлювати два різновиди моделей теорії – відкрити та синтетичну. У першій з них (Ф. Селзнік, П. ДіМаджіо, В. Пауел) офіційні задачі та формалізована організація інституціональної структури вимушені постійно коригуватися у відповідності до викликів середовища – в організаційному полі прийняття рішень виникає феномен ізоморфізму (Дегтярьов, 2004). Він означає процес пристосування, набуття інститутом відповідності певній сфері соціального життя, який може бути реалізований на

основі примусу, слідуванню нормативним регуляторам, або носити міметичний характер – відбуватися через наслідування (Хасс, 2007, с. 121–123). Отже, соціологічний інституціоналізм доповнює тези відносно дослідження інституціональних трансформацій в історичному інституціоналізмі, але він є більш конкретно-ситуативним і меншою мірою орієнтованим на розгляд владних відносин. Синтетична модель соціологічного інституціоналізму (М. Коен, також окремі роботи Дж. Марча та Й. Олсена) полягає у тому, що, оскільки проблема, спосіб її вирішення, відповідальні особи та темпоральний діапазон вибору не завжди кореспондують один до одного у часі, то інститути можуть у відповідності до власної логіки штучно синтезувати політичний процес у конкретних умовах – наприклад, стимулювати процес прийняття рішень при недостатній обробці альтернатив (Дегтярьов 2004). Ініціаторами цього, як правило, є системні гравці, що прагнуть реалізувати власні інтереси та здатні заради цього підтримувати функціонування політичного інституту. У якості акторів, попри все зацікавлених у забезпеченні інституційного відтворення, можливо назвати представників політичної еліти, які мимоволі сприяють зниженню інституціональної ефективності політичної системи в цілому.

Загалом інститути в соціологічному новому інституціоналізмі розглядаються більшою мірою сутнісно, аніж структурно: на думку Дж. Хасса це є практики та смисли, що інтерналізуються та відтворюються індивідами через стратегії, звичаї та мову (Хасс, 2007, с. 115). Інтерпретація відбувається як на рівні інтерналізації смислу інституційної норми суб'єктом, так і на рівні відтворення ним інституціоналізованої (формально чи неформально) практики взаємодії. У цьому аспекті можливо спостерігати деяку наступність розвитку політико-інституційної теорії, оскільки відбувається залучення дослідницької стратегії класичного інституціоналізму, але інтерпретуються не лише норми законодавства. У методологічній площині соціологічний інституціоналізм базується переважно на використанні у його розробках якісного аналізу та інтерпретації, виокремленні каузальних залежностей та наданні пояснень у руслі загальнотеоретичної соціології (Meyer, 2008, p. 798). П. Холл та

Р. Тейлор зауважують, що в теорії цієї версії нового інституціоналізму дослідники мало уваги приділяють аналізу зіткнень інтересів акторів політики – як в межах інституційних обмежень, так і в ширшому контексті середовища (Hall, & Taylor, 1996, p. 954). Їх критика базується на тому, що смисли виникають і видозмінюються не лише в процесі односторонньої інтерпретації певних феноменів, але і завдяки оспорюванню та відстоюванню індивідами власних інтересів за необхідності діяти у відповідності до зразків колективної поведінки.

Соціологічний інституціоналізм в українській політичній науці: загальні дослідницькі межі

В українських наукових публікаціях значна кількість згадок про соціологічний вимір аналізу політичних інститутів та соціальні підвалини їх функціонування зустрічається в роботах, які стосуються осмислення теорії нового інституціоналізму в політичній науці. Також, положення соціологічного інституціоналізму часто використовуються під час дослідження змістовної сутності політичного інституту як такого, оскільки на сьогодні розуміння її значною мірою видозмінюється – через домінування в інституціональному аналізі теорії нового інституціоналізму.

А. Романюк був одним із перших вітчизняних дослідників, які аналізували природу інституціональних феноменів у межах нового інституціоналізму політичної науки; він поділяє поширений підхід щодо розуміння політичних інститутів як різновидів інститутів соціальних. Інститути інтегрують, впорядковують та стабілізують головні сфери соціального життя, формуючи сприйнятливі процедури й форми артикуляції відносин та інтересів. Тобто в цьому контексті інститути розглядаються як певні зразки поведінки, які напрацьовуються протягом певного часу, відповідно соціальна діяльність та прийняті зразки поведінки будуть виступати чинником інституалізації (Романюк, 2006, с. 194). У цитованій статті вчений не акцентує окремо на положеннях соціологічного інституціоналізму щодо політичних явищ і процесів, проте він зосереджується на основах, звертаючись безпосередньо до соціальних витоків становлення політичних інститутів. Як би ми не реалізували в подальшому дослідницькі операції, завжди

необхідно мати на увазі розуміння самої сутності інституціоналізованого феномену, котрий стає таким саме через соціальну компоненту серед усього багатоманіття складових.

Власне, більшість українських публікацій, в яких хоча б побіжно згадуються положення соціологічного інституціоналізму політичної науки, спрямовані на комплексний аналіз природи політичного інституту. Одним з найбільш цікавих прикладів подібних досліджень можливо назвати статтю М. Кармазіної та О. Шурбованої, що стала основоположною для розрізнення таких, на перший погляд, подібних понять як інститут та інституція. Дослідниці зазначають про окремі напрями теорії нового інституціоналізму, серед яких згадується і соціологічний інституціоналізм, підходи якого сприяють аналізу глибинної сутності інституціональних феноменів у політиці. Напрацювання соціологічних досліджень цікавить вказаних вчених з тієї точки зору, що з-поміж інших наук саме соціологія вивчає інститути, виходячи з практики та «повсякденного знання» (Кармазіна, & Шурбована, 2006, с. 12). Таке для всіх начебто звичне слово як «практика» і дозволило виокремити якісну диференціацію між поняттями інститут та інституція як об'єктами дослідження, котрі нібито знаходяться в одній площині. Інституціям відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (зокрема, політичні) (Кармазіна, & Шурбована, 2006, с. 17).

Серед новітніх робіт, в яких соціологічному інституціоналізму приділяється вже більш значна увага, можливо назвати дослідження Н. Ротар. Вчена виокремлює основних представників цього напрямку нового інституціоналізму (не забуваючи про витoki аналітичних розробок), а також характерні особливості загального розуміння політичного інституту. Але найголовнішим є те, що в даній статті Н. Ротар накреслює основні координати дисциплінарної матриці цього напрямку аналізу, що представляє інтерес для всіх тих, хто зможе спиратися на це уже в своїх працях. Концентруючи дослідницьку увагу на проблемах агрегування та артикуляції групових соціальних інтересів та процесі їх презентації мовою найбільш поширених

цінностей і орієнтацій масової свідомості, соціологічний інституціоналізм створює інструментарій вивчення самоорганізації громадських структур, норм і практик. Погляди різних представників соціологічного інституціоналізму збігаються в тому, що політичні уподобання виражаються агрегованими, а не атомізованими інститутами, а колективні рішення на рівні інститутів є не простою сумою індивідуальних рішень, а формуються під тиском інституціональних структур (Ротар, 2019, с. 142).

Соціологічний інституціоналізм у сучасних українських дослідженнях політики: предметні напрями

1. Аналіз міжнародних політичних процесів

Що ж до конкретної проблематики, яка розглядається вітчизняними вченими за допомогою дослідницького інструментарію соціологічного інституціоналізму, то тут спостерігається відтворення тенденцій, характерних і для зарубіжних політологічних розробок. Більша частина праць спрямована на дослідження визначальних чинників перебігу міжнародних політичних процесів, зокрема – особливостей функціонування європейських інтеграційних структур та їх впливу на регіональний політичний простір.

Якщо говорити про міжнародну політику як загальний предмет аналізу, то даний напрям нового інституціоналізму зосереджується передусім на нормативних її аспектах, які формують культурно-символічну реальність функціонування інститутів, що, у свою чергу, впливає на якісну сутність цих інститутів. З точки зору соціологічного інституціоналізму, міжнародні урядові організації відкриваються для участі громадянського суспільства, тому що норми демократії, прозорості та участі поширюються в усьому світі, відповідно, міжнародні урядові організації адаптували свої інституційні проекти до цих норм (Хар, 2019, с. 65). Таким чином, на думку О. Ю. Хар, посилення взаємодії між міжнародними інституціями та міжнародними неурядовими організаціями сприяло зміні міжнародних норм, принципів і процедур (Хар, 2019, с. 65). Можна говорити про гуманізацію правового регулювання міжнародних політичних відносин, яка прямо чи опосередковано здатна впливати і на внутрішньополітичні процеси в тих країнах-у-

часницях цих відносин, які ще перебувають на стадії демократичних трансформацій.

Але не все так однозначно, як здається на перший погляд, – під різного роду тиском владних структур, пристосовуючись до нього, гуманітарні проекти теж можуть зазнавати сутнісних змін, які здатні ледь не повністю спотворити основний зміст напрямів їх діяльності. Трансформаційний вплив нормативної складової у міжнародній політиці є предметом уваги більш спеціалізованих досліджень, результати яких цікаві як для політичної науки, так і для політичної практики. Так, Т. Я. Ткач зазначає, що соціологічний інституціоналізм виокремлює наступні причини ізоморфізму (пристосування) гуманітарних організацій: примусовий спосіб організації, міметичний та нормативний. Примусовий ізоморфізм виникає внаслідок нав'язування великими державами норм та правил діяльності міжнародним організаціям, членами яких вони є, або кошти до яких вони офіційно направляють. Причини виникнення міметичного ізоморфізму – гуманітарні організації оптимізували свою роботу, часто копіюючи моделі поведінки, принципи діяльності та навіть організаційну структуру більш відомих організацій, що сприяло уніфікації стандартів. Нормативний ізоморфізм викликаний спробою штучно створити норми та правила діяльності, якими мають керуватися міжнародні організації (Ткач, 2016).

2. Особливості європейської інтеграційної політики

Більшою мірою положення соціологічного інституціоналізму застосовуються українськими вченими для аналізу наявного досвіду розвитку і можливих перспектив продовження процесу європейської інтеграції. Це цілком аргументовано, якщо взяти до уваги напрацювання соціологічної теорії організації та дискусії, які розгортаються навколо унікальної – наднаціональної – інституціональної структури управління ЄС. О. В. Пістракевич у своєму дослідженні зазначає, що соціологічний інституціоналізм спрямований на те, як можна пояснити інституційні форми й методи діяльності (Пістракевич, 2015, с. 28), і це має сприяти хоча б деякому послабленню специфічного для ЄС конфлікту інтересів у функціонуванні багаторівневої системи управління.

О. І. Трегуб моделює логічний ланцюг, що допомагає зрозуміти хід думки вченого під час концептуального аналізу організаційної структури ЄС, який реалізується на основі положень цього напрямку інституціональної теорії. Соціологічний інституціоналізм обґрунтовує ідею, згідно з якою люди у своїй поведінці керуються уявленнями про те, що вони вважають правильним. Такі уявлення про правильність формуються соціальними нормами та інститутами, які й визначають, яким чином має поводитись індивід у конкретній ситуації. Так, актори наднаціональних європейських інститутів соціалізуються цими інститутами, що й впливає на їхню поведінку, спосіб мислення, артикулювання та досягнення цілей (Трегуб, 2013, с. 152).

В якості прикладу реалізації такого типу аналітичних підходів, можливо навести тезу, яку обґрунтовує у своїй роботі Б. В. Ференс: соціологічний інституціоналізм розглядає ЄС як систему різних норм, цінностей, практик і структур, які повинні бути інтегровані в національну систему і призвести до соціалізації (Ференс Б. В., 2019, с. 122). Отже, звернення до положень цього напрямку нового інституціоналізму дозволяє обґрунтувати можливість функціонування наявного інституціонального механізму управління ЄС, спроможність якого ставиться під сумнів з огляду на раціоналізм економічної політики країн-лідерів і відмінності історичного досвіду державного будівництва учасників об'єднання. На перший план виходить соціалізація до наднаціональних норм політичної взаємодії у вигляді європеїзації, коли наднаціональні інститути формують спільний політичний курс, який має слугувати стратегічним орієнтиром для окремих національних держав.

3. Проблеми перехідних політичних систем

Окремий інтерес для репрезентації методологічного інструментарію соціологічного інституціоналізму представляють роботи, орієнтовані на дослідження соціально-політичних процесів у перехідних суспільствах, до переліку яких і по сьогодні можливо включати Україну. Під час розгляду такого типу предмета аналізу використовується дослідницька стратегія, подібна до тієї, про яку ми вже говорили стосовно європеїзації, але в даному контексті мова буде

йти про особливості демократизації. З'ясувавши, чому при впровадженні політичних реформ порівняно слабо діють раціональні стимули або чим пояснюються відмінні політичні траєкторії країн зі схожим історичним минулим, вчені часто приходять до висновку, що слід шукати фактори впливу, які виявляються більш дієвими.

О. Стойко у своїй праці наводить розроблену в межах соціологічного інституціоналізму селекторативну теорію (*selectorate theory*) Б. де Москіти та А. Сміта, яка пояснює реакцію політиків, що перебувають при владі, на можливі революційні загрози. Вибір одного з двох основних варіантів поведінки в такій ситуації – посилення авторитарних тенденцій (обмеження політичних свобод, переслідування опозиціонерів та ін.) чи поглиблення демократизації – зумовлюється наявністю чи відсутністю у керівництва країни доступних джерел легких прибутків (природних ресурсів, іноземної допомоги тощо) (Стойко, 2016, с. 52). На перший погляд здається, що ми маємо справу з чинниками винятково економічного характеру, але тип економічних відносин у державі визначається типом політичного управління, який уможливує функціонування тих політико-економічних практик, що знаходять підтримку широких мас населення. Перерозподільче регулювання економічних процесів як домінуюче вкорінюється не стільки винятково там, де є що розподіляти, а скоріше там, де наявна висока ступінь суспільних очікувань від подібних інституціональних практик – наприклад, де вони були одним з інструментів соціалізації особистості. Окрім цього, як підкреслює в термінах соціологічного інституціоналізму О. Стойко, актори виконують наявні сценарії при побудові нових інститутів, навіть якщо це виявляється неефективно (Стойко, 2016, с. 53).

Кушнар'ов І. В., досліджуючи більш прикладну проблематику, аргументує, що за допомогою дослідницького інструментарію соціологічного інституціоналізму уможливується пошук відповідей на питання про причини поширення політичної корупції у певних типах суспільства, з'ясування тих чинників, які сприяють імплементації антикорупційних цінностей у загальну культуру або є перешкодою для наповнення аксіологічної системи антикорупційними стандартами

поведінки політичних акторів (Кушнар'ов, 2018, с. 46–47). Робота цього дослідника важлива тим, що він не лише аналізує це негативне явище, але також прагне з'ясувати фактори його значного розповсюдження за деяких типів суспільно-політичного устрою, оскільки окремі прояви політичної корупції можуть спостерігатися в усіх державах світу, але далеко не всюди вона здатна набувати системних масштабів. Значення соціологічного неоінституціоналізму для вивчення політичної корупції полягає насамперед у дослідженні впливу інституту корупції не лише на політичну поведінку, а й політичну ідентичність індивідів, опосередкуванні соціально-політичним середовищем інституційного впливу на державну політику (Кушнар'ов, 2018, с. 47). Зважаючи на це, простіше зрозуміти, як десятиліттями можливо перебувати в процесі незавершених і, часом, контрверсійних реформ при кричущій необхідності реальних змін у всіх сферах життя суспільства – їх не буде впроваджено доти, доки не припиниться відтворення соціальних норм, під впливом яких неформально схвалюється подібний стан речей.

Використовуючи логіку соціологічного неоінституціоналізму в пошуку пояснень інституціоналізації специфічних неформальних норм і практик поведінки на пострадянському просторі, на додаток до основного пояснення раціональності дій політичних акторів, що діють у межах цих інститутів, додається ще й поняття про сенси. Завдяки сенсам, якими наділений кожний інститут, у межах котрих відбуваються дії і взаємодії цих акторів, відбувається легітимація норм і правил, що встановлюються і засвоюються. Це в кінцевому підсумку і наділяє політичні інститути ознаками стійкості (Мілюкова, 2014, с. 92). У такому разі сенси виступають в якості соціальних конструктів, котрі можуть бути значно більш стійкими за ті політичні інститути, які спираються на них у процесі свого функціонування. З точки зору гуманістичних ідеалів, так і має бути: поняття вищого порядку – милосердя, справедливості та ін. – повинні переважати у своєму впливі реформовані структури та тимчасові розпорядження. Втім, коли задоволення винятково особистих інтересів розглядається як більш ефективна стратегія суспільної взаємодії, зазначені вище поняття

поступаються своєю сенсовою значущістю іншим – непотизму, хабарництву і т. д.

Висновки

Для реалізації мети нашої роботи першопочатково виникла необхідність визначитися з вихідними параметрами структури дослідницької стратегії соціологічного інституціоналізму політичної науки. Ми конкретизували, що в основі його положень є більш нормативно-формалізовані підходи порівняно з іншими різновидами інституціоналізму оскільки на його формування вагомий вплив справила теорія організацій. Значна увага вчених спрямована на практики колективної взаємодії учасників у певному контекстуальному середовищі, проте недостатньо (як відзначають критики) аналізується конфліктний її вимір.

Далі ми звертаємося вже безпосередньо до здобутків української політичної науки у полі інституціонального аналізу, котрі мають менш тривалу історію розвитку, порівняно із зарубіжними, але на сьогодні теж є достатньо репрезентативними. Часто вітчизняні дослідники звертаються до іноземних напрацювань з теорії соціологічного інституціоналізму політичної науки, щоб залучити їх результати в україномовний науковий простір – головним чином, систему координат його дисциплінарної матриці. Більшість українських вчених застосовує методологічний інструментарій цього напрямку інституціоналізму для комплексного аналізу природи політичного інституту як дослідницької одиниці, яка наближається у свої характеристики до останніх світових прикладів і потребує відповідної методології дослідження.

Групу конкретної проблематики, яка розглядається вітчизняними вченими на основі положень соціологічного інституціоналізму, відкривають нормативні аспекти функціонування міжнародної політики (наприклад, гуманізація), яка в даному вимірі перебуває в центрі уваги і зарубіжних вчених також. Більш цікавим напрямом досліджень є особливості процесу європейської інтеграції, аналіз якого теж бере початок у роботах іноземних вчених, проте нас це питання цікавить з огляду на євроінтеграційні амбіції України – чи матиме відповідні перспективи її нормативна європеїзація. Ще одним важливим аспектом дослідження за допомогою методології цього напрямку інституціональ-

ного аналізу, і знову – значущим для нашої країни, є соціально-політичні процеси у перехідних суспільствах, в яких демократизація почалася, але досягнення на цьому шляху важко назвати стійкими.

Як ми бачимо, дослідницька стратегія соціологічного інституціоналізму досить результативно застосовується і в українській політичній науці, дозволяючи як генералізу-

вати висновки щодо конкретної предметної сфери, так і збагатити змістовну складову самої теорії. Тому обґрунтованою є необхідність і в подальшому розглядати вже зазначені напрями досліджень та нові дослідницькі орієнтири вчених, щоб конкретизувати евристичні параметри цього різновиду нового інституціоналізму та розуміти можливості інституціонального аналізу в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Дегтярев А. А. Методологические подходы и концептуальные модели в интерпретации политических решений (III). URL: http://www.politanaliz.ru/articles_57.html (дата звернення: 01.10.2020).
- Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
- Колодій А. Неінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Філософсько-політологічні студії*. 2010. Вип. 1. С. 60–69.
- Кушнар'єв І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.
- Мілюкова А. О. Політико-інституційні трансформації в перехідних суспільствах: закономірності та український досвід : дис. ... к. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2014. 208 с.
- Пістракевич, О. В. Інституційна система Європейського Союзу: становлення та розвиток в умовах розширення : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01. Івано-Франківськ, 2015. 202 с.
- Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці. *Вісник Львівського ун-ту. Філософські науки*. 2006. Вип. 9. С. 190–199.
- Ротар Н. Неінституціоналізм в системі теоретико-методологічних засад політичної науки. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2019. Т. 39. С. 136–146.
- Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с.
- Ткач Т. Я. Роль ООН у координації гуманітарних операцій з подолання наслідків стихійних лих та формуванні міжнародної гуманітарної системи. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2938/2631 (дата звернення: 01.10.2020).
- Трегуб О. І. Теоретичні засади європейської інтеграції. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2013. № 9 (101) вересень. С. 148–153.
- Ференс Б. В. Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС : дис. ... к. політ. наук : 23.00.02. Миколаїв, 2019. 232 с.
- Хар О. Ю. Особливості інституалізації міжнародних неурядових організацій та їх взаємодії з міжнародними урядовими організаціями. *Вісник НГУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 2 (42). С. 62–66.
- Хасс Дж. Соціологічний неонституціоналізм і аналіз організацій. *Вестн. Санкт-Петербурзького ун-та*. 2007. Сер. 8. Вип. 3. С. 112–125.
- Hall P. A. Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*. 1996. № 5 (44). P. 936–957.
- Meyer J. W. Reflections on Institutional Theories of Organizations. URL: <http://ru.scribd.com/doc/56594455/John-W-Meyer-2008-Reflections-on-Institutional-Theories-of-Organizations> (дата звернення: 01.10.2020).

REFERENCES

- Dehtyarev, A. A. (2004). Metodolohycheskye podkhody y kontseptualnye modely v ynterpretatsyy polytycheskykh reshenni (III) [Methodological approaches and conceptual models in the interpretation of policy decisions (III)]. Retrieved from http://www.politanaliz.ru/articles_57.html [in Russian].
- Ferens, B. V. (2019). Transnatsionalizatsiia politychnoho prostoru Ukrainy ta YeS [Transnationalization of the political space of Ukraine and the EU]. *Candidate's thesis*. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly, Mykolaiv [in Ukrainian].
- Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 5(44), 936–957.
- Karmazina, M., & Shurbovana, O. (2006). „Instytut” ta „instytutsiia”: problema rozrznennia poniat [“Institute” and “institution”: the problem of distinguishing concepts]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 4, 10–19 [in Ukrainian].
- Khar, O. Yu. (2019). Osoblyvosti instytualizatsii mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii ta yikh vzaiemodii z mizhnarodnymy uriadovymy orhanizatsiiamy [Features of institutionalization of international non-governmental organizations and their interaction with international governmental organizations]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of NTUU «KPI». Politology. Sociology. Law*, 2(42), 62–66 [in Ukrainian].

Khass, Dzh. (2007). Sotsyolohycheskyi neoinstytutsyonalizm y analiz orhanyzatsyi [Sociological neo-institutionalism and analysis of organizations]. *Vestn. Sankt-Peterburhskoho un-ta – Bulletin of St. Petersburg University*, 8 (3), 112–125 [in Russian].

Kolodii, A. (2010). Neoinstytutsionalizm ta yoho piznavalni mozhlyvosti v politychnykh doslidzhenniakh [Neo-institutionalism and its cognitive possibilities in political research]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Ser. Filosofsko-politologichni studii – Bulletin of Lviv University. Ser. Philosophical and Political Studies*, 1, 60–69 [in Ukrainian].

Kushnarov, I. V. (2018). *Politychna koruptsiia: porivnialno-politologichna kontseptualizatsiia [Political corruption: comparative political science conceptualization]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Vydavnytstvo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian].

Meyer, J. W. (2008). Reflections on Institutional Theories of Organizations. In Greenwood, R., Oliver, Ch., Suddaby, R. & Sahlin, K. (Eds.), *The SAGE handbook of organizational institutionalism* (pp. 790–811). Los Angeles, Calif. : Sage Publ.

Miliukova, A. O. (2014). Polityko-instytutsiini transformatsii v perekhidnykh suspilstvakh: zakonmirnosti ta ukraïnskyi dosvid [Political and institutional transformations in transitional societies: regularities and Ukrainian experience]. *Candidate's thesis*. Pivdenno-ukraïnskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K.D. Ushynskoho, Odesa [in Ukrainian].

Pistrakevych, O. V. (2015). Instytutsiina systema Yevropeiskoho Soiuzu: stanovlennia ta rozvytok v umovakh rozshyrennia [The institutional system of the European Union: formation and development in the context of enlargement]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet nafty i hazu, Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Romaniuk, A. (2006). Novyi instytutsionalizm ta poniattia instytutu v politychnii nauks [New institutionalism and the concept of institute in political science]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Philosophical Sciences*, 9, 190–199 [in Ukrainian].

Rotar, N. (2019). Neoinstytutsionalizm v systemi teoretyko-metodolohichnykh zasad politychnoi nauky [Neo-institutionalism in the system of theoretical and methodological foundations of political science]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and Political Problems of the Modern World*, 39, 136–146 [in Ukrainian].

Stoiko, O. M. (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh [Transformation of political institutions in modern transitional societies]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; «Lohos» [in Ukrainian].

Tkach, T. Ya. (2016). Rol OON u koordynatsii humanitarnykh operatsii z podolannia naslidkiv stykhiinykh lykh ta formuvanni mizhnarodnoi humanitarnoi systemy [The role of the UN in coordinating humanitarian operations to overcome the consequences of natural disasters and the formation of an international humanitarian system]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky» – International relations. Political Science Series*, 12. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2938/2631 [in Ukrainian].

Trehub, O. I. (2013). Teoretychni zasady yevropeiskoi intehratsii [Theoretical foundations of European integration]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 9(101), 148–153 [in Ukrainian].

Баштанник Оксана

Кандидат політичних наук, доцент
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара

Bashtannyk Oksana

Candidate of Political Science, Assoc. Prof
Oles Honchar Dnipro National University

Email: polit.dnepr2011@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4067-3261

Цитування: Баштанник, О. (2020). Соціологічний інституціоналізм як напрям нового інституціоналізму політичної науки: методологія та її реалізація в українських політологічних дослідженнях. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 5–14. doi: 10.15421/172080

Citation: Bashtannyk, O. (2020). Sotsiolohichnyi instytutsionalizm yak napriam novoho instytutsionalizmu politychnoi nauky: metodolohiia ta yii realizatsiia v ukraïnskykh politologichnykh doslidzhenniakh. [Sociological institutionalism as a direction of the new institutionalism of political science: methodology and its implementation in Ukrainian political science research] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 5–14. doi: 10.15421/172080

Стаття надійшла / Article arrived: 15.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 10.10.2020

Політологія

DOI: 10.15421/172081

УДК: 327.82:339.9 (477)

Торговельні представництва в системі економічної дипломатії України

Роман Петюр, Анастасія В'юненко, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню торговельних представництв як інструмента економічної дипломатії. Мета статті полягає в тому, щоби дослідити українську практику щодо використання механізму торговельних представництв за кордоном та розробити пропозиції щодо удосконалення системи торговельно-економічного представлення країни за кордоном.

У роботі наведені світові приклади реалізації економічної дипломатії, а також моделі, які можуть бути запозичені Україною. Автори наводять приклади не лише форм торговельних представництв, а й методів координації діяльності таких закордонних органів зовнішніх відносин. Актуальність дослідження зумовлена низкою причин, серед яких: посилення конкуренції держав світу на глобальних ринках, а також необхідність розширення можливостей для українського експорту після вимушеної відмови від російського ринку в 2013–2014 рр. Торговельні представництва є ефективною формою торговельної присутності держави на іноземних ринках, при цьому забезпечуючи не лише розвиток національної економіки, а й захищаючи інтереси суб'єктів підприємницької діяльності. Враховуючи те, що наразі інститут торговельних представництв в Україні не має сформованого механізму, який би відповідав сучасним потребам, виникає потреба дослідити відповідні моделі розвинених країн світу з метою адаптації системи державного управління України до викликів міжнародних відносин в економічній сфері.

Окрему увагу було приділено еволюції системи торговельно-економічних місій (ТЕМ) України. Авторами було оцінено наслідки ліквідації ТЕМ у 2010 р. та започаткування нових форм представництв України за кордоном для забезпечення національних економічних інтересів та реалізації економічної дипломатії, а також доцільність таких змін. Встановлено, що українська модель економічної дипломатії потребує суттєвого реформування задля ефективного забезпечення функції представництва в економічній сфері за межами країни. Дослідивши аналогічний досвід іноземних країн, автори пропонують низку успішних кейсів для запозичення цих підходів в українській практиці.

Ключові слова: торговельні представництва, торговельно-економічні місії, економічна дипломатія, відділи з економічних питань, національні інтереси, торговий представник, закордонні дипломатичні установи

Trade missions in the system of Ukrainian economic diplomacy

Roman Petyur, Anastasiia Viunenko, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article is devoted to the study of trade missions as a tool of economic diplomacy. The purpose of the article is to study the Ukrainian practice of using the mechanism of trade missions abroad and to develop proposals for improving the system of trade and economic representation of the country abroad.

The paper presents global examples of the implementation of economic diplomacy, as well as models that can be borrowed from Ukraine. The authors give examples not only of forms of trade representations, but also of coordination methods of activity of such foreign bodies of foreign relations. The relevance of the study is due to a number of reasons, including: increased competition from global markets, as well as the need to expand opportunities of Ukrainian exports after the forced abandonment of the Russian market in 2013-2014. Trade offices are an effective form of trade presence in foreign markets thus ensuring not only the development of the national economy, but also protecting the interests of business entities. Given that

currently the institution of trade missions in Ukraine does not have a mechanism that would meet modern needs, there is a need to explore appropriate models of developed countries to adapt the system of public administration in Ukraine to the challenges of international economic relations.

Particular attention was paid to the evolution of the system of trade and economic missions (TEM) of Ukraine. The authors assessed the consequences of the liquidation of TEM in 2010 and the introduction of new forms of representations of Ukraine abroad to ensure national economic interests and the implementation of economic diplomacy, as well as the feasibility of such changes. It is established that the Ukrainian model of economic diplomacy needs significant reforms in order to effectively ensure the function of representation in the economic sphere outside the country. Having studied the similar experience of foreign countries, the authors offer a number of successful cases for borrowing these approaches in Ukrainian practice.

Keywords: *trade missions, trade and economic missions, economic diplomacy, departments of economic affairs, national interests, trade representative, foreign diplomatic missions*

Торговые представительства в системе экономической дипломатии Украины

Роман Петюр, Анастасия Вьюненко, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Статья посвящена исследованию торговых представительств как инструмента экономической дипломатии. Цель статьи заключается в том, чтобы исследовать украинскую практику использования механизма торговых представительств за рубежом и разработать предложения по совершенствованию системы торгово-экономического представления страны за рубежом.

В работе приведены мировые примеры реализации экономической дипломатии, а также модели, которые могут быть заимствованы Украиной. Авторы приводят примеры не только форм торговых представительств, но и методов координации деятельности таких зарубежных органов внешних сношений. Актуальность исследования обусловлена рядом причин, среди которых: усиление конкуренции государств на глобальных рынках, а также необходимость расширения возможностей для украинского экспорта после вынужденного отказа от российского рынка в 2013–2014 гг. Торговые представительства являются эффективной формой торгового присутствия государства на иностранных рынках, при этом обеспечивая не только развитие национальной экономики, но и защищая интересы субъектов предпринимательской деятельности. Учитывая, что сейчас институт торговых представительств в Украине не имеет сформированного механизма, который бы отвечал современным требованиям, возникает потребность исследовать соответствующие модели развитых стран мира с целью адаптации системы государственного управления Украины к вызовам международных отношений в экономической сфере.

Отдельное внимание было уделено эволюции системы торгово-экономических миссий (ТЭМ) Украины. Авторами были оценены последствия ликвидации ТЭМ в 2010 г. и начала новых форм представительств Украины за рубежом для обеспечения национальных экономических интересов и реализации экономической дипломатии, а также целесообразность таких изменений. Установлено, что украинская модель экономической дипломатии нуждается в существенном реформировании для эффективного обеспечения функции представительства в экономической сфере за пределами страны. Исследовав аналогичный опыт зарубежных стран, авторы предлагают ряд успешных кейсов для заимствования этих подходов в украинской практике.

Ключевые слова: *торговые представительства, торгово-экономические миссии, экономическая дипломатия, отделы по экономическим вопросам, национальные интересы, торговый представитель, зарубежные дипломатические учреждения*

Вступ

Координаційна функція держави чи так званої невидимої руки ринку в системі економічної дипломатії чітко спостерігається. Проте в умовах складної регуляторної бази міжнародних економічних відносин та посиленої конкуренції держав, національній економіці потрібне сприяння у вигляді спеціалізованої інфраструктури, одним з елементів якої є закордонні установи. Такі структури є ефективними у сфері залучення інвестицій, стимулювання розвитку туристичного сектора країни, реалізації представницької функції, а також задля розвитку торговельно-економічних відносин.

Питання ефективної діяльності торговельних представництв постає особливо гостро, коли конкуренція на світових ринках посилюється, а ризик залишитись позаду світового розвитку зростає. Особливо актуальним це питання є для української держави, яка досі остаточно не сформувала дієву модель представництва в зовнішньоторговельній сфері. Тому для формування українського архетипу варто проаналізувати сучасні успішні кейси, де торговельні представництва виступають суттєвим інструментом для просування національних економічних інтересів країни.

Метою статті є аналіз природи торговельних представництв задля розуміння необхідності їх створення та формування практичних рекомендацій відповідно до українських реалій. Для досягнення мети необхідно проаналізувати світовий досвід торговельних представництв, а також досвід України в запровадженні торговельно-економічних місій, причини й наслідки їх ліквідації.

Результати дослідження.

Економічна та торговельна складові є важливою частиною міжнародних відносин. Вже важко уявити політику, яка була б не економізованою чи не сприяла б у кінцево-

му результаті підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Не менш важливим питанням є формування системи суб'єктів, які мають реалізовувати національні економічні цілі країни на світовій арені. У цій сфері держави мають досить широкий вибір: від торговельно-економічних місій до автономних торговельних представництв за кордоном. Проте найбільш поширеними та активними акторами є спеціалізовані установи – Міністерство закордонних справ (МЗС), Міністерство економічної політики, а також їх закордонні підрозділи при посольствах чи окремі торговельні представництва. Існують різні типи взаємодії державних органів влади з вітчизняними експортерами. Деякі країни використовують модель корпоративного типу, де немає чіткої підпорядкованості державним органам. Низка країн застосовує практику функціонування спеціалізованих агентств чи механізмів координації, котрі передбачають підпорядкування одночасно декільком урядовим відомствам.

Утім, найчастіше у світі зустрічається така модель взаємодії у межах організації економічної дипломатії, де зовнішньополітичне відомство займає центральне місце, залучаючи економічні чи торговельні відділи посольств, торговельні представництва (які, до речі, можуть діяти за подвійною схемою підпорядкування – МЗС та Міністерство економіки, наприклад), недержавні установи (торгово-промислові палати) або ж концентруючи роботу у відділах економічних радників. Такий централізований підхід найбільш характерний для країн, що розвиваються та знаходяться ще на етапі формування власної інституційної системи економічної дипломатії (Шаров, 2019, с. 21–23; Spruds, 2014, р. 14).

Варто зауважити, що розвиток інституцій, які б займалися винятково питаннями посилення зовнішньоекономічного співробітництва, має довгу історію, а початком

активного розвитку цього процесу можна вважати другу половину XIX ст. Деякі країни Європи, намагаючись розвиватись разом зі змінами світового порядку та ринків, здійснили реформування своїх зовнішньополітичних інституцій, створюючи в їхньому складі зовнішньоекономічні управління. Наприклад, у 1850 р. у складі Сардинського зовнішньополітичного відомства було створено Управління комерцією та консульськими справами. Згодом з Управління було виокремлено дві самостійні структури з метою ефективнішої реалізації покладених завдань, відповідно, відділ комерційних стосунків та консульських відносин.

У 1865 р. уряд Великої Британії створив при Форін Офісі Департамент з економічних питань з метою посилення позицій Британської імперії в світовій економіці. З часом майже всі розвинені країни почали переймати досвід впливових сусідів, й економічна складова зовнішньополітичної стратегії почала трансформуватись на повноцінну складову професійної дипломатії країн.

У 1894 р. канадським урядом було створено Службу торгових уповноважених, яка діє й досі, а вже у 1895 р. був призначений перший уповноважений з торговельних питань Канади в Австралії, що сприяло підвищенню статусу структури. Сьогодні до складу цієї Служби входить понад 1000 фахівців, які залучені у роботу посольств та консульств по всьому світу, при чому у Канаді працює ще понад 100 уповноважених з торговельних питань у 12 регіональних офісах.

Таким чином, вже в першій половині XX ст. загальною тенденцією серед багатьох країн світу, що мали на меті посилити свою присутність на світових ринках, стало створення спеціалізованих інституцій економічної дипломатії в системі виконавчої влади. По-перше, створюються спеціалізовані економічні відділи в межах традиційного спеціалізованого відомства зовнішніх відно-

син, а саме Міністерства закордонних справ. По-друге, поширеною практикою стає запровадження системи торгових уповноважених (або торгових аташе), а саме дипломатів у структурі дипломатичних представництв з відповідними спеціалізованими функціями. По-третє, система економічної дипломатії доповнюється інституціями, які працюють у межах національних кордонів, але метою яких є сприяння експортній потужності національних підприємств і залученню іноземних інвестицій у національну економіку (Савойський, 2009; Дерунець, 2019, с. 121–122; Mercier, 2007, р. 13).

На сучасному етапі моделі економічної дипломатії розвинених держав включають, окрім традиційних інституцій (МЗС, Міністерства економіки), також новітні спеціалізовані структури. Яскравим прикладом є Інститут зовнішньої торгівлі в Італії, а також його представництва за кордоном. Інститут зовнішньої торгівлі підпорядкований Міністерству економічного розвитку, проте реалізує політичні цілі Міністерства закордонних справ. Основна задача Інституту полягає у підтримці італійських експортерів на світових ринках. Варто зазначити, що в цій діяльності беруть участь також представники секретаріату прем'єр-міністра, Асоціації італійських банків, Інституту зовнішньої торгівлі та кредитного страхування тощо (Каррон де ла Каррьер, 2003).

Німецька модель економічної дипломатії має декілька представницьких напрямів. Так, окрім дипломатичних представництв (229 закордонних представництв), німецька економіка представлена торгово-промисловими палатами за кордоном (у 80 країнах світу), а також Агентством сприяння торгівлі та інвестиціям. Німецькі торгові палати за кордоном можна назвати агенціями, що реалізують комерційну дипломатію країни. Вони несуть відповідальність за допомогу німецьким компаніям у сфері інформування

Британії. У 2016 р. відомство було трансформовано на Департамент (міністерство) міжнародної торгівлі, яке відповідає за розширення торговельно-економічного співробітництва Великої Британії з іноземними партнерами, а також заохочення іноземних інвестицій у британську економіку. Підвищення статусу з урядового відомства до окремого міністерства пояснюється підготовкою виходу Великої Британії з Європейського Союзу, що зумовлювало необхідність укладання нових угод з іноземними партнерами (Шаров, 2019, с. 44-45; A Short Guide to the Department for International Trade, 2017).

Заслуговує на увагу також і канадський досвід реалізації функції економічного представництва, а саме регіональний підхід. Провінції Канади практикують таку форму, як заснування власних торговельних місій, наприклад, регулярні місії провінції Онтаріо до різних країн світу. При цьому торговельні місії канадських регіонів можуть очолюватися навіть державними високопосадовцями найвищих рівнів, до участі також залучають велику кількість представників місцевих бізнесових кіл. Типи таких місій дозволяють регіонам займати більш значущу позицію в національній економіці, допомагаючи місцевому бізнесу встановлювати важливі міжнародні контакти з іноземними партнерами (Календар міжнародних торговельних програм та заходів Онтаріо, Канада).

Український досвід. Складність формування інституційної структури економічної дипломатії України зі здобуттям незалежності в 1991 р. полягала в тому, що таке завдання мало бути здійснено в умовах переходу із соціалістичної до ринкової моделі економіки. За часів СРСР усі питання зовнішньоекономічних зв'язків були підпорядковані державі, оскільки виробництво товарів і послуг здійснювалися винятково державними підприємствами. Відповідно, проблема формування інституцій економічної дипломатії незалеж-

ної України накладалась на більш загальну проблему державотворення та отримання досвіду державного управління в умовах ринкової економіки.

Перед незалежною Україною гостро постало питання пошуку шляхів реалізації власної економічної дипломатії та захисту національних економічних інтересів. Система закордонних дипломатичних представництв колишнього СРСР повністю відійшла до незалежної Російської Федерації. Відповідно, Україні довелося розбудовувати мережу власних дипломатичних представництв «з нуля», що потребувало значних фінансових і кадрових ресурсів.

Спершу у 1993 р. в складі дипломатичних представництв України за кордоном був намір сформувані торговельні представництва, підпорядковані тогочасному Міністерству зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі. На торговельні представництва покладалась функція захисту прав та інтересів української зовнішньоекономічної сфери, а також суб'єктів підприємницької діяльності, сприяння розвитку та поглиблення торговельно-економічних відносин нашої країни, залучення іноземних інвестицій у пріоритетні галузі економіки, аналіз сучасного стану експортно-імпортової діяльності та винесення висновків щодо її доцільності, інформування державних структур щодо фіскальної політики країни перебування. Діяльність таких місій координувалась главою дипломатичного представництва за кордоном (Положення про торговельне представництво України за кордоном, 1993).

У 1994 р. на зміну торговельним представництвам було запроваджено торговельно-економічні місії (ТЕМ). Фактично зміна відбулась лише у назві представництва, оскільки завдання для підрозділів залишилися ті самі. Утім, функції ТЕМ були дещо розширені: торговельно-економічні місії мали додатково вивчати досвід іноземних країн у залученні

інвестицій, а також висвітлювати об'єктивну інформацію про інвестиційний клімат в Україні. Крім цього, місії мали проводити аналіз діяльності українських підприємств за межами держави та інформувати їх про потенційні торговельно-економічні можливості у країні перебування.

Координація роботи 58 місій у різних країнах (максимальна кількість ТЕМ за кордоном за період з 1994 по 2010 рр.) покладалась на Міністерство закордонних справ України та главу відповідного дипломатичного представництва в державі перебування. Утім, свою роль відіграло й економічне міністерство, яке відповідало за організацію роботи ТЕМ. Сам очільник місії (торговий представник) призначався рішенням Кабінету Міністрів України (Положення про торговельно-економічну місію у складі закордонної дипломатичної установи України, 1994).

В основі рішення про запровадження системи торговельно-економічних місій України за кордоном було переконання в тому, що основна робота дипломатів, яких МЗС призначає для роботи в дипломатичних представництвах, полягає у розв'язанні суто політичних питань, у той час як економічні задачі вирішуються ними неналежним чином у силу недостатньої компетентності. Тому передбачалося, що для участі в торговельно-економічних місіях будуть залучались експерти та фахівці з економічних питань, які мали підвищити ефективність діяльності ТЕМ і сприяти реалізації цілей економічної дипломатії України за кордоном. При цьому на співробітників ТЕМ покладались наступні завдання: вивчення та інформування щодо загального стану економіки, кон'юнктури ринку, досвіду залучення іноземних інвестицій, будь-яких змін в економічному житті країни перебування; захист національних економічних інтересів та інтересів підприємницьких суб'єктів України; розробка пропозицій щодо поліпшення та розвитку торговельно-економічної співпраці

України з іноземними суб'єктами тощо (Положення про торговельно-економічну місію у складі закордонної дипломатичної установи України, 1994).

У 2010 р. було прийнято рішення про ліквідацію ТЕМ як самостійних інституцій (Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном, 2010). Одним з аргументів на користь такого рішення, як вважалося, було намагання прибрати подвійний контроль за функціонуванням та підпорядкуванням таких структурних підрозділів – з боку зовнішньополітичного відомства та спеціалізованого міністерства економіки. Однак такий механізм координації по факту не мав сприйматися як перешкода для функціонування, оскільки ми маємо відповідну практику у дипломатичній діяльності. До прикладу, військові аташе є співробітниками міністерства оборони, проте у переважній більшості випадків (залежно від країни) підпорядковуються главі дипломатичного представництва в країні перебування.

Унаслідок ліквідації ТЕМ Міністерство закордонних справ України мало утворити у складі закордонних дипломатичних представництв відділи з економічних питань з відповідними функціями, які забезпечувались раніше ТЕМ. Така інституційна реформа пояснювалась необхідністю забезпечення цілісної системи реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Усі завдання та функції ТЕМ були передані до Управління економічного співробітництва у структурі МЗС України, яке у 2019 р. було перейменоване на Департамент економічної дипломатії.

Аналізуючи наслідки ліквідації ТЕМ, варто зауважити, що після 2010 р. виконання функцій, які були покладені до цього на місії, за оцінками різних дослідників, здійснюється неналежним чином. Фахівці, які ставляться критично до реформування системи, виокремлюють декілька причин недоцільності таких змін. Першою причиною

є те, що новоутворені структурні підрозділи дипломатичних представництв отримали не всі функції, які виконувались раніше ТЕМ. По-перше, сьогодні не відбувається підтримка зовнішньої торгівлі саме цими відділами, адже немає фахівців, які б вільно володіли інформацією про зовнішньоторговельні відносини. Крім цього, трапляються випадки, коли склад сформованих економічних відділів дипломатичних установ комплектується кадрами, які недостатньо володіють знаннями щодо зовнішньоекономічного законодавства чи взагалі не мають досвіду в економічно-торговельній сфері. Таким чином, після ліквідації ТЕМ Міністерство економічного розвитку втратило ефективний інструмент реалізації єдиної зовнішньоекономічної політики України (Шульга, & Мусієнко, 2013, с. 188).

На нашу думку, торговельно-економічні місії мали позитивний вплив на розширення зовнішньоекономічного співробітництва України, оскільки їх функціонування сприяло розвитку економічної дипломатії України. Основним завданням таких структур був захист національних економічних інтересів та лобювання інтересів українського підприємництва за кордоном. До складу місій входили вузькоспеціалізовані фахівці, які мали досвід у просуванні саме економічних інтересів країни. Такі місії були створені в країнах, з якими Україна має налагоджену систему у сфері торговельно-економічного співробітництва, й що сприяло нарощуванню обсягів зовнішньоекономічної діяльності. Насамперед в США, Росії та Німеччині діяли великі ТЕМ, чисельність яких складала від 10 до 12 осіб. Це пояснювалось стратегічною необхідністю у підтримці таких взаємовідносин, а також інтенсифікацією політичних контактів з впливовими акторами міжнародних відносин (Шульга, & Мусієнко, 2013, с. 186–187).

Сучасний стан. Після впровадження нової посади в системі економічної дипломатії України – Торгового представника – у 2014 р., поча-

лись позитивні зрушення. Торговий представник за сумісництвом є заступником Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, який призначається та звільняється Кабінетом Міністрів України. Торговий представник має забезпечувати просування та захист національних економічних інтересів країни на світових ринках, координувати діяльність торговельних представництв, які діють при дипломатичних установах України за кордоном (Положення про Торгового представника України, 2014).

У 2015 р. прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк розпорядився створити торговельні представництва нашої країни у декількох важливих для України державах – США, Брюссель (як де-факто столиця ЄС), Німеччина, Туреччина, Єгипет, КНР, Польща та Швейцарія. Діяльність таких торговельних представництв, на думку уряду, мала відбуватися у трьох формах: міжурядові комісії з країнами-партнерами, бізнес-форуми за кордоном та торговельні місії під керівництвом Прем'єр-міністра, профільних міністрів та зацікавлених представників українських бізнесових кіл (відео прес-конференції Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка, 2015).

З вересня 2019 р. на посаду заступника Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства було назначено Тараса Качку, який відповідно став й новим Торговим представником України. Т. Качка почав досить активно розвивати ідею запровадження торговельних представництв. Так, на початку 2020 р. було озвучено плани відкрити такі представництва у принаймні 5 країнах світу протягом року. Серед пріоритетних напрямків Торговий представник виокремив Китай, Єгипет і Німеччину. Як передбачалося, країни та регіони, де мали відкриватися торговельні представництва, мають обиратися залежно від наявного потенціалу до зростання українського експорту. Утім, через поширення пандемії COVID-19 навесні 2020 р. та,

відповідно, кризові тенденції в світовій економіці, урядові плани змінились, тому запровадження нової системи поки стало другорядним завданням уряду (Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства; Офіційний веб-сайт інформаційного агентства AgroPolit).

На нашу думку, запровадження механізму торговельно-економічних місій чи постійних торговельних представництв України за кордоном доцільне лише у випадку гармонійної та налагодженої співпраці з іншими суб'єктами системи інституцій економічної дипломатії, як до прикладу в Естонії, Великій Британії, Канаді та інших країнах. Обов'язковий елемент діяльності торговельних представництв полягає в активній співпраці та комунікації з національним бізнесом, аби розуміти їхні потреби та забезпечувати їхні інтереси. Наявність додаткових спеціалізованих інституцій економічної дипломатії є також необхідним атрибутом ефективної діяльності задля розвитку зовнішньоекономічних відносин; це можуть бути експортно-кредитні агентства, торгово-промислові палати, а також інституції, які займаються фінансовою та страховою підтримкою експортної діяльності.

Але поки ведуться дискусії щодо створення державних торговельних представництв, була створена відповідна недержавна установа у Китаї. Організація була започаткована у 2016 р. українськими студентами Чжецзянського університету в Китаї (місто Ханчжоу). Основні причини створення такого представництва полягали в зацікавленості українського бізнесу в створенні інституцій, які б сприяли налагодженню співробітництва зі складними віддаленими регіонами світу. Завдяки нашим громадянам, які проживають за кордоном та мають знання мови й досвід щодо ведення підприємницької діяльності в країні перебування, налагодження зв'язків може суттєво полегшитись (Офіційний веб-

сайт Українського торговельного представництва в Китайській Народній Республіці).

Висновки.

Наразі система представництва національних економічних інтересів України за кордоном перебуває на стадії формування. Протягом періоду незалежності було сформовано певний досвід функціонування самостійних торговельних представництв, однак результативність їхньої роботи належним чином не була оцінена та загалом викликала багато питань.

Дослідження досвіду провідних розвинених країн світу свідчить, що наявність системи торговельних представництв є великою перевагою в конкурентній боротьбі держав за місце на глобальних ринках товарів і послуг та в залученні іноземних інвестицій.

При чому такий підхід може бути реалізований у формі класичних самостійних торговельних представництв (Канада, ФРН), а також у формі економічних відділів дипломатичних представництв під спільною егідою МЗС і Міністерства економіки (Естонія).

Але спільним для обох форм представництва економічних інтересів держав є те, що обидві форми є елементами цілісних систем економічної дипломатії країн, де присутні такі компоненти, як взаємодія з національним бізнесом та спеціалізована інституційна інфраструктура сприяння національному бізнесу для експансії за кордон та залучення іноземних інвестицій (фінансово-кредитні та страхові інструменти).

Таким чином, Україні доцільно розвинути наявну практику економічних відділів дипломатичних представництв за кордоном за рахунок низки інституційних та організаційних кроків. По-перше, слід посилити інформаційну та кадрову співпрацю між МЗС та Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України з метою координації конкретної діяльності таких відділів та кадрового забезпечення фахівцями з

Мінекономіки. По-друге, варто наповнити реальним змістом та забезпечити фінансування проєкту експортно-кредитного агентства, на можливості якого могли б спиратися торгові представники України за кордоном. По-третє, у співпраці з торговельно-промисловими палатами та бізнес-асоціаціями варто розробити механізм представлення економічних інтересів міст і регіонів України за кордоном з метою розвитку туризму, реалізації місцевого промислового потенціалу та залучення іноземних інвестицій у локальні інфраструктурні проєкти.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Дерунець Н. О. Статус торговельних представництв та місій у міжнародному праві (організаційно-правові питання) : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Київ : КНТЕУ, 2019. 208 с.

Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок. / пер. с фр. О. И. Пичугина. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. 296 с.

Офіційний веб-сайт інформаційного агентства AgroPolit. URL: <https://agropolit.com/news/14155-taras-kachka-u-2020-rotsi-ukrayinski-torgovi-predstavniki-zyavlyatsya-u-5-ti-krayinah-svitu>.

Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

Офіційний веб-сайт Українського торговельного представництва в Китайській Народній Республіці. URL: <https://uatmic.com/>.

Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном : Указ Президента України від 08.04.2010 р. № 522/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

Про затвердження Положення про Торгового представника України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

Про Положення про торговельне представництво України за кордоном : Указ Президента України від 17.08.1993 р. № 313/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/93#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

Про торговельно-економічну місію у складі закордонної дипломатичної установи України : Указ Президента України від 30.04.1994 р. № 200/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200/94#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

Савойский А. Г. Экономическая дипломатия как средство внешней политики (на примере экономической дипломатии России в отношении Соединённых Штатов Америки: 1992-2008 гг.) : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04. Москва : ИМЭМО РАН, 2009. 19 с.

Уряд України пропонує створити торговельні представництва у восьми країнах світу: відео прес-конференції / Новинна програма «ТСН» // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gUc0bN7 PDs>.

Шаров О. М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

Шульга А. В. Розвиток інституційно-організаційних засад представлення економічних інтересів України за кордоном. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Управління*. Київ, 2013. № 3. С. 183–198.

Alexandre Mercier Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK, and the US : discussion papers. The Netherlands Institute of International Relations Clingendael. The Hague, 2007. 35 p. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070900_cdsp_diplomacy_mercier.pdf.

Andris Spruds, Karlis Bukovskis. Economic Diplomacy of the Baltic States. Riga : Latvian Institute of the International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung, 2014. 144 p.

A Short Guide to the Department for International Trade. National Audit Office. 2017. 32 p. URL: <https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/Short-Guide-to-the-Department-for-International-Trade.pdf>.

Calendar of international trade programs and events on the official website of Ontario, Canada. URL: <https://www.ontario.ca/tradecalendar/search?from=2020-10-29&sort=asc&query=trade%20mission>.

Mažeika Povilas Economic Diplomacy of Germany, Poland and Lithuania : master thesis political science study field : 621L20004. Kaunas, 2016. 85 p. URL: <https://vb.vdu.lt/object/elaba:15893975/>.

REFERENCES

Mercier, A. (2007). Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK, and the US (discussion papers). The Hague: The Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Retrieved from https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070900_cdsp_diplomacy_mercier.pdf.

Spruds, A., & Bukovskis, K. (2014). *Economic Diplomacy of the Baltic States*. Riga: Latvian Institute of the International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung.

A Short Guide to the Department for International Trade .(2017). National Audit Office. Retrieved from <https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/Short-Guide-to-the-Department-for-International-Trade.pdf>.

Derunecj, N. O. (2019). Status torghoveljnykh predstavnyctv ta misij u mizhnarodnomu pravi (orghanzacijno-pravovi pytannja) [Status of trade missions and missions in international law (organizational and legal issues)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNUTE [in Ukrainian].

Calendar of international trade programs and events on the official website of Ontario, Canada. Retrieved from <https://www.ontario.ca/tradecalendar/search?from=2020-10-29&sort=asc&query=trade%20mission>.

Carron de la Carriere G. (2004). *Ekonomicheskaya diplomatiya. Diplomat i rynek [Economic diplomacy. Diplomat and market]*. (O. I. Pichugina, Trans). Moscow: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN) [in Russian].

Povilas, M. (2016). Economic Diplomacy of Germany, Poland and Lithuania. *Master's thesis*. Kaunas: VMU. Retrieved from <https://vb.vdu.lt/object/elaba:15893975/>.

Oficijnyj veb-sait informacijnogho aghentstva AgroPolit [Official website of the AgroPolit news agency]. Retrieved from <https://agropolit.com/news/14155-taras-kachka-u-2020-rotsi-ukrayinski-torgovi-predstavniki-zyavlyatsya-u-5-ti-krayinah-svitu> [in Ukrainian].

Oficijnyj veb-sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torghivli ta siljskoghho ghospodarstva [Official website of the Ministry for Economy, Trade and Agriculture of Ukraine]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> [in Ukrainian].

Oficijnyj veb-sait Ukrajinsjkoghho torghoveljnoghho predstavnytstva v Kytajskij Narodnij Respublici [Ukrainian trade mission in the People's Republic of China]. Retrieved from <https://uatmic.com/> [in Ukrainian].

On approval of the Regulations on the Trade Representative of Ukraine. No. 550. (2014, October 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Savojskyj, A. Gh. (2009). Ekonomycheskaja dyplomatyja kak sredstvo vneshnej polytyky (na prymerе Ekonomycheskoj dyplomatyy Rossyy v otnoshenyy Soyedenennykh Shtatov Ameryky: 1992-2008 gg.) [Economic diplomacy as a tool of foreign policy (on the example of Russian economic diplomacy towards the United States of America: 1992-2008)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow: IMEMO [in Russian].

Sharov, O. M. (2019). Ekonomichna dyplomatija: osnovy, problemy ta perspektyvy [Economic diplomacy: fundamentals, problems and prospects]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Shuljgha, A. V. (2013) Rozvytok instyucijno-orghanizacijnykh zasad predstavlenja ekonomichnykh interesiv Ukrajiny za kordonom [Development of institutional and organizational bases for representing Ukraine's economic interests abroad]. *Naukovyj visnyk Akademiji muncypaljnoghho upravlinnja. Upravlinnja – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Management*, 3, 183–198 [in Ukrainian].

On some issues of representation of economic interests of Ukraine abroad. No. 522/2010. (2010, April 8). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text> [in Ukrainian].

On the Regulations on Trade Representation of Ukraine Abroad. No. 313/93. (1993, August 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/93#Text> [in Ukrainian].

On the trade and economic mission of a foreign diplomatic mission of Ukraine. No. 200/94. (1994, April 30). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200/94#Text> [in Ukrainian].

Video pres-konferenciji, novyna TSN “Urjad Ukrajiny proponuje stvoryty torghoveljni predstavnytstva u vosjmy krajinh svitu” [Video of the press conference, TSN news “The Government of Ukraine proposes to establish trade missions in eight countries”]. [www.youtube.com](http://www.youtube.com/watch?v=gUc0bN7_PD8). Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=gUc0bN7_PD8 [in Ukrainian].

Петюр Роман

Кандидат політичних наук, доцент
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Email: mod.prk@clouds.iir.edu.ua

Petyur Roman

Candidate of Political Sciences, Assoc. Prof.
Institute of International Relations, Taras Shevchenko
National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-5808-2972

В'юненко Анастасія

Студент
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Email: vaa0102@gmail.com

Viunenکو Anastasiia

Student
Institute of International Relations, Taras Shevchenko
National University of Kyiv

Цитування: Петюр, Р., & В'юненко, А. (2020). Торговельні представництва в системі економічної дипломатії України. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 15–25. doi: 10.15421/172081

Citation: Petyur, R., & Viunenکو, A. (2020). Trade missions in the system of Ukrainian economic diplomacy [Torghovelni predstavnytstva v systemi ekonomichnoi dyplomatii Ukrainy] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 15–25. doi: 10.15421/172081

Стаття надійшла / Article arrived: 15.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 14.10.2020

Становлення історичної політики в Польщі після Другої світової війни в контексті ставлення до Німеччини

Орест Бойчук, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Стаття присвячена еволюції історичної політики Польщі після Другої світової війни та місцю Німеччині у повоєнному історичному дискурсі. У сучасних реаліях двосторонніх польсько-німецьких відносин, де важливу частину становить історичний конфлікт через наслідки Другої світової війни. Процес розвитку історичної політики в Польщі є складним та багатограним та в основному відбувався в тіні ідеологічної боротьби між обома блоками, які встановилися після завершення війни. Важливо відзначити, що міжнародний контекст становлення історичної політики становив лише один аспект. З іншої сторони важливу роль відігравали внутрішні чинники, які були притаманні на той час польському суспільству.

Метою роботи є аналіз процесу становлення історичної політики в Польській народній Республіці та дослідження основних елементів у згаданому процесі.

Актуальність. У контексті останніх подій у польсько-німецьких відносинах, зростає роль історичного конфлікту на тлі результатів Другої світової війни. Відповідно, постає необхідність більш детально проаналізувати становлення історичної політики в Польщі.

Встановлено, що історична політика в Польській Народній Республіці використовувалася як інструмент внутрішньої політики і пропаганди та виконувала дві функції інтеграційну та стабілізаційну. Інтеграційна функція покликана була об'єднати польське суспільство на основі ворога-німця та утвердити нові західні території в руслі повернення до батьківщини. Історична політика водночас виконувала і стабілізаційну функцію в тогочасній Польщі, метою якої стало утвердження нового суспільно-політичного порядку.

Зазначається, що поділ історичної політики в Польській Народній Республіці залежить від наукової дисципліни. Соціологічна наука розділяє історичну політику Польщі після Другої світової війни має два етапи. На відміну від соціологічного підходу, історико-політичний виокремлює три етапи історичної політики в Польській Народній Республіці.

Ключові слова: історична політика, польсько-німецькі відносини, Польська Народна Республіка, історичний стереотип, Федеративна Республіка Німеччина, Віднайдені землі, антигерманізм

Evolution of historical policy in Poland after II World War in the context of treatment of Germany

Orest Boichuk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The research dedicated to the analysis of the evolution of historical policy in Poland after the World War II. The crucial part of the article is the role of Germany in this process. On the current stage of mutual Polish-German relations, where a remarkable point of political ties is historical conflict over the aftermath of the World War II. The evolution process of the historical process in Poland is complicated and complexed. Furthermore, the evolution of the historical narrative goes in a shadow of the ideological struggle between two blocks, which had been established after the war. It is need to point the international aspect of historical policy establishing in Poland had one point of view. On the other hand, international factors played the crucial role, which were attached at that time for Polish society.

The aim of the research is an analysis of the process of historical policy establishing in the Polish People's Republic and research of main elements in this process.

The context of the last events in Polish-German relations is heightening the role of conflict in the sphere of political history over the aftermath of the World War II. It arises the necessity to analyze more deeply the process of historical policy establishing in Poland.

It had been established that the historical policy in the Polish People's Republic was used as the instrument of internal policy and propaganda. The historical policy played two main functions is the integration and the stabilization. The function of integration is used to unite Polish society on the background of the stereotype "Germans – enemy" and for confirmation of new western territories (Ziem odzyskanych). At the same time, the historical policy led to the approval of a new sociopolitical order in Poland at that time.

It is noted that historical policy in Poland has few approaches dedicated to periodization and mostly it depends on the area of research. Social researchers divide historical policy after the World War II into two periods. In contrast to social science, representatives of Political Science divide into three periods.

Keywords: *historical policy, Polish-German relations, Polish People's Republic, historical stereotype, Federal Republic of German, Recovered Territories, anti-Germanism*

Становление исторической политики в Польше после Второй мировой войны в контексте отношения к Германии

Орест Бойчук, ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника»

Статья посвящена эволюции исторической политики Польши после Второй мировой войны и месту Германии в послевоенном историческом дискурсе. В современных реалиях двусторонних польско-германских отношений, где важную часть составляет исторический конфликт причиной которого является интерпретация последствий Второй мировой войны. Процесс развития исторической политики в Польше является сложным и многогранным и в основном развивался в тени идеологической борьбы между двумя блоками, которые установились после завершения войны. Важно обратить внимание, что международный контекст становления исторической политики составлял лишь один аспект. С другой стороны, важную роль сыграли внутренние факторы, которые были присущи в то время польском обществе.

Целью исследования является анализ процесса становления исторической политики в Польской Народной Республике и характеристика основных элементов в упомянутом процессе.

Актуальность. В контексте последних событий в польско-германских отношениях, возрастает роль исторического конфликта на фоне результатов Второй мировой войны. Соответственно, возникает необходимость более подробно проанализировать становление исторической политики в Польше.

Установлено, что историческая политика в Польской Народной Республике использовалась как инструмент внутренней политики и пропаганды и выполняла две функции интеграционную и стабилизационную. Интеграционная функция призвана была объединить польское общество на основе стереотипа «врага-немца» и утвердить новые западные территории в русле возвращения на родину. Историческая политика одновременно выполняла и стабилизационную функцию в тогдашней Польше, целью которой стало утверждение нового общественно-политического порядка.

Отмечается, что разделение исторической политики в Польской Народной Республике зависит от научной дисциплины. Социологическая наука разделяет историческую политику Польши после Второй мировой войны на два этапа. В отличие от социологического подхода, историко-политический выделяет три этапа исторической политики в Польской Народной Республике.

Ключевые слова: *историческая политика, польско-германские отношения, Польская Народная Республика, исторический стереотип, Федеративная Республика Германия, Возвращённые земли, антигерманизм*

Вступ.

Польсько-німецькі відносини доволі часто перебувають у тіні історичної політики обох країн. Обидві країни сперечаються про історичні події та інколи звинувачують одна одну у ревізіонізмі історії. Неодноразово подібні звинувачення ідуть з вуст перших офіційних осіб, особливо в Польщі, що, у свою чергу, веде до виникнення політичних конфліктів на фоні історичної політики.

Актуальність теми.

Сучасна польська та німецька історіографія подає двосторонні відносини між Польщею та Німеччиною від 1989–1990 рр. як польсько-німецьке поєднання. Це зразок побудови відносин, який базувався на деісторизації двосторонніх стосунків. Водночас «медовий період» між двома країнами тривав недовго. Уже в 1998 р. розпочалися негаразди в двосторонніх відносинах, викликані різним трактуванням подій, пов'язаних з Другою світовою війною.

Надалі роль історії у двосторонніх відносинах посилювалася. Основною причиною суперечок постали вимоги переселених кіл зі сторони Німеччини та вимоги польського політикуму визнати заповідані втрати в період Другої світової війни. У кінцевому підсумку це призвело до загострення політичних відносин та зіткнення обох наративів історичної політики в 2006–2007 рр.

З приходом до влади коаліції на чолі з Д. Туском у 2007 р. розпочався процес примирення обох історичних наративів, хоча і надалі двосторонні відносини перебували в тіні історичної політики.

Після повернення до влади коаліції на чолі з Я. Качинським історична політика знову стала центром конфліктів між обома країнами. У польське суспільство повернулася дискусія про історичну та фінансову відповідальність Німеччини за результатами Другої світової війни. Конфлікт і надалі триває.

Мета дослідження.

Для отримання відповіді про суть конфлікту на історичному полі між Німеччиною та Польщею необхідно більш детальніше проаналізувати формування історичної політики в Польщі після Другої світової війни та в період «холодної війни».

Методи дослідження.

У процесі дослідження використано си-

стемний підхід до дослідження міжнародних та двосторонніх відносин. Окрім того, дослідження базується на основі конструктивістського підходу А. Вендта, котрий виокремлює роль ідентичності людини і суспільства в процесі формування національного інтересу держави та її ідентичності в міжнародних відносинах. Для досягнення висновків наукової розвідки використано такі методи: аналіз та синтез, івент-аналіз та контент-аналіз. Аналіз та синтез як парні методи використані в процесі аналізу взаємозв'язку історичної політики та двосторонніх відносин. Івент-аналіз використаний у процесі аналізу пам'ятних місць, а метод контент-аналізу використаний у процесі опрацювання промов польських урядовців.

Аналіз літератури.

Проблематиці історичної політики Польщі присвячено чимало наукових праць як в польській, так і в німецькій академічній думці.

Цікавим дослідженням щодо історичної політики Польщі в роки ПНР виступає стаття під авторством Р. Траби. Польський науковець поставив за мету дослідити процес становлення історичної пам'яті у післявоєнний період (Traba, 2000). Комплексний аналіз історичної політики Польщі здійснив Л. Ніяковським (Nijakowski, 2008).

Друга світова війна та її наслідки зацікавили Й. Андрихович-Скшебу (Andrychowicz-Skrzeba, 2014). Польська політологиня зазначає, що Друга світова війна мала неабиякий вплив на історичну свідомість поляків. Водночас у дослідженні А. Андрихович-Скшеби, поляки виступають як жертви і ця роль повністю об'єктивується. Не ставиться жодного питання про відповідальність поляків перед євреями, лише частково присвячується по кілька абзаців. Глибокий аналіз подій, що призвели до радикалізацій настроїв у польському суспільстві особливо до євреїв у межах німецької агресії, подано у статті П. Махцевича (Махцевич 2009, с. 163).

Яскравим зразком дослідження історичної політики є праці польського науковця К. Рухневича (Ruchniewicz, 2003, 2007). Грунтовним дослідженням щодо ролі історичної політики у польсько-німецьких відносинах є праці Є. Кохановського та Є. Цвікер (Kochanowski, & Zwicker, 2017).

Незважаючи на велике зацікавлення історичною політикою Польщі серед польського

академічного кола, роль Німеччини в історичній політиці ПНР є доволі слабкою. Саме тому до уваги бралися і праці науковців, які досліджують польсько-німецькі відносини з різних точок зору. Серед них варто звернути увагу на таких: А. Вольф-Повенська (Wolf-Powięska, 2015), А. Патецька-Фрауенфельдер (Patecka-Frauenfelder, 2010), М. Томала (Tomala, 2000) та інших.

Результати дослідження.

Переломним моментом у польській історичній пам'яті є період відновлення незалежності, котру мали польські громадяни протягом двадцять з невеликим років. Як зазначає Й. Андрихович-Скшеба, «події 1914–1920 рр. стали важливим елементом в майбутньому для формування історичної відмінності від інших в процесі боротьби під час Другої світової війни» (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 110).

Період після проголошення незалежності Польщі характеризувався визначальною роллю для формування тогочасного суспільства. Так, згідно з роздумами німецького науковця Р. Шпета, у міжвоєнний період історія виконувала дві важливі функції: інтеграційну та цементуючу, себто зміцнення національної ідентичності (Speth, 1999, s. 161). Інтеграція в той час була необхідна для польського суспільства, котре, перебуваючи під впливом різних країн в результаті поділів, було переповнене упередженнями, спричиненими потужною цензурою Пруссії та Росії (Speth, 1999, s. 162).

Дискусії з приводу історичного минулого в той час були скоріше відсутні або вважалися неприйнятними. Як зазначає К. Рухневич, це аж ніяк не означає, що вони були відсутні повністю (Ruchniewicz, 2007, s. 18). Очевидно, що відбувалися дебати з приводу історичного минулого Польщі та її місця в тогочасній сучасності. Однак дебати часто були зумовлені пошуками своєї ролі в тогочасних міжнародних відносинах. У межах «деяких дебат відбувався критичний погляд на минуле, проте, він не знаходив підтримки як серед суспільства, так і серед політиків» (Ruchniewicz, 2007, s. 19).

Основним джерелом формування історичної свідомості в той час були художня література та історичні повісті. Це призвело до міфологізації історичного минулого та формування винятковості польської нації.

У поданих джерелах в основному позитивно висвітлювалися історичні події, звеличувалася роль польських діячів. Державний гімн Польщі, котрий був прийнятий у 1926 р. та звеличує польській народ, його потяг до свободи та жертви, як зазначив П. Блок, є «яскравим виразником та прекрасно характеризує тодішній польський історичний наратив» (Bock, 1999, s. 85).

У міжвоєнній Польщі зміцнилися націоналістичні настрої в сферах, де меншини становили конкуренцію для польського суспільства. Стосувалося це передусім єврейської меншини, яка в основному мала міцні позиції в торгівлі. Тому вже в той час сформувалися радикальні націоналістичні студентські організації, котрі домагалися обмежень, а в деяких випадках взагалі домагалися заборони для навчання євреїв у польських університетах (Holzer, 2007, s. 113). Справа єврейського населення загострилася під кінець 30-х рр. (Holzer, 2007, s. 113). Й. Андрихович-Скшеба зазначає, що результатом жорсткої пропаганди з боку польського уряду стало «вкрай негативне ставлення до єврейської меншини». Л. Ніяковський, також зазначає, що окрім єврейської меншини, зростало негативне ставлення до українців та росіян (Nijakowski, 2008, s. 109). Принагідно відзначимо про політику пацифікації в 30-х рр. (Гудь, 2006).

У 20–30-х рр. ХХ ст. Ю. Пілсудський розпочав курс на глорифікацію учасників Січневого повстання 1863 року (Nijakowski, 2008, s. 124). Січневе повстання надовго посіло одне з чільних місць в історичному наративі Польщі. Окрім того, Січневе повстання постало одним з головних питань у спорі як істориків, так і в політичному дискурсі, котре неодноразово з'являлося в політичному дискурсі в польсько-російських відносинах (Столяров, 2015, с. 85–124).

Варто відзначити, що після отримання незалежності, незважаючи на міцну присутність російської меншини, історичний наратив в основному був сформований та спрямований проти російської культурної експансії (Prizel, 1998, p. 56). Більше того, «він (наратив – прим. авт.) позитивно був спрямований до Німеччини, особливо у 20-х рр. ХХ ст.» (Prizel, 1998, p. 56). Водночас пізніше німецька меншина стала об'єктом жорсткої антипропаганди.

Так, німецька меншина на західних територіях у період ПНР у принципі не визнавалася, проводилася масова асиміляція до польського суспільства (Patecka-Frauenfelder, 2010). До того ж використовувався до них термін «фольксдойч» (пол. *folksdojcz*) конотуючи їх як німецьких колаборантів (Kochanowski, & Zwicker, 2017).

На фотографіях 20-х рр. ХХ ст., як подає Й. Андрихович-Скшеба, дуже часто можна побачити учасників Січневого повстання з медалями за участь у Повстанні. Крім того, у 1919 р. ветеранам Січневого Повстання було надано перший офіцерський ранг та присуджено пожиттєво фінансові виплати з Казни Польщі. У 1922 р. була створена спеціальна уніформа для учасників Січневого повстання (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Глорифікація учасників Січневого Повстання та самої події загалом була спричинена політичним баченням самого Ю. Пілсудського. Лідер польської держави мав в основному пронимецькі погляди та бачив майбутнє Польщі в тісному союзі з Німеччиною, котрий мав би становити кістяк проти імперських амбіцій Росії (Столяров, 2015, с. 16). Водночас у цей період не нівелювався стереотип німця як ворога. Не варто об'єктивувати процеси в історичній політиці. «Німець як ворог» був міцно вкорінений в історичному наративі тогочасної Польщі, проте, він не підтримувався політичною елітою країни. Хоча не всі дотримувалися зовнішньополітичних поглядів Ю. Пілсудського (Столяров, 2015, с. 17).

Варто зауважити, що зростаючі в 20–30-х рр. ХХ ст. радикально налаштовані погляди, сформовані під натиском пропаганди та звернення до історичних наративів, котрі глорифікували історію та «вибілювали» її сторінки, призвели до чималих етнополітичних конфліктів у межах польської території. Серед них можна виокремити як з українцями, так і з єврейською меншиною.

Напад Німеччини на Польщу в 1939 р. призвів до того, що однією з найважливіших подій в історичній свідомості, згідно з Репортом Центру дослідження публічної думки, є Друга світова війна. Так 23 % респондентів відзначають важливість цієї події. Водночас у порівнянні з Хрещенням Польщі в 966 р. спостерігається дещо нівелювання даної події (Woźewicz, 2016), хоча наочно по-

казує тісний взаємозв'язок між історичною політикою та католицизмом.

Серед пам'ятних місць, котрі мають стосунок і до релігії, і до Другої світової війни, і до польсько-німецьких відносин, варто виокремити Гору Святої Анни (пол. *Góra św. Anny*). Це місце є найважливішим католицьким місцем, до котрого щороку здійснюються прощі віруючих поляків. У травні 1921 р. тут відбулися криваві бої в межах Третього сілезійського повстання. До 1944 р. на цьому місці був амфітеатр, встановлений у 1932 р., котрий був знищений. На його місці був збудований Радянський пам'ятник Повстанського Чину (Przybyła, 2014, s. 184).

На цьому місці весь час відбувалися кількатисячні маніфестації за участі перших осіб ПНР. Однак, незважаючи на це, місце не втратило свого основного призначення – паломництва вірян. У 1983 р. тут Іван-Павло II провів богослужіння (Przybyła, 2014, s. 172). Саме місце, згідно з автором, «вже 78 років є полем суперечки між поляками та німцями та створює конфлікти у сприйнятті» (Przybyła, 2014, s. 180). У 20-х рр. у Німеччині це місце стало серцем Верхньої Сілезії, місцем національного відродження в Німеччині, пов'язане із згаданим Третім сілезійським повстанням (Przybyła, 2014, s. 180). Однак для ПНР – це місце мало меншу вагу порівняно з Німеччиною (Przybyła, 2014, s. 181). У 1941 р. його мав відвідати А. Гітлер, але в переддень візит був скасований (Przybyła, 2014, s. 192).

Після встановлення радянського режиму Гора Святої Анни стала невід'ємним пунктом антинімецької пропаганди. У липні 1945 р. відбулася маніфестація на честь того, що Сілезія повернулася до Польщі. В урочистостях взяв участь В. Гомулка та єпископ Б. Комінек (Przybyła, 2014, s. 192). Можна зауважити, що місце стало головною точкою в процесі інтеграції «віднайдених земель» радянською владою. Також не нівелювалася його релігійна мета.

Зростання націоналістичних тенденцій в польському суспільстві призвели до напруження в етнічному плані. Особливу роль хочемо звернути на події в Єдвабному. Події навколо с. Єдвабне були присутні в польській публічній дебаті від 1989 р. Проте не було чіткого розуміння проблеми та окреслення винних у злочині у Єдвабному.

Дебати навколо даної події не вщухали до середини 2000-х рр. Навіть достовірно не було визначено кількість жертв даного злочину. Розслідування Інституту національної пам'яті (ІНП) Польщі вказало на 340 осіб (Махцевич, 2009, с. 163). Я. Т. Грос наводить дещо відмінні цифри та вказує на 1600 жертв у результаті подій у Ломжинському повіті (Gross, 2000, s. 105). Зазначимо, що подія має непряме відношення до польсько-німецьких відносин у сфері історичної політики. Проте наслідки цієї події, як було зазначено, не раз поставали на порядку денному в публічному та політичному житті польського суспільства (Махцевич, 2009, с. 155–61). Хоча в межах історичної дебати, котра велася довкола подій у Єдвабне, лунали закиди на адресу Я. Т. Гроса про те, що він працює на благо Німеччини та з'являлася критика в ЗМІ про його відношення до подій 1968 р. (Marzec, 1968).

Л. Ніяковські дещо яскравіше подає розвиток історичної політики в Польщі, і доходить до поміркованих висновків, особливо, що стосується поглядів на наслідки Другої світової війни. «Потрібно відзначити, що польське суспільство перебувало в певному дисонансі: з одного боку втрата незалежності та потужна пропаганда Німеччини, з другого боку це призвело до бажання вижити, тому були присутні неоднозначні події в суспільно-політичному житті країни», – зазначає автор (Nijakowski, 2008, s. 131).

Варто відзначити, що основну загрозу для німців становила католицька церква, тому німецька пропаганда була спрямована на відірвання церкви та зменшення її ролі у формуванні історичної ідентичності (Ruchniewicz, 2003, s. 114).

Проведена німцями політика як і проти поляків, так і проти польських євреїв, чисельність яких на кінець 1939 р. становила 18% від загальної кількості населення, призвели, як подає Й. Ківерська, до повернення стереотипу «німця-ворога» в політичному житті (Kiwerska, 1993, s. 51). Це вміло підхопила радянська влада у своїй антинімецькій пропаганді як і під час війни, так і після. У намаганні перетворити Польщу та польське суспільство в єдиний народ активно використовувався та формувався в суспільстві антинімецький візерунок з боку радянських структур (Musiał, 2014, s. 462).

Після Другої світової війни на пам'ять польського суспільства чималий вплив становила пропаганда Радянського Союзу. Впроваджувалися різні заборони щодо історичного навчання, але що найважливіше – розповсюджувалася візія ідеологічної боротьби, наприклад щодо міжнародних відносин (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Сформоване до Другої світової війни негативне бачення Росії в історичній свідомості ще більше було поширене в період ПНР. Як зазначає Л. Ніяковський, негативний історичний досвід про росіян був глибоко вкорінений в історичну свідомість поляків, окрім того, він підтримувався польською церквою (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Для покращення відношення до Росії та сформування правильного історичного нарративу з ідеологічним забарвленням, активно використовувалася антинімецька проблема (Borodziej, 1989, s. 47). В. Бородзей зазначає, що проблема антинімецької пропаганди виконувала дві функції: інструментальну та компенсаційну (Borodziej, 1989, s. 47).

Інструментальна функція виконувала важливу роль для підтримання ідеї комунізму протягом всієї історії існування ПНР. За чотири дні перед референдумом, 25 червня 1946 р., було опубліковано інформаційний бюлетень «Голос народу», в якому підкреслювалася крайня ворожість до німецького населення та загрози територіального ревізійонізму: «Німці зазіхають на «Віднайдені землі». Англійська влада підтримує їх в цьому» (Borodziej, 1989, s. 48).

Функція компенсації також сприяла закладенню в поляків бачення про справедливість нових територіальних надбань (Patecka-Frauenfelder, 2010, s. 131).

Історична політика серед польського населення проводилася в дусі здобуття справедливості. Серед політичних еліт існувало переконання, що в конфлікті між Польщею та Німеччиною, котрий тривав більше ніж 1000 років, Польща здобула врешті чесну перемогу та отримала чималі переваги (Wolf-Powięska, 2015, p. 109). Виразниками даної думки став між іншим голова Польської селянської партії (ПСП) С. Міколайчик. У 1946 р. політик зазначив у своїй промові: «(Ми – прим. авт.) завжди вважали, що німці наш споконвічний ворог, але ми перемогли» (Kalicki, 1996).

Формування поглядів у польському суспільстві, метою котрих стало негативне відношення до Німеччини, викликало негативну критику серед міжнародної спільноти та навіть глави Ватикану. Лист Папи Римського, Пія XII, від 1 березня 1948 р. містив наступні слова: «[...] вигнання 12 млн. осіб як форма відповіді на злочини нацизму не може бути частиною польської політики» (Wolf-Powięska, 2015, p. 112). Лист викликав стрімку критику серед польської наукової еліти. Так, професор та голова Західного Інституту З. Войцеховський разом з Т. Лер-Славінським приготували листа до польського єпископа А. Гльонда, в якому вказали, що «лист Папи є формою атаки на відновлену польську державу» (Sierpowski, 1997, s. 40). Фактично можна спостерігати ситуацію, в якій уся історична пропаганда та історична політика, котра мала місце серед польського суспільства в кінці 40-х – на початку 50-х рр. була спрямована проти Німеччини. Основною метою даної політики стала аргументація «вигнання» німців з їхніх східних територій. Наступним завданням стало забезпечення та утримання «необхідного бачення» (Tomala, 2000, s. 38) з метою утримання кордону на західних кордонах Польщі. Відбувалося це через те, що отримана територія є певного роду компенсацією за всі заподіяні шкоди. Як зазначає В. Бородзей, надання справедливості поданим подіям використовувалися не лише на основі наслідків Другої світової війни, але і подій інших століть (Borodziej, 1989, s. 48).

Міф «віднайдених земель» виконував функцію легітимізації поєднання між Польщею та Радянським Союзом (Borodziej, & Najnicz, 1998, ss. 372–400). Усе було створено для того, щоб ідея неподільності та гарантування нових польських кордонів може бути можлива лише за умови тісних зв'язків на рівні Москва–Варшава.

Очевидно, що прямі вказівки з боку Москви не могли мати успіху без підтримки серед польських політичних еліт. На думку С. Гарштецького, то, власне, В. Гомулка активно підтримував негативний образ Німеччини в польському суспільстві. Автор зазначає про те, що «він був переконаний в тому, щоб польсько-німецький антагонізм залишався незмінним» (Borodziej, & Najnicz, 1998, s. 379).

Постать В. Гомулки та його політичні погляди є досить цікавим прикладом історичної політики. «В. Гомулка дуже часто любив використовувати у своїх промовах історичні аргументи та постійно звертався до історії» (Kalicki, 1996). Саме він встановив антинімецький курс польської закордонної політики в 1947 р. на з'їзді партії. «Германська ненаситність, столітній «Drang nach Osten» – це загроза для Польщі. Ми повинні діяти на випередження» (Kalicki, 1996).

А. Патецька-Фрауенфельдер зазначає, що впровадження в 40-50-х рр. антинімецького образу підсилювалося і зміною шкільних програм. «В підручниках підсилювалося та домінувало враження німецької ворожості. Більше того не подавалася різниця між різними історичними періодами Німеччини. Усе прирівнювалося до Третього Рейху (чи то Веймарська республіка, чи то ФРН – прим. авт.)» (Patecka-Frauenfelder, 2010, s. 132).

Для аргументації тогочасної як зовнішньої, так і внутрішньої політики слугували наукові дослідження над польсько-німецьким відносинами (Wrzesiński, 2000, s. 69). Ще більше негативний образ Німеччини почав зростати після створення двох німецьких країн – НДР та ФРН. У Польщі аргументація про НДР використовувалася як антагонізм до ФРН. Голова Центрального Комітету ПЦРП Б. Бейрут у своїй промові сказав: «Польський народ вітає створення Німецької Демократичної Республіки, котра раз і назавжди знищила плани Німеччини походу на Схід та її територіальної експансії (в цьому регіоні – прим. авт.). Не буде більше територіального ревізйонізму, буде остаточне встановлення кордону на Одрі та Нисі Лужицькій» (Tomala, 2000, s. 176). У польській пресі проблема західного кордону залежала від коливань політичної кон'юнктури. К. Гінріхсен разом з іншими авторами, проводячи дослідження про висвітлення питання кордонів у ЗМІ дійшли до висновку, що польсько-німецький кордон, незважаючи на те, що він стосувався НДР, виступав елементом інтеграції польського суспільства. Проблема була частиною антинімецької пропаганди як частина ідеологічної боротьби (Hinrichsen, Hahn, & Traba, 2015, s. 470).

У тогочасному польському суспільстві активно використовувалася символіка, котра звеличувала перемоги поляків над німцями.

Р. Траба зазначив, що дуже часто в ПНР використовувалося символ Грюнвальдської битви. Для працівників середньої ланки, студентів та школярів було обов'язковим відвідування Національного Музею у Варшаві. Особливе місце у екскурсії займала картина Я. Матейки «Битва під Грюнвальдом» (Traba, 2014, s. 15). Автор підкреслює, що «Битва під Берліном стала новим Грюнвальдом». Відвідування Музеїв відбулося особливо в 1953–1954 рр. (Traba, 2014, s. 15).

Л. Ніяковський у своїх дослідженнях про історичну політику Польщі виокремлює два етапи історичної політики в період ПНР: 1945–1956 рр. та 1956–1989 рр. Перший етап польський науковець окреслює як тоталітарний або сталінський, найбільш притаманною рисою якого, стала антинімецька історична політика. Наступним елементом було спрямування на зміцнення націоналістичної візії історії, формування примату жертвності серед поляків в період Другої світової війни (Nałęcz, & Paneska, 2005, s. 55). Не менш важливим стало те, що відбувалися процеси направлення на забуття злочинів Радянської Армії. Особливо це стосувалося проблеми пов'язаної з Катинню та «Забутими солдатами».

Вважаємо розмежування подане Л. Ніяковським доволі влучним. Воно відображає процеси, котрі мали місце в історичній політиці ПНР. 1956 р. – це не лише завершення сталінського стилю управління але і також маніфестаціями, котрі доправили до падіння сталінізму в Польщі (Ruchniewicz, 2003, s. 33).

Цікаву та дещо відмінну періодизацію історичної політики в повоєнній Польщі подає Р. Траба. Польський історик зазначає, що перший період становлять 1944/1945–1949 рр. та окреслює його як період «живої пам'яті» (Traba, 2000, s. 54). У цей період залишається ще жива пам'ять про німецькі злочини та наслідки Другої світової війни. А основний напрямок розвитку історичної політики був направлений на боротьбу проти всього німецького. Якщо визначати територіально, то в основному, сконцентрована на «Віднайденних землях» Так, 21 жовтня 1945 р. було знищено пам'ятник Вільгельма І у Вроцлаві. «Падіння пам'ятника Вільгельма – це падіння гітлеризму, який вже ніколи не повстане» (Traba, 2000, s. 55). Активно

вибудовується наратив ролі Червоної Армії у справі визволення Польщі. Активно ставляться пам'ятниками «невідомим солдатам та будуються кладовищі борцям за визволення від нацизму» (Traba, 2000, s. 56).

Перші пам'ятники встановлювалися на місця військових злочинів та на кладовищах, де були колективні могили загиблих чи замордованих як і євреїв, так і поляків. Метою вшанування пам'ятних місць стало «пробудження (або відновлення – прим. авт.) зв'язків між Батьківщиною (Польщею – прим. авт) та віднайденими землями» (Traba, 2000, s. 56). У більшості пам'ятні місця, які на той час формувалися в ПНР, були націлені на формування емоційного зв'язку між цими територіями.

Носієм ідеї поєднання та інтеграції нових земель стали пам'ятники, котрі показували ідею боротьби самих поляків у Другій світової війні. Вони фактично зводилися до того, що пише П. Д. Врайт про особливості пам'яті у двосторонніх відносинах – а саме жертвності (Wright, 2003, pp. 4–6), або, як зазначає Р. Траба, «кривної жертви» у боротьбі з німецькими окупантами (Traba, 2000, s. 56).

До таких пам'ятників можна віднести побудову монументу в Щецині, де, колись, стояв пам'ятник Вільгельмові І. У квітні 1946 р. закладено наріжний камінь монументу. На пам'ятнику вгорі був розташований білий орел з написом «Наглядаємо за Одрою».

Важливим пам'ятником, який має вплив і сьогодні для польської історії та є емоційною жертвою у боротьбі з Третім Рейхом став Пам'ятник Героїв Гетто у Варшаві. Був відкритий в квітні 1948 р. (Traba, 2000, s. 58). Цікаво, що наратив пам'ятника Героїв Варшавського Гетто не розглядався в той час як Варшавське повстання. Це можливо і стало причиною нерозуміння та помилки у промові німецького президента у 1994 р. у межах вшанування Варшавського повстання, а не Повстання у Варшавському Гетто, про що наголосив німецький президент

Наступний період в історичній свідомості польського суспільства Р. Траба визначає рамками від 50-х до 69-х рр. та називає його «Легалізована пам'ять» (Traba, 2000).

Проведення антинімецької історичної політики продовжилася і в наступному періоді. Німецький ревізіонізм пов'язував-

ся з ім'ям Канцлера Німеччини К. Аденауера. В. Гомулка у своєму виступі в квітні 1958 р. зазначив, що «[...] канцлер Аденауер і його компанія представляють вовчу натуру німецького імперіалізму, котра не змінилася з часів Ульріха фон Юнгінгена (26 магистр тевтонського ордену в 1404–1407 рр. – прим. авт.)» (Miziniak, 1993, s. 148). У тому ж році по Польщі були розповсюдженні плакати К. Аденауера, котрий отримав 1-го травня 1958 р. Титул Почесного лицаря Тевтонського Ордену. На плакаті він зображений у властивому Ордену одязі (Bingen, 1998, s. 92).

У 60-х рр. історична політика Польщі була в основному зорієнтована на ролі Радянської Армії в процесі визволення Польщі. Питання Варшавського повстання подавалося як спільний успіх польського підпілля та радянських військ. Сама антинімецька історична політика перейшла, як подає В. Каліцький, до самої НДР (Kalicki, 1996). Апогей антинімецької пропаганди мав місце влітку 1960 р., коли в 550-ту річницю битви під Грюнвальдом відбулася прем'єра фільму «Хрестоносці» – адаптації книги Г. Сенкевича під однойменною назвою (Wróblewski, 1993, s. 343).

Як подає К. Рухневіч, в історичній політиці Польщі в 50-60-х рр. питання польських втрат на Сході взагалі не піднімалося (Ruchniewicz, 2003, s. 28).

Після завершення Другої світової війни історична політика була повністю повернута проти Німеччини. Це очевидно був не лише наказ з Москви, але і серед польської політичної еліти існували антинімецькі погляди, тому вона зазнала такого потужного успіху. Історична політика Польщі проводилася шляхом пропаганди. Успіх процесів наочно показує К. Ціммер зазначаючи, що 46 % опитаних респондентів вказують на страх перед викупом «бідної Польщі багатю Німеччиною» (Ziemer, 1991, s. 94), що становить майже половину опитаних. Також 61 % вказують на те, що Німеччина має агресивну політику щодо Польщі (Ziemer, 1991, s. 94).

У 50-60-х рр. встановлювалися нові пам'ятники, котрі звеличували радянських діячів а також польських, котрі брали участь у Другій світовій війні на боці Радянської Армії. У 1957 р. була підписана Угода про репатріацію, у межах якої на території Поль-

щі відбулося нове переселення польського населення з Радянського Союзу на нові території. Загальна кількість переселеного населення становила 250 тисяч (Ruchniewicz, 2003, s. 24).

Одночасно в цей період відбувається «моніполізація пам'яті», яка стосується історії Другої світової війни. Р. Траба виділив дві тенденції у легалізації пам'яті про Другу світову війну у польському суспільстві:

- легалізація як частина ідеології або «перемоги Народної Батьківщини» і жертвності тільки від рук гітлерівських окупантів;
- легалізація як частина націоналізації пам'яті, тобто жертвності лише польського народу у боротьбі з Німеччиною.

Скоріше за все легалізація пам'яті про Другу світову війну була пов'язана і з процесами, пов'язаними із поглибленням ідеологічної боротьби між Радянським Союзом та Західним Світом, а також небажанням канцлера К. Аденауера відійти від доктрини Гальштайна. Усе це призвело до того, що Радянський Союз намагався укріпити свої західні кордони на території Центральної та Східної Європи шляхом поширення історичного нарративу мучеництва польського населення у боротьбі з німецьким нацизмом. З іншої сторони у самому Варшавському блоці мали негаразди з повстанням у Познані та Угорщині (Крушинський, & Манжола, 2010, с. 497–501; с. 469–482).

Політика розрядки, яка мала місце в 60-х рр. та була проваджена Дж. Кенеді, не імпонувала К. Аденауеру. Він надалі дотримувався доктрини єдиної Німеччини. Під час третьої каденції уряду К. Аденауера у 1961–1963 рр., канцлер побоювався того, що західний світ не підтримуватиме актуальної зовнішньої політики ФРН.

На його думку, сам факт того, що делегація НДР як підписант договору про ядерне озброєння могла би сісти за стіл переговорів з представниками ФРН, порушував основні принципи німецької політики. Це могло порушити доктрину, згідно з якою лише ФРН була єдиним виразником німецького народу у міжнародних відносинах. Деякі представники Християнсько-демократичного та Християнсько-соціалістичного союзу вважали, що американська зовнішня політика загрожує об'єднанню Німеччини. Хоча варто додати, що не всі

члени Бундестагу від ХДС/ХСС підтримували К. Аденауера (Węc, 2000, s. 118).

Це лише поглиблювало занепокоєння серед польської еліти. Страх перед реваншизмом Німеччини був складовою історичного нарративу у Польщі. Р. Траба наводить слова Януша Вечорека, директора Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва: «В період Другої світової війни найбільші втрати серед мешканців (читай «цивільних» – прим. авт.) в порівнянні з іншими учасниками в світовій війні, понесла саме Польща. Більше 6-ти мільйонів жертв – чоловік, жінок і дітей – замордованих гітлерівцями, вбитих в газових камерах та спалених в крематоріях Освенцима, Брезжинки, Майданеку, Треблінки, Собібору, Белжца Хельмно [...] та інших таборах смерті, розстріляних в місцях масового винищення на вулицях міст та сіл – ось це та ціну, яку заплатив народ за збереження Вітчизни і Свободи, ось це потворний реєстр бруталних злочинів» (Traba, 2000, s. 60; Wiczorek, 1964, s. 5).

Дана проблема спостерігається в процесі створення Музею на території концтабору Аушвіц (пол. Oświęcim, нім. Auschwitz). Від 1999 р., за рекомендацією ІНП Польщі, було повернуто першу (німецьку назву) – Аушвіц-Біркенау II. У 1947 р. музей був відкритий, однак нарратив представлення подій ґрунтувався на долі поляків. «Не йшла мова про селекціонування інформації, а йшла мова про селекціонування подання інформації», – пише З. Вуйчіцька (Wóycicka, 2017, s. 298).

Жертовність та найбільші втрати стали основою історичної політики Польщі у 50–70-х рр. та повністю відбивали картину, яка мала місце у тогочасному польському суспільстві. Інституційним органом, котрий забезпечив історичну політику у тогочасній Польщі стала вище згадана Рада, яка мала повний контроль над формуванням історичної політики (Traba, 2000, ss. 61–62). Цей орган подібний за своєю діяльністю до сучасних інститутів національної пам'яті. Однак визначення основної ідеї формування лінії історичної політики в суспільстві в той час визначалися комуністичною владою, а більшість наукових досліджень, котрі стосувалися дослідження історії, провадилися в рамках ідеологічної боротьби, установи дослідження більшою мірою повинні були від-

повідати ідеологічній боротьбі (Traba, 2000, s. 61).

Пік активності організації припав на 1960 р. Організовано широку мережу комітетів, котрі займалися охороною та дослідженням пам'ятних місць. Діяла мережа у межах організованої в 1957 р. акції «Увіковічення місць боротьби з гітлерівським окупантом», яка проходила під гаслом «Нехай жодна крапля крові не буде забута» (пол. «Niech ani jedna kropla krwi nie zostanie zapomniana»).

Основна стратегія історичної політики у ПНР у 50-х–70-х рр. зводилася до поширення у суспільній свідомості наступних постулатів:

- боротьба Польської Народної Армії;
- польсько-радянське військове братерство;
- Червона Армія – основний компонент перемоги з окупантом;
- звеличення оборонної війни у 1939 р.;
- звеличення руху опору як тих, хто не піддався окупантові, та формування негативного відношення до підпілля, яке боролася з Червою Армією (Traba 2000, s. 62).

У 1968 р. відбулася подія, котра стала символом антисемітизму в ПНР. На початку 60-х рр. антинімецька історична політика відійшла на задній план, що було пов'язано зі змінами як в ПНР, так і в Радянському Союзі. У Польщі відбувалися, однак, процеси пов'язані зі знищенням пам'яті про II Річ Посполиту. Це було спрямовано на те, щоб знищити польський націоналізм, а також сформувати «месіанізм» (Wóycicki, 2003, s. 83) Радянського Союзу. Цей процес був збіжним з тим, що серед польського населення поширювалася думка про крайню жертовність поляків. Так, К. Вуйчіцький зазначає, що це призвело до нерозуміння поляками питання «Що таке Голокост?» (Wóycicki, 2003, s. 84). Він зазначає, що відношення до втрат серед єврейського населення применшувалося шляхом збільшення жертовності польського населення. Як пише автор, «можливість навчання історичної свідомості з приводу Голокосту була вкрай обмежена» (Wóycicki, 2003, s. 84).

К. Вуйчіцький подає яскравий приклад даної кампанії, зазначаючи, що «в процесі подання інформації про злочини не наголошувалося на замордованих 3 мл. євреях, а подавалися вони як загиблі поляки в загальній

кількості 6 млн. осіб» (Wóycicki, 2003, s. 88).

Повертаючись до 1968 р., молоді польські політичні еліти намагаючись прийти до влади, активно почали використовувати антисемітську риторіку. Як подає Л. Ніяковський, це був приклад використання історичної політики в політичній боротьбі (Nijakowski, 2008, s. 120). Акція була викликана показом фільму «Діди» (пол. Dziady) (Nijakowski, 2008, s. 120). Водночас А. Вольф-Повенська зазначає, що конфлікт був викликаний молодіжною революцією, котра мала місце і в Німеччині приблизно в ті ж роки (Wolf-Powięska, 2011, p. 507). Припускаємо також, що антисемітська кампанія в Польщі була пов'язана з новим загостренням конфлікту на Близькому сході. З Польщі виїхало близько 40 тис. осіб у той період. Водночас В. Гомулка не підтримував антисемітських виступів молоді. Афіші з показом фільму знімалися з рекламних місць (Zambrowski).

У 70-х рр. ситуація в сфері історичної політики була спрямована на прорадянську пропаганду. Встановлювалися пам'ятні місця як на «Віднайденних землях», так і на цілій території ПНР. У польсько-німецьких відносинах мали місце ініціативи, спрямовані на співпрацю в культурній та економічній сферах (Garsztecki, 1997, s. 124).

Нове загострення в політиці пам'яті в Польщі з приводу Німеччини було пов'язано із введенням воєнного стану в Польщі та зростанням ідеологічної боротьби. У статтях журналів, котрі присвячені зовнішній політиці, з'явилися тези про те, що в Німеччині зростає націоналізм в ФРН (Garsztecki, 1997, s. 111). Метою даного антигерманізму стало покращення статусу Польської об'єднаної робітничої партії (далі – ПОРП) (Garsztecki, 1997, s. 112). У лютому 1981 р. В. Ярузельський у своїй промові сказав, що в «Німеччині відбувається ревізіонізм наслідків II СВ, [...] вона хоче повернути свої землі на Помор'ї та Сілезії» (Koszel, 2001, s. 25). Це було також пов'язано з діяльністю Г. Коля.

У середині 80-х рр. підтримці антигерманізму сприяла і політика Р. Рейгана та загострення ідеологічної боротьби, а також заворушення у Гданську, Вроцлаві та Щецині. 7 травня 1983 р. у своїй промові В. Ярузельський нагадав, що «події в Гданську нагадують події перед Другою світовою війною. Перед нами постає проблема німецької

меншини, званої як «п'ята колона» в Польщі» (Garsztecki, 1997, ss. 140–41).

З іншої сторони, послаблення впливу комуністичної ідеології у Польщі призвело до позитивних змін. Безперечно залишався історичний наратив, котрий поширювався комуністичною ідеологією на основі ідеї «Німеччина – агресор та ворог». За результатами проведеного опитування ЦДПД від 1985 р. 63,9 % опитаних поляків зазначали, що «існує страх та побоювання пов'язані із зростаючим економічним розвитком» (Lisiecki, 1991, s. 121). Однак у 1987 р. процент таких зменшився до 48,3 % (Lisiecki, 1991, s. 122).

Цікавим є відношення польських громадян до Німеччини. За результатами дослідження від 1987 р. з посеред 18 країн, негативне відношення мали лише дві країни: ФРН та Ізраїль. Так званий «середній градус ставлення» поляки встановлювали нижче 0, коли 16 інших країн мали додатній результат (Ізраїль – «-8», ФРН «-3»).

Процеси розпаду біполярної системи та демократичні перетворення у Польщі, призвели до зміни відношення польського населення до Німеччини. Так вже у дослідженнях, які були проведені за рік, у жовтні 1988 р., «середній градус ставлення» до ФРН становив вже «+6» (CBOS, 1988, s. 2).

С. Лішецький зазначає те саме, стверджуючи, що «яскрава зміна ставлення польського суспільства щодо ФРН стала результатом внутрішньо-суспільних та політичних перетворень. Політично-ідеологічний чинник втрачав свій вплив у зв'язку з появою конструктивного підходу та прагматизму у польському суспільстві та серед політичної еліти» (Lisiecki, 1991, s. 123).

Негативне відношення (47,1 % серед всіх респондентів) польського суспільства щодо об'єднання ФРН та НДР виражалось у такий спосіб (CBOS, 1988, s. 3).

– 43,1 % серед тих, котрі надали негативну оцінку щодо об'єднання обох держав, зазначали, що це призведе до військової загрози для Польщі. Типовими відповідями серед опитаних респондентів були такі: «Далі вони до нас доберуться», «Ми вже були між двома імперіями (йде мова про Третій Рейх та Радянський Союз у 30-х рр. – прим. авт.)»;

– 24,7 % вказали на те, що розпочнеться ревізіонізм кордонів встановлених

Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин. Типовою відповіддю стало: «Можуть повернутися німецькі прагнення на Схід»;

– 18 % зазначили про небезпеку повернення антипольського ставлення та німецького націоналізму. Типовими відповідями стали: «Повториться 1939 рік» та «Історія любить повторюватися».

Одним з найважливіших причин таких результатів стали історичні стереотипи. Образи, які сформувалися ще у XIX ст. та на початку XX ст., посилювалися внаслідок Другої світової війни. Історична політика, підсилена ідеологічною боротьбою стала частиною політичного дискурсу, особливо в питанні погодження двосторонніх кордонів.

Доречно згадати і роль церкви в процесі збереження історичної свідомості після II СВ. Якщо радянська пропаганда намагалася знищити національну свідомість поляків та антигерманську пропаганду, то церква, навпаки, зберігала пам'ять про минуле Польщі (Szulborski, 2015, s. 294).

Історична політика до завершення «холодної війни» була, як зазначає Л. Ніжковський, «грунтована на міфах» (Nijakowski, 2008, s. 141). Цьому сприяли церква та радянська пропаганда. Якщо церква весь час підтримувала національну візію історії, то комуністична влада формувала антинімецьку пропаганду.

Висновки.

Процес еволюції історичної політики в повоєнній Польщі став заручником тогочасної ідеологічної боротьби. З однієї сторони, Польська Народна Республіка, яка була спустошена нападом Німеччини та тотальними знищеннями. З іншої сторони, сам повоєнний.

Друга світова війна та напад Німеччини стали переломним моментом у історичній свідомості поляків. Періодизація процесів у сфері історичної політики в ПНР не доволі чіткою та залежить від наукової дисципліни.

Водночас можемо ствердно послуговуватися напрацюваннями Л. Ніжковського, який розділив на дві частини. Протягом першого етапу історична політика виконувала дві функції – інтеграційну та компенсаційну. У перший період відчувається зростання антинімецької пропаганди, котра ґрунтувалася на історичній аргументації. Водночас не варто відкидати періодизацію Р. Траби, яка є доволі детальнішою та зроблена на основі методології місць пам'яті. Ствердно можемо вказати, що незважаючи на різницю в часових рамках, потужною частиною процесів в історичній політиці став антигерманізм.

Метою антигерманізму стало формування в Польщі справедливості повоєнних надбань та втрат. Коли йде мова про надбання – «Віднайдені землі», а втрати стосувалися власне територій на Сході Польщі.

Важливим роком став 1968, саме тоді збільшилися антисемітські настрої. Проблема Голокосту в Польщі була слабо дискутованою та доходила інколи до табу і лише в демократичній Польщі розпочалася серйозна дискусія щодо подій Голокосту. Нове загострення антинімецької історичної політики, аргументованої польською політичною елітою як німецький ревізіонізм, відбулося в кінці 70-х – початку 80-х рр., пов'язаною як і з внутрішньополітичною ситуацією в Польщі та Німеччині, так і станом справ на міжнародній арені.

Історична політика в ПНР доволі сильно зашкодила двостороннім польсько-німецьким відносинам. Тут варто звернути увагу на те, що йде мова про Федеративну Республіку Німеччину, а не про «братню» Німецьку Демократичну Республіку. Дані Центру дослідження публічної думки показують, що це сформувало недовіру до сусіднього народу.

Цікавим елементом історичної політики в тогочасній Польщі стало те, що католицька церква становила інтегративною складовою процесу.

REFERENCES

- Andrychowicz-Skrzeba, J. (2014). *Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich*. Warszawa: Katedra Wydawnictwo Naukowe.
- Bingen, D. (1998). *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949 – 1991*. Baden-Baden: Nomos.
- Bock, P. (1999). *Vergangenheitspolitik in der Revolution von 1989 Jahre. Umkämpfte Vergangenheit. Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*. (ss. 82–103). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Borodziej, W. (1989). *Widma przeszłości. Polacy o Niemcach i Niemczech 1945-1947*. *Więź*, 9 (371), 43–56.

- Borodziej, W., & Hajnicz, A. (1998). Raport końcowy. *Kompleks wypędzenia*. (ss. 372–429). Kraków.
- Bożewicz, M. (2016). *Świadomość historyczna Polaków*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej. CBOS.
- (1988). *Opinie o Republice Federalnej Niemiec i wzajemnych stosunkach między tym krajem a Polską*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Garsztecki, S. (1997). *Das Deutschlandbild in der offiziellen, der katholischen und der oppositionellen Publizistik Polens 1970–1989*. Feindbild kontra Annäherung, Verlag. Marburg: Herder-Institut.
- Gross, J. (2000). *Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Sejny: Fundacja „Pogranicze”.
- Hinrichsen, K., Hahn, H.H., & Traba, R. (2015). *Granica na Odrze i Nysie Do odwołania? Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 2. Wspólne/Oddzielne), (ss. 462–80). Warszawa: Scholar.
- Holzer, J. (2007). *Polen und Europa: Land, Geschichte, Identität*. Bonn: Dietz.
- Hud, B. (2006). *Zahybel Arkadiyi. Etnosotsialni aspekty ukrajynsko-polskykh konfliktiv XIX – pershoi polovyny XX stolitya [The Death of Arcadia. Ethnic-social aspects of Ukraine-Polish conflicts in XIX – XX]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kalicki, W. (1996). Długie pojednanie. Polska - Niemcy: po nienawiści - czas na ciekawość, „Wyborcza”. Retrieved from http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,220749,19960719RP-DGW,Dlugie_pojednanie_2,,html.
- Kiwerska, J. (1993). W atmosferze wrogości (1945-1970). *Polacy wobec Niemców z Dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989*. (ss. 45–93). Poznań: Instytut Zachodni.
- Kochanowski, J., & Zwicker, S. (2017). Folksdojcz. Rasa, los i zdrada. *Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 5). (ss. 260–279). Warszawa: Scholar.
- Koszel, B. (2001). *Od wrogości do porozumienia: stosunki polsko-zachodniemieckie w latach 1949-1989*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Krushynskyi, V. A., & Manzhola, V. A. (Eds). (2010). *Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka: pidruchnyk [International relations and World Politic: Student Guide]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr “Kyivivskyi universytet” [in Ukrainian].
- Lisiecki, S. (1991). Polska opinia publiczna wobec RFN, NRD i zjednoczenia Niemiec. *Przegląd Zachodni*, 1, 121–136.
- Machcewicz, P. (2009). Rizanyna u Yedvabnomu v 1941 rotsi. Dyskusiya pro yevreys'ko-polskyi konflikt na pivnichnomu skhodi Polshchi za nimetskoyi okupatsiyi [The massacre in Jedwabno in 1941. Discussion on Polish-Jude conflicts in southeastern of Poland under Nazi Occupation]. *Yevropa ta yiyi bolisni mynuvshyny – Europe and its traumatic memory*. (pp. 155- 167). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Marzec. (1968). Prof. Jerzy Eisler: Za ‘antysemite’ Gomulka by się obraził. Retrieved from <http://wyborcza.pl/ale/historia/7,121681,21504217,marzec-1968-prof-jerzy-eisler-za-antysemite-gomulka-by-sie.html?disableRedirects=true>.
- Miziniak, W. (1993). Polityka informacyjna. *Polacy wobec Niemców: z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989: praca zbiorowa*. (ss. 142–160). Poznań: Wiedza Powszechna.
- Musiał, Ł. (2014). Historia jako przestrzeń dialogu. Z prof. Hubertem Orłowskim i prof. Robertem Trabą. *Historie wzajemnych oddziaływań*. (ss. 459–474). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nalęć, D., & Panecka, A. (2005). Polityka historyczna w III Rzeczypospolitej. Doświadczenia lat 1989-2004. *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*. (ss. 44–76) Warszawa: Muzeum Powstania warszawskiego.
- Nijakowski, L. M. (2008). *Polska polityka pamięci: esej socjologiczny*. Warszawa: Wydawn. Akademickie i Profesjonalne.
- Patecka-Frauenfelder, A. (2010). Stereotyp Drang nach Osten w prasie narodowej Na przykładzie tygodnika Myśl Polska / Nowa Myśl Polska (1989-2003). Toruń: Adam Marszałek.
- Prizel, I. (1998). *National identity and foreign policy: Nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine*. New York: Cambridge University Press.
- Przybyła, P. (2014). Góra Świętej Anny. Święta i wulkan. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci. Wspólne / Oddzielne*. (Tom. 2), (ss. 171–192). Warszawa: Scholar.
- Ruchniewicz, K. (2003). Pojednanie – normalizacja – dobre sąsiedztwo. *Polacy i Niemcy: Historia, kultura polityka*. (ss. 107–121). Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Ruchniewicz, K. (2007). *Noch ist Polen nicht verloren": das historische Denken der Polen*. Berlin: LIT Verlag Münster.
- Sierpowski, S. (1997). Historia najnowsza (1918-1996). *Podręcznik dla szkoły podstawowej*. Warszawa: Wyd. Polska Oficyna Wydawnicza BGW. Graf-Punkt.
- Speth, R. (1999). Europäische Geschichtsbilder heute. Umkämpfte Vergangenheit. *Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*. (ss. 159–175). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Stolyarov, A. (2016). Vliyanie istoricheskoy pamyati na polskorossiyskiye otnosheniya (1989–2009 gg.) [The influence of historical policy on Polish-Russian relations (1989-2009)]. *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburug: Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet [in Russian].
- Szulforski, K. D. (2015). Kościół jako miejsce pamięci na przykładzie Olsztyna i Rzeszowa po 1945 roku. *Narracje pamięci między polityką a historią*. (ss. 293–313). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika.
- Tomala, M. (2000). *Deutschland - von Polen gesehen: Zu den deutsch-polnischen Beziehungen 1945–1990*. Berlin: Schüren Verlag.
- Traba, R. (2000). Symbole pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków: szkic do tematu. *Przegląd Zachodni*, 1, 52–67.
- Traba, R. (2014). Historia wzajemnych oddziaływań – (niedoceniany) paradygmat w badaniu przeszłości. *Wprowadzenie. Historia wzajemnych oddziaływań*. (ss. 7–29). Warszawa: Scholar.

- Węc, J. J. (2000). Polityka niemiecka CDU/CSU u schyłku rządów Adenauera (1961–1963). *Przegląd Zachodni*, 4, 90–122.
- Wolf-Powęska, A. (2011). *Pamięć – Brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
- Wolf-Powęska, A. (2015). Europa – Erinnerung und Verantwortung. *A secure world. Understanding, trust, responsibility*. (pp. 104–117). Berlin: Societas Humboldtiana Polonorum.
- Wóycicka, Z. (2017). Auschwitz. Zbrodnia i różnorodność pamięci. Wyobrażenia przeszłości. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 5), (ss. 298–322). Warszawa: Scholar.
- Wóycicki, K. (2003). Der Holocaust im Bewusstsein der Deutschen und der Polen. *Deutsche und Polen. Geschichte - Kultur – Politik*. (ss. 75–87). Berlin: C. H. Beck.
- Wright, P. D. (2003). A Theoretical Overview of Memory and Conflict. *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. (pp. 3–17). New York: Palgrave Macmillan.
- Wróblewski, T. S. (1993). Tematyka niemiecka w polskim filmie fabularnym. Polacy wobec Niemców. *Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. (ss. 336–64). Poznań: Instytut Zachodni.
- Wrzesiński, W. (2000). Sąsiedzi i stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. *Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*. (ss. 57–72). Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Zambrowski, Jan Tomasz Gross? *On w marcu 1968 r. sypał kolegów. Telewizja Republika*. Retrieved from <https://telewizjarepublika.pl/zambrowski-jan-tomasz-gross-on-w-marcu-1968-r-sypal-kolegow,61637.html>.
- Ziemer, Klaus. (1991). Können Polen und Deutsche Freunde Sein? Polnische Befürchtung bei der Vereinigung Deutschlands. *Die häßlichen Deutschen? Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn*. (ss. 81–103). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Бойчук Орест

Асистент кафедри міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Email: orest.boichuk@pnu.edu.ua

Цитування: Бойчук, О. (2020). Становлення історичної політики в Польщі після Другої світової війни в контексті ставлення до Німеччини. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 26–39. doi: 10.15421/172082

Citation: Boichuk, O. (2020). Stanovlennia istorychnoi polityky v Polshchi pislia Druhoi svitovoi viiny v konteksti stavlennia do Nimechchyny [Evolution of historical policy in Poland after II World War in the context of treatment of Germany]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 26–39. doi: 10.15421/172082

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2020

Філософія

DOI: 10.15421/172083

УДК: 1:[159.964.26:159.923](494)(092)

Історико-філософська інтерпретація архетипів особистості як символічних образів колективного безсвідомого в рецептивному полі психоаналітичних поглядів Карла Густава Юнга

Марина Мазур, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Метою дослідження є історико-філософська інтерпретація архетипів особистості як символічних образів колективного безсвідомого в рецептивному полі психоаналітичних поглядів Карла Густава Юнга. Методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові принципи, як міждисциплінарний підхід, принцип об'єктивності, принцип цілісності і загальнофілософські методи: психоаналітичний метод; феноменологічний метод; герменевтичний метод. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в межах юнгівської аналітичної психології автору вдалося здійснити історико-філософську реконструкцію уявлень про архетипи особистості як міфотворчі конструкти, що заповнюють прогалини між свідомою і безсвідомою інстанцією, та виявити символічний зміст архетипічних фігур, які є трансляторами родової інформації. У ході дослідження були отримані такі висновки: (1) визначено, що колективне безсвідоме – це фракція, яка складається зі структурних компонентів – архетипів, які здатні встановлювати внутрішній взаємозв'язок між особистістю та навколишнім світом і безпосередньо впливати на її світогляд та поведінку, яка супроводжується кардинальними змінами настрою (емоційною лабільністю); (2) підкреслено, що особистості, як свідомому суб'єкту, для того, щоб досягти зрілості на психологічному рівні необхідно вийти за межі «зони комфорту» (подолати інфантильність), тобто пройти «шлях героя» і перемогти своїх внутрішніх демонів, поборовши власні страхи, фобії та комплекси; (3) обґрунтовано, що архетипи – це архаїчні образи, які прориваються крізь «оборону» свідомості і впливають на долю та життєдіяльність людини; (4) наголошено, що переважання в колективному безсвідомому тваринних архетипів і інстинктів може негативно вплинути на психіку людини і призвести до децентрації суб'єкта (за П.-М. Фуко), тобто до розщеплення особистості; (5) проаналізовано специфіку архетипів як інтегрованих образів власного «Я», які зведені до універсальних міфологем (лат. *summa summagum*) і є спільними для культур різних народів світу; (6) виявлено, що трансцендентна функція – це сполучна ланка між свідомою і безсвідомою структурою, яка при їх зіткненні здатна «безболісно» нейтралізувати наслідки внутрішнього конфлікту.

Ключові слова: *особистість, архетип, самість, колективне безсвідоме, міф, символ, сновидіння, трансцендентна функція, принцип синхронічності, когерентність, індивідуалізація.*

Historico-philosophical interpretation of the archetypes of personality as symbolic images of the collective unconscious in the receptive field of psychoanalytic views of Carl Gustav Jung

Maryna Mazur, Dnipro National University named after Oles Honchar

The purpose of the study is a historico-philosophical interpretation of the archetypes of personality as symbolic images of the collective unconscious in the receptive field of psychoanalytic views of Carl Gustav Jung. The methodological basis of the study is the such general scientific principles: interdisciplinary approach, the principle of objectivity, the principle of integrity and general philosophical methods: psychoanalytic method; phenomenological method; hermeneutic method. Scientific novelty of the study consists in the fact that within the Jungian analytical psychology to the author managed to carry out historico-philosophical reconstruction of ideas about the archetypes of personality, as myth-making constructs that fill the gaps between conscious and unconscious instance and reveal the symbolic meaning of archetypal figures, which are translators of generic information. In the course of the study

were obtained the following conclusions: (1) determined that the collective unconscious is a fraction that consists of structural components-archetypes, which are able to establish the internal relationship between the individual and the world around him and directly influence his worldview and behavior, which is accompanied by radical mood swings (emotional lability); (2) emphasized that the individual, as a conscious subject in order to reach maturity on a psychological level must go beyond «comfort zone», that is go through the «path of the hero» and to win their inner demons, overcoming their own fears, phobias and complexes; (3) substantiated that the archetypes are archaic images, which breaks through the «defense» of consciousness and affects the fate and life activities of human; (4) emphasized that the predominance in the collective unconscious of animal archetypes and instincts can negatively affect the human psyche and lead to the decentration of the subject (according to P.-M. Foucault), that is to the splitting of the personality; (5) analyzed the specificity of archetypes as integrated images of own «Ego», which are reduced to universal mythologies (lat. summa summarum) and are common to the cultures of different peoples of the world; (6) found that the transcendental function is a link between conscious and unconscious structure, which in their collide is able to «painlessly» neutralize the effects of internal conflict.

Keywords: *personality, archetype, self, collective unconscious, myth, symbol, dream, transcendent function, principle of synchronicity, coherence, individuation*

Историко-философская интерпретация архетипов личности как символических образов коллективного бессознательного в рецептивном поле психоаналитических взглядов Карла Густава Юнга

Марина Мазур, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

Целью исследования является историко-философская интерпретация архетипов личности, как символических образов коллективного бессознательного в рецептивном поле психоаналитических взглядов Карла Густава Юнга. Методологической основой исследования являются такие общенаучные принципы: междисциплинарный подход, принцип объективности, принцип целостности и общепсихологические методы: психоаналитический метод, феноменологический метод, герменевтический метод. Научная новизна исследования заключается в том, что в пределах юнговской аналитической психологии автору удалось осуществить историко-философскую реконструкцию представлений об архетипах личности как мифотворческих конструктах, которые заполняют пробелы между сознательной и бессознательной инстанцией и выявить символический смысл архетипических фигур, которые являются трансляторами родовой информации. В ходе исследования были получены следующие выводы: (1) определено, что коллективное бессознательное – это фракция, состоящая из структурных компонентов – архетипов, которые способны устанавливать внутреннюю взаимосвязь между личностью и окружающим миром и непосредственно влиять на его мировоззрение и поведение, которое сопровождается кардинальными изменениями настроения (эмоциональной лабильностью); (2) подчёркнуто, что личности, как сознательному субъекту, для того, чтобы достичь зрелости на психологическом уровне необходимо выйти за пределы «зоны комфорта» (преодолеть инфантильность), то есть пройти «путь героя» и победить своих внутренних демонов, поборов собственные страхи, фобии и комплексы; (3) обосновано, что архетипы – это архаичные образы, которые прорываются сквозь «оборону» сознания и влияют на судьбу и жизнедеятельность человека; (4) отмечено, что преобладание в коллективном бессознательном животных архетипов и инстинктов может негативно повлиять на психику человека и привести к децентрации субъекта (по П.-М. Фуко), то есть к расщеплению личности; (5) проанализирована специфика архетипов, как интегрированных образов собственного «Я», которые сведены к универсальным мифологемам (лат. summa summarum) и являются общими для культур разных народов мира; (6) выявлено, что трансцендентная функция – это связующее звено между сознательной и бессознательной структурой, которая при их столкновении способна «безболезненно» нейтрализовать последствия внутреннего конфликта.

Ключевые слова: *личность, архетип, самость, коллективное бессознательное, миф, символ, сновидения, трансцендентная функция, принцип синхроничности, когерентность, индивидуация*

«Людська природа здатна винести лише малу частину реальності»

© Томас Стернз Еліот (1888 – 1965 рр.)

«Особистість є складною системою, що саморозвивається, тобто – сама моделює і реалізує власну генезу»

© С. Д. Максименко (1941 р. н.)

«...дивність, яка відділяє мене від людства, може стати при зміні бачення загальним зв'язком, який об'єднує мене з іншими»

© Джеймс Хілман (1926 – 2011 рр.)

Вступ.

Актуальність дослідження. З точки зору психодинамічного підходу особистість розглядається, як конгломерат (1) Свідомості [Его] (нім. *Bewusstsein*) – відчуття, думки; (2) Особистого безсвідомого (нім. *persönlich Unterbewusstsein*) – (витіснені бажання, комплекси, страхи) (3) Колективного безсвідомого (нім. *kollektive Unterbewusstsein*) – спогади, колективні уявлення, архетипи (за Карлом Густавом Юнгом). Особистість, як енергетичний генератор, здатна акумулювати психічну енергію, а колективне безсвідоме, в свою чергу, виконує роль сервера (накопичувача), на якому зберігаються архаїчні відбитки минулого та позначені обриси потенційного майбутнього, що проступають крізь час. Символічна основа об'єднує всі культури та допомагає людині орієнтуватися в вирі соціальних та історичних подій і побудувати певну модель світу. В архетипах (міфологічних образах, поведінкових модулях [патернах] і ін.) закодовані мотиви поведінки людини, які проявляються у вигляді стереотипів реагування на небезпеку, що наближається і специфічних ритуалах та діях, які запрограмовані на повторення, оскільки детерміновані родовим сценарієм, який є фрагментом загальнолюдської історії. Архетипи є універсальними, емоційно забарвленими апіорними формами колективного безсвідомого, що поєднуються зі свідомістю тільки у специфічних станах: сновидіннях, творчості (англ. *insight*), трансі (видіннях, галюцинаціях) і безпосередньо, пов'язані з індивідуальним життєвим досвідом особистості та визначеними етапами її існування: [народженням] – [життям] – [смертю] і віковими періодами: (1) дитинством – (2) юністю – (3) зрілістю. Архетипічні образи уособлюють реальних прототипів, напри-

клад: материнський архетип можна ідентифікувати з реальним образом матері, який характеризується з одного боку проявом умовної любові, а з іншого боку суворістю. Метою дослідження є історико-філософська інтерпретація архетипів особистості, як символічних образів колективного безсвідомого в рецептивному полі психоаналітичних поглядів Карла Густава Юнга.

Методологічною базою дослідження є такі загальнонаукові принципи: міждисциплінарний підхід виконував синкретичну функцію, тобто умовно поєднав між собою два тематичні блоки першоджерел (історико-філософський і психоаналітичний) і створив комплексну платформу, яка розширює горизонти уявлення про особистість, як результат комплементарної взаємодії двох протилежних полюсів психіки (свідомості/колективного безсвідомого). Принцип об'єктивності призначався для нейтралізації (елімінації) суб'єктивних висновків і отримання достовірних результатів дослідження в процесі аналізу та інтерпретації першоджерел. Принцип цілісності використовувався для інтеграції структур людської психіки, які в сукупності, підтримують внутрішній енергетичний баланс особистості. Автором статті було передбачено використання таких загальнофілософських методів: психоаналітичний метод застосовувався для інтерпретації символічного значення архетипів, як своєрідного коду особистості. Феноменологічний метод впроваджувався для розкриття сутності особистості, як реального носія родової, історичної пам'яті, трансісторичного суб'єкта. Герменевтичний метод здійснював дескриптивну функцію, яка розкрила смислову квінтесенцію архетипу, як символу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних філософських і психоаналітичних досліджень, які присвячені

інтерпретації архетипів особистості як ментальних матриць, образів колективного безсвідомого варто виокремити роботи таких науковців: американського психіатра Еріка Гудвіна (Goodwyn, 2020); німецького вченого Крістіана Рослера (Roesler, 2020) і американських юнґіанських аналітиків – Мюррея Стайна (Stein, 2019; 2013; 2014) і Джеймса Холліса (Hollis, 2020).

Особливої уваги також заслуговують роботи таких вчених: американського юнґіанського аналітика Едварда Едінґера (Edinger, 1992); німецького філософа, культуролога Ернста Кассіра (Кассіра, 1998); німецького філософа і етнографа Філіппа Вільгельма Адольфа Бастіана (Bastian, 1860) німецько-американського психолога Курта Цадека Левіна (Lewin, 1935); французьких філософів і психоаналітиків Жюльєн Дельоза і Фелікса Гваттарі (Дельоз, & Гваттарі, 2009) та юнґіанських аналітиків – німецько-швейцарського психоаналітика Марії-Луїзи фон Франц (Франц, 2017; 2016) і англійсько-швейцарської дослідниці Барбари Ханни (Ханна, 2016).

Зокрема, розглядають реального суб'єкта (конструкт «Я») як топологічну цілісність французькі психоаналітики Ніколя Абрахам і Марія Торок (Abraham, & Tögök, 2005) та грузинсько-російський філософ Мераб Констянтинович Мамардашвілі (Мамардашвілі, 1995).

Крім того, вагому роль у нашому дослідженні відіграють роботи швейцарського психоаналітика-неофройдиста Карла Густава Юнга (Юнг, 2009, 2019; 2019; 2019; 2019; 2016), якому вдалося розкрити сутність і символічне значення архетипічних образів індивідуальної свідомості, іншими словами, вчений зумів довести, що свідомий рівень – це лише вершина айсбергу, за яким приховані колективні уявлення (архетипи) всього людства.

У свою чергу, американський психолог Джеффри Міллер (Міллер, 2014) розглядав трансцендентну функцію як своєрідний місток між індивідуальною свідомістю і колективним безсвідомим, який підтримує цілісність архетипу Самості (нім. Selbst) особистості, а американський вчений Джо-зеф Камбре (Cambrey, 2009) досліджує запропонований швейцарськими науковцями: психоаналітиком Карлом Густавом Юнгом

і фізиком-теоретиком Вольфгангом Паулі принцип синхронічності, що поєднує між собою події, між якими не існує причинно-наслідкового зв'язку.

До когорти вчених, у дослідженнях яких «червоною ниткою» проходить думка про те, що головним критерієм визнання особистості, є її цілісність, автентичність, а не інстинкт самозбереження, і які розглядали особистість як точку синергії (англ. synergy point), насамперед варто віднести американського юнґіанського аналітика Крістофа Ле Муеля (Mouël, 2019); англійського педагога і психолога Райю Джонс (Jones, 2020; 2013); російського психолога і педагога Олександра Григоровича Асмолова (Асмолов, 2018) та німецько-російського філософа і мистецтвознавця Бориса Юхимовича Гройса (Гройс, 2018).

Зокрема, хотілося б відзначити роботи дослідників, які концептуально підходять до інтерпретації міфу і розкривають символічне значення архетипу героя: французького філософа і соціолога Роже Кайуа (Кайуа, 2003); американського дослідника в галузі міфології Джозефа Джона Кемпбелла (Кемпбелл, 2017); румунсько-франко-американського філософа Мірчу Еліаде (Еліаде, 2000); німецько-ізраїльського психолога Еріха Нойманна (Нойманн, 2015). Вченим вдалося встановити, що існує декілька видів міфу: (а) дискретний вид – об'єкту властива відчуженість і він, як біологічний вид, виокремлюється серед інших видів; (б) континуальний вид – об'єкт синтезує в собі природні і культурні фактори, що говорить нам про топологічну (непреривну) цілісність свідомості та природи, яка є ключовим показником розвитку особистості. Слід також зазначити, що представлена проблематика є недостатньо дослідженою та вимагає більш розширеного і детального розгляду при подальших розвідках.

Результати дослідження.

У межах нашого дослідження основна увага приділяється юнґівським архетипам особистості, які є символічними образами колективного безсвідомого: Персоні; Тіні; Еґо (свідомості); Анімі (душі); Анімусу (духу); Самості (прим. пов'язана з процесом індивідуації) Мудреця (Сенекса Філемона); Героя/Воїна; Страху; Смерті; Бога (Христа-Спасителя); Мандали; Великої Ма-

тері-Землі; Дитини; Трикстера (Плута); Демона (Сатани) і ін. (прим. див. детальну характеристику нижче по тексту). Як стверджує німецький філософ-неокантіанець, культуролог Ернст Кассілер (1874–1945 рр.) людина (лат. *homo symbolicum*) є твариною, що продукує символи, тобто усвідомлює і реалізує себе, як особистість лише в межах культури (символічного універсуму). Румунсько-франко-американський філософ і релігієзнавець Мірча Еліаде (1907–1986 рр.) розділяє думку німецького мислителя і впевнений, що лише «осмисливши власну антропологічну символіку, яка є нічим іншим, як варіантом архаїчної системи символів, сучасна людина опанує новий сутнісний вимір, який невідомий екзистенціалізму: це справжня і найвища модальність буття, яка вбереже людину від нігілізму і історичного релятивізму, при цьому не відриваючи її від історії» (Еліаде, 2000, с.146).

На думку Ернста Кассілера, символічні форми компенсують людині відсутність інстинктів адаптації і комунікації. Філософ наголошував, що символи є фундаментом культури, сполучною ланкою між людиною і зовнішнім світом (див. роботу: «Філософія символічних форм» (1923–1929 рр.)). Вчений у своїй монографії «Досвід про людину. Вступ до філософії людської культури» (1944 р.) запевняє, що «людина живе відтепер не тільки в фізичному, але і в символічному універсумі... Вона живе, скоріше, серед уявних емоцій, у надіях і страхах, серед ілюзій і їх втрат, серед власних фантазій і мрій» (Кассілер, 1998, с. 471). За допомогою трансцендентального методу Ернсту Кассілеру вдалося підтвердити факт «зануреності» особистості, як суб'єкта культури в символічний світ, що дав їй можливість презентувати себе суспільству такою, якою вона хоче бути, а не такою, якою вона є насправді. І на підставі цього дослідник приходив до висновку, що людина перебуває у безпосередньому зв'язку з символом, тобто вона є складовою частиною символічного універсуму.

Англійський психолог і педагог Райя Джонс наголошує, що «глибинна психологія – це *Weltanschauung* (нім. світогляд), який прагне розгадати всі таємниці розуму і поведінки на основі однієї переважної (і незаперечною) гіпотези, а саме чи існує без-

свідомий розум» (тут і далі по тексту мій переклад – М. М.) (Jones, 2013, р. 411).

Швейцарський вчений Карл Густав Юнг (1875–1961 рр.) не обмежувався чітко визначеною кількістю архетипів, тому ми так само не будемо «розтікатися думкою по древу»* (прим.*див. поему «Слово о полку Ігоревім» (бл.1185 р.) і зупинимося на характеристиці тільки деяких з них. Отже, перейдемо до детального розгляду кожного з архетипів особистості: (1) Персона (лат. *Persona*) «Архетип конформності» – це демонстрація соціальної ролі і індивідуальності особистості. Персона, як домінуючий архетип, здатна проявляти себе негативно і знищити індивідуальність, якщо особистість починає ідентифікувати або ототожнювати себе тільки з тією соціальною роллю «маскою» (акторською личиною), яку вона собі обрала для того, щоб безболісно адаптуватися в соціальному середовищі. Але Персона може проявляти себе і в позитивному аспекті, як засіб комунікації та бути «захисним щитом» для Его від різноманітних соціальних загроз. Як зазначає канадський юнгіанський аналітик Мюррей Стайн (1943 р.н.) «персона – це гірський хребет (або маска), який відокремлює наше свідоме его від зовнішнього світу і взаємодіє з ним» (Stein, Buser, Cruz, 2019, р. 16–17). Більш того, Персона, як соціальний образ особистості протистоїть Тіні [прим. див. далі по тексту (архетип «Тіні»)] і відображає відношення особистості до оточення на рівні діалогу (Я/Інші). *Persona* є втіленням колективного «Я» людства, з якого викристалізовується суспільно-моральний, ідеальний образ особистості. При спілкуванні з оточуючими особистості притаманно одягати «соціальну маску», за якою вона приховує свою справжню сутність.

Символом Персона є маска (італ. *mascherone*; франц. *mascaron*), яка може бути представлена у вигляді архітектурного декору – скульптурної прикраси – маски (барельєфу), що прикрашала фасади замків у вигляді людської голови або голови тварини чи героїв міфів. Використовується вона особистістю у повсякденному житті для того, щоб у соціумі виразити свою індивідуальність і викликати здивування чи зацікавленість або у якості копінг-стратегії (психологічного захисту). І у цьому випадку необхідно усвідомити той факт, що якщо відбувається злиття

Самості і Его, яке використовує її ресурс та необмежені можливості, то це може призвести до інфляції і як наслідок до гіпертрофованого індивідуалізму (нарцисизму), невинуватого помпезності особистості.

Аналізуючи потенційний ризик, який виникає у зв'язку з даною ситуацією, американський вчений Мюррей Стайн нагадує нам про те, що у становленні особистості ключову роль відіграє індивідуалізація, яка «пов'язана з очищенням психіки від безсвідомих ідентифікацій» (Stein, 2013, p.7).

У свою чергу, архетип Его (грец. *ἐγώ* «Я»; нім. *Bewusstsein* – свідомість) як центр свідомості цілісної структури «Я» (комплекс власного набутого усвідомленого досвіду) є ключем до розкриття потаємних дверей внутрішнього світу особистості, який ретельно аналізується в процесі інтроспекції. Таким чином, завдяки усвідомленому сприйняттю, інстанція «Я» [Его] встановлює контакт з оточуючим світом. Але очевидно, що у цьому відношенні «его не тільки безсило проти самості, але іноді навіть асимілюється безсвідомими компонентами особистості, які перебувають в процесі розвитку, і сильно змінюється під їх впливом» (Юнг, 2019, с. 13–14).

Карл Густав Юнг, досліджуючи колективне безсвідоме, особливу увагу приділяв вивченню взаємодії між Самістю (архетипом цілісності) і Его (свідомістю). І в результаті цих роздумів прийшов до висновку, що порушення балансу між цими структурними компонентами психіки може призвести до виникнення невротичного стану (когнітивного дисонансу), який може супроводжуватися відчуттям тривожності, втратою сенсу життя і навіть депресією.

Німецько-ізраїльський психолог і один із талановитих учнів Карла Юнга Еріх Нойманн (1905 –1960 рр.) погоджується з думкою свого наставника і підкреслює, що «для сучасної людини існування розділене на оточуючий світ і Самість (нім. *Selbst*), на зовнішнє і внутрішнє, між якими розташовується его. Такий поділ, характерний для

цивілізованої людини, що проявився лише з появою упорядкованої свідомості, яка виявляє протиріччя, які можна продемонструвати, досліджуючи еволюцію свідомості. Ріст людства є в своїй основі розвитком в напрямку до его, в напрямку до свідомості і індивідуальності» (Нойманн, 2015, с. 9–10).

Ключовим аргументом вищезазначених роздумів є той беззаперечний факт, який наголошує на тому, що особливістю «Я» є безпосереднє переживання Самості (за відсутності символів та образів), яке детерміноване винятково досвідом людини. До того ж для непідготовленої людини подібний досвід може бути вкрай небезпечним, адже цей специфічний стан супроводжується незвичайним нумінозним за своєю природою почуттям, що межує з божевіллям. Як зазначає американський дослідник, спеціаліст у галузі психіатрії Ерік Гудвін «психіка (прим. активна модель психіки) створює ці асоціації через механізми архетипів (які, залежно від моделі, можуть мати або не мати біологічну основу)» (Goodwyn, 2020, p. 16). У цьому відношенні цікавим є те, що цей екзальтований граничний стан (діонісійський екстаз у ніцшеанській трактовці) доречно описати, як одночасне відчуття первісного архаїчного смертельного, пронизливого жаху і фанатичного захоплення. У даному випадку на думку першим приходять образ королеви кельтського племені іценів – Бодікки, яка за період правління римського імператора Нерона стала ватажком антиримського повстання і помстилася за завдані їй страждання та завдяки своїй боротьбі за справедливість, як стверджують римські автори, стала символом героїзму і знаковою фігурою свого часу.

Виходячи з цього, дане протистояння між Самістю і Его доцільно розглядати у фрейдівській площині і говорити про те, що стан цілісності «Я» – це усвідомлення себе як впевненої особистості, яка перебуває у стані незворушності => рівноваги (альянсу) полярних інстанцій «Я» (Его) і «Воно» (Id)

(за Зигмундом Фройдом). Відштовхуючись від цього твердження Карл Густав Юнг говорить про те, що «особистість як цілокупний феномен не співпадає з еґо, тобто свідомою особистістю, але створює сутність, яку необхідно відрізнити від еґо» (Юнг, 2019, с. 13).

У результаті порушення рівноваги виходить з-за лаштунків архетип Тіні, який є темною безсвідомою стороною особистості, що ігнорується (відкидається) свідомими процесами Еґо (намірами, бажаннями, волею і захисними реакціями) і за зовнішніми проявами Персони (соціальної маски) приховує за лестощами справжню гріховну сутність, яка проявляється у ненависті і злісних намірах. В окремих випадках, якщо в структурі особистості домінує архетип Тіні, то в поведінці людини будуть спостерігатися деякі зміни, що проявляються у схильності до проєкції, яка є засобом психологічного захисту – копінг-стратегією (англ. coping-strategy), іншими словами людина починає звинувачувати у всіх своїх бідах та невдачах своє оточення, але власне не саму себе. Коли мова йде про подолання Тіні, то тут необхідна свідомо вольова концентрація особистості на власних проблемах «больових точках» – [інтроспекція], яка допоможе активізувати процес індивідуації (кінцевою метою якої є досягнення Самості особистості). З точки зору англійської дослідниці Райї Джонс «значення загальнолюдського досвіду дозволяє змінити природу нашого особистого досвіду» (Jones, 2020, р. 404). З огляду на вищезазначену ситуацію, хотілося б підкреслити ще один цікавий факт, який переконає нас в тому, що архетип Тіні (нім. Schatten; англ. shadow)[прим. див. вірш Рене Сюллі-Прюдома (1839 –1907 рр.) – «Тіні» в поетичній збірці: «Станси та вірші» (1865 р.) – французького поета, лауреата Нобелівської премії (1901 р.)] фіксує на рівні колективного безсвідомого архетипічний образ первісної людини, яка керується винятково інстинктами і який є підтвердженням того, що з тих пір нічого кардинально не змінилося і архетип

Тіні досі визначає відношення людини до самої себе (прийняття або заперечення себе як особистості) і тим самим визнає недосконалість людської природи. Французький філософ і соціолог Роже Кайуа (Роджер Кайлуа) (1913 –1978 рр.) заявляє про те, що «в людині є якась тіньова пелена, яка простягає свою нічну владу на більшість її афективних реакцій і процесів її уяви і з якою все її єство щохвилини змушене рахуватися і боротися» (Кайуа, 2003, с. 136).

Доречно припустити, що архетип Тіні приховує лібідозні бажання, які сублімуються в різноманітні види конструктивної діяльності і таким чином зменшує відчуття внутрішньої тривоги та напруженості та сприяє розвитку творчого потенціалу особистості. Але німецько-швейцарська дослідниця Марія -Луїза фон Франц (1915 – 1998 рр.), незважаючи на обґрунтованість цієї гіпотези дотримується іншої точки зору і наголошує на тому, що «тінь – це колективне позначення найрізноманітніших характеристик особистості еґо – в нашій культурі, як правило, нижчих, природних або інстинктивних або навіть злих, – які були придушені через утворення або особисту відразу» (Франц, 2017, с. 177).

Карл Густав Юнг проводить аналогію між архетипом Тіні і фрейдівською інстанцією Воно (Id). Більш того, вченому вдалося встановити, що залежно від рівня пасивності (дефензивності) Еґо-установок як психологічного самозахисту зміст Тіні може варіюватися. Очевидно, що ця тенденція фактично лише виявляє вплив Тіні на Еґо і таким чином формує образ бездушної, самовпевненої, еґоїстичної особистості-маніпулятора (прим. яскравим прикладом еґоцентрика є літературний персонаж Яґо з шекспірівської трагедії «Отелло, венеціанський мавр» – 1604-го р.).

У зв'язку з цим, американський дослідник Мюррей Стайн нагадує про те, що «тінь як доповнюючий функціональний комплекс є свого роду антиперсоною. Тінь можна

сприймати, як субособистість, яка бажає робити те, чого особистість собі не дозволяє. Мефістофель у гетівському «Фаусті» – класичний приклад фігури Тіні. Фауст став нудним інтелектуалом, який все бачив, прочитав усі вчені книги, вивчив все, що хотів знати, і тепер втратив волю до життя. Він подавлений і розмірковує про самогубство, і раптом дорогу йому перебігає маленький чорний пудель, який перетворюється в Мефістофеля. Мефістофель спокушає Фауста кинути вчені заняття і відправитися з ним в світ, щоб пізнати іншу, чуттєву сторону життя. Він знайомить Фауста з його підлеглими функціями – відчуттям і почуттям, з трепетом і пристрастю його сплячої сексуальності. Це та частина життя, яка не допускалася його Персоною професора і інтелектуала» (Стайн, 2014, с. 119).

Символами Тіні є Трикстер (англ. *trickster*) – плут. Архетипічна фігура «трикстера» була введена в науковий обіг американським антропологом Полом Радіном, який виявив її, досліджуючи і аналізуючи міфологію індіанців віннебаго. Літературним прототипом цього алегоричного образу є Лис Ренар, який є уособленням хитрості, підступності і свавілля із одноіменного твору «Роман про Ренара» (франц. «*Roman de Renard*») – 1802 р. У тому числі символічним уособленням Тіні є Демон (Сатана, Воланд [нім. *Volland*; франц. *Volant* (летючий вогняний дракон або грифон чи змії)], Бафомет, Люцифер, Вельзевул, Асмодей), що асоціюється з літературним персонажем – Мефістофелем, який є «втіленням зла». Роздробленість особистості Фауста, його відірваність від реальності, пов'язана з впливом на життя героя архетипу Тіні (прим. через прийняті умови укладеного парі з Мефістофелем), який став «частиною тієї сили, що бажає зла, але творить благо» (Юнг, 2019, с. 160).

Особистість під впливом архетипу Тіні перебуває у стані психічної роздвоєності, «множинної» особистості. Кожне *alter-ego*

особистості перебуває в полоні власних стереотипних моделей (англ. *pattern* – шаблон, зразок) поведінки, сприйняття дійсності => (дисоціативний розлад особистості (ДРО)). Особливості дисоціативного розладу ідентичності (англ. *dissociative identity disorder [DID]* (DSM-IV) розкриваються у документальних романах Даніеля Кіза (1927 – 2014 рр.) «Таємнича історія Біллі Міллігана»; «Війни Міллігана» («*The Minds of Billy Milligan*») –1981; «*The Milligan Wars*» –1994), в яких розповідається реальна історія американця Вільяма Стенлі Міллігана, який був небезпечним злочинцем і вчиняв різноманітні злочини (пограбування, зґвалтування і ін.), та у якого був підтверджений діагноз «множинна особистість». Триггером його злочинів були 24 повноцінні особистості => з яких 10 основних та 14 «небажаних», включаючи його особистість як головну. У 2016-му р. на екрани вийшов фільм, який не має прямого відношення до висвітлення біографічної історії Біллі Міллігана під назвою «Спліт» (англ. *Split* – розщеплений). Головний герой фільму, якого зіграв шотландський актор Джеймс Макевой, так само, як і Біллі Мілліган страждає «синдромом множинної особистості» і вміщує в собі 24 особистості. Цей діагноз також був встановлений громадянці Великої Британії Кім Нобл, яка вміщує в собі 20 повноцінних, але миролюбивих особистостей.

Очевидним є те, що психічна роздвоєність (полярність) особистості підтверджується наявністю у свідомості прихованих безсвідомих імпульсів, які можуть бути причиною невротизму (реактивності людської поведінки), який є наслідком процесу лібідонозної регресії. На рівні безсвідомих прагнень відбувається розрив зі свідомим «Я» і це може призводити до проявів реактивної (неадекватної, деструктивної) поведінки людини. Французькі психоаналітики Ніколя Абрахам (1919–1975 рр.) і Марія Торок (1926–1998 рр.) у своїй спільній роботі «Магічне слово Людини-Вовка. Криптономія» (1976 р.)

дійшли до висновку, що «загадковий нахил, між «динамічним безсвідомим» і «Я-інтроєкцією», формує внутрішнє Я, у загальному просторі Я, свого роду кишеню опору, твердий міхур (кисту) штучного безсвідомого» (Abraham, & Török, 2005, p. 19).

Сучасна цивілізована людина повинна вилікувати свого пораненого звіра («тваринне начало») і налагодити з ним контакт. Карл Юнг у роботі «Символи трансформації» (прим. перший варіант назви книги «Метаморфози і символи лібідо» –1912 р.) приходить до висновку, що «людина – єдина істота, здатна контролювати свої інстинкти за допомогою сили волі. Разом з тим вона здатна також пригнічувати, спотворювати і ранили їх. Але ж будь-який звір, кажучи метафорично, більш грізний і небезпечний, коли поранений. Пригнічені інстинкти можуть підім'яти під себе людину і навіть знищити її» (Юнг, 2019, с. 318). Карл Густав Юнг, розглядаючи природу психічного, критично ставився до фрейдівського погляду на лібідо. Вчений розглядав лібідо, як вітально-енергетичний потік. Усі свідомі і безсвідомі явища людського життя зводилися вченим до різних енергетичних потоків лібідо.

Розмірковуючи про стан «когнітивного дисонансу» особистості німецько-американський психолог Курт Цадек Левін (1890–1947 рр.) припускає, що одним із провокуючих факторів виникнення цього стану може бути негативна валентність (термін «теорії поля» Курта Левіна). Вчений розділяв поведінку людини на два типи: (а) вольову (пов'язана з внутрішніми потребами особистості) і (б) польову (пов'язана з зовнішніми факторами впливу на особистість). Психолог розглядав людину як енергетичну систему і після багатьох експериментів йому вдалося довести, що психічна напруга може бути тригером приступів агресії, які виникають на фоні тривоги. Дослідник підкреслює, що «єдність свідомості, єдність особистості часто використовуються як підстава і самоочевидна передумова далекосяжних спеку-

ляцій; а інтеграція особистості, особливо в її психічних аспектах, здається тісно пов'язана з особливим характером, абсолютною унікальністю, яку прийнято приписувати індивідууму» (Lewin, 1935, p. 56).

У свою чергу Карл Густав Юнг виявив, що першоджерелом агресії є негативний вплив на особистість особистого (індивідуального) безсвідомого і колективного (родового) безсвідомого, що випромінюють деструктивну (руйнівну) енергію, яка проявляється у неадекватній поведінці (агресивній реакції) людини і може призвести до виникнення девіантної поведінки людини. Серед відомих серійних вбивць-маніяків точна кількість жертв якого не відома, першим на думку спадає постать американця Теодора Роберта Ковелла (Теда Банді) (1946–1989 рр.), який здобув освіту психолога і юриста, у якого, як він стверджує, було щасливе дитинство. І все ж таки, незважаючи на факти, які говорять про його благополучне дитинство і юність він страждав нападами агресії, але був визнаний психічно здоровим.

Конфронтація між Персоною і Тінню призводить до кризи індивідуалізації, яка виникає через неможливість Персони розшифрувати зміст Тіні. Якщо розглядати Персону, як допоміжний засіб адаптації суб'єкта до змін, то стає відразу помітно, як вона поступово стає гнучкою (досконало володіє «мистецтвом трансформації») та необхідним для цього ресурсним потенціалом для Его і таким чином сприяє процесу відновлення архаїчних (застарілих) моделей (патернів) реагування на зовнішній подразник. Франко-американський математик і фахівець у галузі квантової фізики Крістоф Ле Муель впевнений в тому, що «...архетипічна якість...допомагає нам орієнтуватися в бурхливих пейзажах і веде нас по стародавнім маршрутам, які часто пролягають перед нами» (Mouël, 2019, p. 317).

Хотілося б наголосити, що головною причиною психічного розколу є запекла боротьба протилежностей: Персони і Тіні

(прим. тіньові імпульси займають домінуючу позицію по відношенню до Персони), з якою безпосередньо пов'язана інертність трансцендентної функції (відсутність активної взаємодії протилежностей) [прим. див. готичну повість (роман) шотландського письменника, поета Роберта Луїса Стівенсона (1850–1894 рр.) «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда» (1885 р.)].

Російсько-грузинський філософ Мераб Константинович Мамардашвілі (1930–1990 рр.) запевняє, що «символ шляху у Пруста виступає саме як образ такої дуги, яка замикає «подорож», шлях руху в глибини самого себе. Це образ як би розірваних частин єдиного цілого, які прагнуть один до одного і як би запуснені на возз'єднання по захоплюючій дугі параболі» (Мамардашвілі, 1995, с. 24).

Доцільно припустити, що спровокована антагонізмом Персони і Тіні девіантна (деструктивна) поведінка особистості, з одного боку, може бути компенсована адекватною поведінковою стратегією (добррозичливістю, толерантністю та ін.), а, з іншого боку, напруженою, що виникає внаслідок цих проявів. Утім, дослідниця Марія-Луїза фон Франц запевняє в тому, що «тінь, принаймні, в нашій частині світу, як правило, є звіроподібною, примітивною особистістю всередині нас, яка не є поганою чи злою сама по собі, поки свідомість стежить за нею, але яка може стати дійсно основною і порочною, якщо ми її придушимо» (Франц, 2017, с. 161).

З точки зору Карла Густава Юнга, ідентифікація Его і Самості призводить до інфляції, яка є регресією – динамічним зворотнім процесом повернення до колективного безсвідомого. Особистість, перебуваючи в полоні архетипів (потрапляє в пастку власних ілюзій, фантазій і нав'язливих ідей), і під їх впливом може втратити себе. Цей стан доречно порівняти з «подорожжю до задзеркалля», що може супроводжуватися відчуттям влади над нею надприродної сили

і перетворити її на Мана-особистість, яка впевнена в своїй обраності і всесильності.

Учений стверджував, що наявний конфлікт і напругу, яка виникає між Персоною і Тінню легко вирішити і загасити, якщо узгодити з Его створення «вакуумної капсули», в якій гармонічно зможуть співіснувати обидві архетипічні фігури, оскільки безсвідоме зможе замінити застарілу Его-установку і створити новий символ єдності, який буде знаменувати новий формат відносин людини з оточуючим світом. Разом із тим, людині властиво чинити опір життєвим труднощам, адже таким чином вона отримує новий досвід, засвоюючи, який вона зможе об'єднати відокремлені частини свого «Я» (Его) і безстраху прийняти оновлену версію своєї Персони.

Необхідно зауважити, що людина, яка перебуває в рівноважному стані може внести будь-які корективи тільки на рівні свідомості. Адже весь зміст безсвідомого їй недоступний і його неможливо змінити. Але якщо людина прагне кардинальних змін, вона спроможна дістати необхідну їй інформацію з глибин безсвідомого і скористатися цією корисною для неї інформацією, піднявши її на поверхню свідомості.

Карл Юнг переконаний в тому, що «психічне представляє собою найбільше із чудес світу і є *sine qua non* (*прим. неодмінною умовою) світу, як об'єкта» (Юнг, 2016, с. 194).

Вчений розглядає трансцендентну функцію, як психічну функцію, яка нагадує ланцюг, який з'єднує такі функції психіки – (а) почуття і мислення; (б) інтуїцію і відчуття. Квінтесенцією трансцендентної функції є архетипічна констеляція, тобто принцип когерентності (нім. Kohärenz – принцип узгодженості, взаємозв'язку). Трансцендентна функція організовує та узгоджує взаємодію між свідомістю і областю безсвідомого і, як регулятор і координатор, аналізує прийняті рішення та контролює процес отримання своєчасної інформаційної підтримки. Трансцендентна

функція сприяє трансформації особистості та орієнтована на вирішення її проблем, пов'язаних з розвитком.

Американський еволюційний психолог Джеффри Міллер (1965 р. н.) апелює до роздумів Карла Юнга і пише про те, що «трансцендентна функція є засобом, за допомогою якого реалізується єдність або архетип самої»⁶ (Міллер, 2014, с.19) => (прим. див. американську психологічну драму «Ефект метелика» – (американських режисерів: Еріка Бресса; Джонатана (Джея) Мекі Грубера – 2004 р.).

Резюмуючи вищесказане, варто відзначити, що ідея полярності Карла Юнга має узагальнюючий характер і проявляється у протиставленні архетипічних фігур Персони і Его/Тіні. А роль «вогнегасника» конфлікту виконує трансцендентна функція (нім. *Transzendente Funktion*), яка ліквідує напругу, що виникає в результаті внутрішньої боротьби і звідси виходить, що «...відображення всіх її душевних проявів складає цілісний образ людини, і та її частина, яка людині відома, може розглядатися як его» (Юнг, 2016, с. 367). Справа в тому, що трансцендентна функція розглядається вченим, як архетипічна констеляція – (лат. *collusio et collisio* – співробітництво і зіткнення), яка заснована на дуалізмі ідеї/речі; суб'єкта/об'єкта і диференціації психіки особистості: свідомості і безсвідомого (особистого безсвідомого і колективного безсвідомого), конфлікт між якими потрібно не ігнорувати, а вирішувати, шляхом інтеграції. Карл Густав Юнг взяв за основу своєї теорії архетипів концепцію про «елементарні думки» німецького філософа і етнографа Філіппа Вільгельма Адольфа Бастіана (1826 –1905 рр.). У своїй роботі «Людина в історії» (нім. «*Der Mensch in der Geschichte*» –1860) вчений пише про те, що «...людина бореться проти своєї долі, свого здійснення, в якому її власна особистість, її індивідуальність знову повинні бути замкнуті у вищій і доскональній єдності» (Bastian, 1860, s. 5).

Природу чоловічого і жіночого начала на рівні статевої ідентифікації розкривають ко-

лективні образи (архетипи) Анімусу і Аніми, які є не просто соціальними стереотипами, кліше, що позначають набір індивідуальних властивостей і рис, який притаманний певній статі за гендерною ознакою (мускулінністю/фемінінністю), а виявляють внутрішню ідентифікацію особистості, іншими словами, індивідуальну психічну персоніфікацію. Цілком природним є те, що Анімус і Аніма є посередниками, які узгоджують відносини між Его і Самістю; між «Я» і оточуючим світом, тобто зв'язують між собою розірвані нитки спорідненості, які є ознаками ідентичності і самодостатності особистості. Серед відомих майстрів сучасного перформансу, які розкривали природу Анімусу і Аніми доцільно виокремити американську поетесу, музиканта Карен Фінлі (1956 р. н.), але особливої уваги заслуговує дует сербської художниці, мистецтвознавця Марини Абрамович (1946 р.н.) і німецького художника-концептуаліста Франка Уве Лайсіпена (Улая) (1943 –2020 рр.), яким вдалося здивувати публіку своєю ексцентричністю і неординарністю. Перебуваючи на межі фізичних можливостей тіла, художники змогли по-новому розкрити зміст поняття ідентичності і виявити особливості індивідуальності особистості художника, задіявши у своїх спектаклях глядачів, які до того були лише спостерігачами творчого процесу. Вони створили образ колективної істоти «Інше», яка є уособленням Анімусу і Аніми => (образ близнюків, які однаково себе поводити, одягалися і вважали себе частинами одного тіла, але з двома головами). Митці створили такі перформанси-інсталяції: «Ритм 0» (1974 р.); «Губи Томаса» (1975 р.); «Смерть себе» (1976 р.); «Відносини в просторі» (1976 р.); «Відносини в часі» (1977 р.); «Енергія спокою» (1980 р.); «Духовна подорож, яка ознаменувала кінець відносин» (1988 р.); «Балканське барокко» (1997 р.); «Будинок з видом на океан» (2002 р.); «Присутність художника» (2010 р.). Як стверджує німецько-російський філософ і мистецтвознавець Борис Юхимович

Гройс (1947 р. н.), особистість як онтологічний суб'єкт прагне «порвати зі своєю історично зумовленою ідентичністю, покинути своє місце в історичній таксономії» (Гройс, 2018, с. 204).

Зокрема, Анімус (герой роману англійської письменниці Емілії Джейн Бронте (1820–1849 рр.) «Грозовий перевал» (англ. «Wuthering Heights» – 1847) Хеткліфф відповідає романтичному герою байронічного типу, який є втіленням демонічного анімусу. Серед відомих екранізацій цього роману є фільм (1939 р.) американського режисера Вільгельма Вайлера (1902–1981 рр.) – головну роль у якому зіграв Лоренс Керр Олів'є (1907–1989 рр.), крім того особливої уваги заслуговує стрічка англійського режисера Пітера Козмінські (1956 р. н.) – екранізація (1992 р.), головну роль у якій зіграв британський актор Рейф Файнс (1962 р. н.). До того ж, ще одним прототипом небезпечного і жорстокого анімусу є французький маршал Жиль де Ре (1404–1440 рр.), який став героєм казки французького письменника-казкаря Шарля П'єро (1628–1703 рр.) «Синя Борода» (1697 р.) – ілюстрацією цієї казки є гравюра XIX ст. французького художника Гюстава Доре (1832–1883 рр.). Також героєм, який вважається втіленням небезпечного анімусу, є франко-англійський розбійник Клод Дюваль (1643 –1670 рр.), якому вдалося пограбувати панночку, яка подорожувала, але згодом грабіжник передумав і вирішив поставити їй умову, за якою вона повинна була потанцювати з ним прямо на дорозі і лише тоді він поверне їй все, що в неї було вкрадене... (прим. цей сюжет зображений на картині XIX ст.) (див. роботу: «Людина і її символи» – опис ілюстрацій – Юнг, 2019, с. 256).

Анімус асоціюється з власністю, організованістю, витримкою, раціональністю, активністю і орієнтацією на досягнення мети в зовнішньому світі (екстеріоризацію). Аніма уособлює ірраціональність, емоційність, експресивність, пасивність, орієнтацію на

досягнення мети у внутрішньому світі (інтеріоризацію). Аніма, як материнський архетип по відношенню до Анімусу, може проявити себе неоднозначно. З позитивної сторони вона може бути уособленням любові і піклування, а в негативному аспекті може бути втіленням вселенського зла: мегерою або фурією.

Варто відзначити, що Анімус і Аніма – це архетипічні образи, які розкривають природу статевої ідентичності і виявляють первісну андрогінність людської природи, що виражається у присутності жіночих елементів у безсвідомому чоловіка і чоловічих елементів у безсвідомому жінки: «коли людина більш-менш інтегрує свою тінь, її безсвідоме набуває іншої форми: це проявляється, як образ партнера протилежної статі – для чоловіка, в жіночій фігурі, яку Юнг назвав анімою; а для жінки, в чоловічій фігурі, яка була названа анімусом» (Франц, 2017, с. 162).

У міфологічному і релігійному світогляді символом Анімусу (лат. *animus* – грец. *πνεῦμα* – духу) – архетипу смислу є Логос, а Аніми (лат. *anima* – грец. *ψυχή* – душі, матерії) – архетипу життя – Ерос, Анімус і Аніму нагадують $\cos^2(x)$ і $\sin^2(x)$.

Крім того, Карл Густав Юнг виокремлено ще душу матеріального світу і космосу Аніму мунді (грец. *ψυχή του κόσμου*).

Засновником даної концепції є Платон. *Anima mundi* є першоосновою і «душею світу», що створює єдиний природний комплекс, який подібний до живого організму та перетворює Землю на одухотворену істоту, яка володіє інтелектом. Цю ідею підтримували деякі представники герметичної традиції (Бенедикт Спіноза, Готфрід Вільгельм Ляйбніц і ін.) і німецький філософ Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг.

Доцільно провести аналогію Аніми мунді з Брахманом (санскр. *ब्रह्मन्* – духовною першоосновою світу), який існує в східній філософії (в індуїзмі). При цьому *Anima mundi* виступає квінтесенцією космогонічної гіпотези Геї британського дослідника Джеймса

Ефрейма Лавлока (1919–1991 рр.) [прим. див. документальний короткометражний фільм «Аніма мунді» (1992 р.) американського режисера Годфрі Реджіо (1940 р. н.).]

Варто зауважити, що Анімус і Аніма – це архетипічні образи, які представляють собою дуалізм протилежностей (лат. *coniunctio oppositorum*), який допомагає представникам сильної і прекрасної половини людства краще розуміти один одного і співіснувати разом та підтримувати гармонійну рівновагу в стосунках пари шляхом консолідації енергетичних потоків (кит. 陰陽 – інь та ян).

Англійсько-швейцарська дослідниця Барбара Ханна (1891–1986 рр.) переконана, що «ерос – це частина нашої справжньої природи, наш принцип, і головний його символ, місяць, має темну і світлу сторони. Основний символ Логосу, сонце, є одним лише світлом, де б воно не знаходилося. Коли чоловік поєднується зі своєю нареченою, місяцем, він повністю усвідомлює свій принцип Логосу» (Ханна, 2016, с. 98). Але Карл Густав Юнг приводить аргумент, який дозволяє подивитися на ситуацію, яка виникла під іншим кутом і наголошує на тому, що ідентифікація себе з «Іншим» на тлі дихотомії: «Я» і «Інший»; «Свій» і «Чужий» не є обов'язковою, оскільки для того, щоб активізувати процес асиміляції «Іншого» достатньо лише усвідомити (прим. прийняти факт його наявності), що «Інший» або «Чужий» є невід'ємною частиною Я.

Американський юнгіанський аналітик Джеймс Холліс (1940 р. н.) підтримує точку зору вченого і додає, що «...его приєднується до епіфеноменальних, або вторинних, образів, які виникають в результаті таких зустрічей з Абсолютно Іншим, а не за рахунок енергії, яка феноменологічно створила цей образ» (Hollis, 2020, р. 6).

Американський релігієзнавець і дослідник в області міфології Джозеф Джон Кемпбелл (1904–1987 рр.) на прикладі персонажів германо-скандинавського героїчного епосу – середньовічної поеми «Пісні про Ні-

белунгів» (нім. «Das Nibelungenlied») => кінця XII-го – початку XIII-го ст. демонструє, що «історія Зігфріда (Сігурда) і дракона Фафніра (Фафні) – типове подолання дракона героєм, який здолав межу. Він і дракон – дві протилежності, але тільки скуштувавши крові дракона і прийнявши в себе частку сутності дракона, герой може почути спів пташок і зрозуміти, про що їх пісня» (Кемпбелл, 2017, с. 220).

Німецький епос став підґрунтям для творчості багатьох митців. Зокрема, сюжет цієї поеми ліг в основу циклу опер Вільгельма Ріхарда Вагнера (1813–1883 рр.). Серед величезної кількості героїв міфів, персонажів народного фольклору (епосу) різних народів світу було обрано лише деяких з них, які мають історичне значення і стали символами втілення образу Анімусу (чоловічого начала). Образом Анімусу є Ісус Христос (прототипом, якого в сучасному кінематографі є Томас Андерсон («Нео» – «Обраний»)) (у ролі канадського актора Кіану Рівза – 1964 р. н.) (головний герой американської науково-фантастичної трилогії «Матриця» (1999–2020 рр.)), яка за задумом американських режисерів сестер Лани (1965 р. н.) і Лілли (1967 р. н.) Вачовскі висвітлює проблематику гендерної ідентичності; Люк Скайвокер (в ролі американського актора Марка Річарда Хемілла – 1951 р.н.) (головний герой культової космічної саги «Зоряні війни» (1974–2019 рр.) американського режисера Джорджа Лукаса (1944 р. н.) і Колтер Стівенс (Шон Фентресс) (у ролі американського актора Джейкоба Бенджаміна Джилленхола – 1980 р. н.) (головний герой американського фантастичного трилера «Вихідний (програмний) код» – (2011 р.) – британського режисера – Данкана Джонса (1971 р. н.). Архетипічною фігурою Аніми (жіночого начала) є Марія Магдалина (уособленням, якої є головна героїня «Матриці» – Трініті (в ролі канадської актриси – Керрі-Енн Мосс – 1967 р. н.). У даному випадку, Карл Юнг був близький до точки зору свого вчителя Зигмунда Фрейда і запев-

няв, що чоловіче (Анімус) і жіноче (Аніма) начало присутні в кожній людині, незалежно від її статевої приналежності. Зважаючи на бісексуальну природу людини і характер їх взаємодії *animus & anima* є сизигією (грец. σὺ-ζῦγος – поєднанням), оскільки вони є взаємодоповнюючими та взаємозалежними частинами єдиного цілого. Дослідниця Марія-Луїза фон Франц апелює до думки свого вчителя і наголошує на тому, що Карл Юнг розумів «під анімою, – внутрішній образ жіночого, який чоловік несе в собі, що складається з усіх жіночих фігур – матері, доньки, сестри, коханої, дружини. Спочатку це походить від образу матері, першої жінки, яку він зустрічає. Риси характеру цієї фігури відповідають атрибутам жіночої сторони чоловіка, стилю його несвідомого підходу до життя» (Франц, 2017, с. 142).

Яскравими прикладами архетипічних фігур Анімусу і Аніми в світовій культурі є біблійні і міфологічні персонажі, які були увіковічені в скульптурах, живописі та в музичних творах відомих митців. Серед персонажів, які є уособленням Анімусу і Аніми доцільно виокремити такі архетипічні пари: Ісуса Христа і Діву Марію (прим. Діва Марія є для Христа не тільки матір'ю, а і його хрестом); Будду Шак'ямуні (Сіддгартху Гаутаму) і Майядеву (його мати); Нептуна і Амфітріту; Адама і Єву; Зевса (Юпітера, Тора, Перуна) і Геру (Юнону); Філемона і Бавкіду; Ясона і Медею; Амура і Псіхею; Олоферна і Юдиту; Беллерофонта і Філоною; Персея і Андромеду; Тесея і Антиопу; Марса і Венеру; Гермафродита і Салмакіду; Гермеса і Афіну; Одисея і Цирцею (Кірку); Діоніса (Вакха) і Аріадну; Геракла (Геркулеса) і Омфалу; Ану і Іштар; Медора і Анжеліку; Главка і Скіллу; Нарциса і Ехо; Ендіміона і Селену (Артемиду, Діану); Морфея та Ірідю; Скальда і Антверпію; Астрея і Аврору (Еос); Кефала і Прокріду; Пігмаліона і Галатею; Телемаха і Евхаріду; Ланселота і Гвіневу; Трістана і Ізольду; Фаона і Сафо; Орфея і Еврідіку; Зефіра (Фавонія) і Флору (Хло-

риду, Хлоріс); Дафніса і Хлою; Аполлона і Кассандру (Олександрю); Діомеда і Егіалею, Енея і Дідону; Давіда і Авігею; Олександра Македонського і Кампаспу; Рінальдо і Арміду; Танкреда і Ермінію; Антонія і Клеопатру; Самсона і Далілу; Едіпа і Антигону; Паріса і Олену Прекрасну (Троянську); Аякса і Кассандру; Оберона і Титанію; Данте Аліг'єрі і Беатріче Портінарі; Прасутага і Боудікку; Ромео Монтеккі і Джульєтту Капулетті; Св. Юрія (Георгія Змієборця) і Сабру та ін.

Архетип Аніми традиційно поділяється на чотири ідеалізовані типи, які проектується в чоловічій психіці на жіночу стать та відповідають певним жіночим образам: (1) Олені; (2) Єві; (3) Софії; (4) Марії. (1) Олена – образ спокусниці, яка найчастіше в фантазіях чи сновидіннях постає в іпостасі актриси чи моделі. З одного боку, цей жіночий образ є позитивним, тому що персонаж сну викликає у сновидця позитивні емоції та відчуття захоплення, а, з іншого боку, вона свою красу і чарівність використовує як інструмент маніпуляції. (2) Образ Єви – це уособлення Матері-Землі. Образ простої селянської жінки, турботливої дружини, матері-годувальниці, яка піклується про своїх дітей і сім'ю, справжньої берегині сімейного вогнища. Якщо оцінювати образ Єви з позитивної сторони, то слід сказати про те, що вона є втіленням «початку» і енергетичного джерела життя (піклування, харчування і ін.), але існує і негативний аспект її особистості, який криється в обмеженості розвитку і тенденції до гіперпротекції (гіперопіки) по відношенню до власної сім'ї. (3) Образом мудрості є Софія, яка приходить у сні в образі немолодої, літньої жінки. У позитивному значенні цей образ може означати мудрість і розум, а в негативному значенні використання свого інтелектуального потенціалу в деструктивних і корисливих цілях. (4) Марія – образ духовного наставника і турботливої мудрої Матері, яка характеризується з позитивної точки зору, як незалежна і самодостатня особистість, а з негативного

боку, їй властиві такі якості, як суворість, вимогливість і відчуженість по відношенню до оточуючих. Втіленням Аніми (жіночого начала) є арт-композиція «Звана вечерея» (1974–1979 рр.) американської феміністки, педагога та художниці Джудіт Сильвії Коен (1939 р. н.) (псевдонім: Джуді Чикаго), яка присвячена видатним історичним постатям жіночої статі з різних епох і напрямків діяльності. Інсталяція знаходиться в Бруклінському музеї, у Нью-Йорку.

При цьому, відштовхуючись від вищесказаного, хотілося б сказати про вплив Анімусу на жіночу психіку, який може домінувати в психіці жінки і персоніфікуватися в образі представника чоловічої статі: батька, брата, сина, чоловіка та проявлятися на підсвідомому рівні, як Тінь і наділити жінку самовпевненістю, деспотичним, жорстоким і вольовим характером. Як зазначає психоаналітик Марія Луїза фон Франц «анімус жінки може надати їй мужність, стійкість, силу, інтелектуальне натхнення і креативність» (Франц, 2017, с. 164).

На думку Карла Юнга, розвиток Анімусу, пов'язаний з появою у сновидінні жінки фізично сильного чоловіка кремезної, атлетичної статури, який може бути персоніфікацією спортсмена, духовного наставника (священника) та ін. Анімус співвідноситься з логікою (раціональністю) та здоровим глуздом та наділяє жінку такими якостями, як ініціативність, планування, які допомагають їй стати самодостатньою та незалежною особистістю і досягти кар'єрних вершин. Зокрема, німецький вчений Крістіан Рослер підкреслює, що «у снах безсвідомо психіка намагається підтримати еґо-свідомість і сприяти процесу інтеграції особистості, вказуючи на частини психіки, ще не інтегровані в цілісну особистість, або вказуючи на невирішені конфлікти» (Roesler, 2020, р. 46).

Карлом Юнгом і його учнями було встановлено, що Анімус/Аніма є психічними структурами, які здатні породжувати субособистостей (прим. даний термін в науковий

обіг був введений італійським психологом, автором концепції психосинтезу Роберто Ассаджіолі). Необхідно зауважити, що субособистість – це сума стереотипів, установок і потягів, які виявляються в поведінці особистості і визначають її реакції при зіткненні з дійсністю. У рамках транзакційного аналізу американський психоаналітик і психіатр Ерік Леннард Берн (1910–1970 рр.) (прим. засновник транзакційного і сценарного аналізу в психотерапії) розглядав феномен субособистостей, які перебувають на стадії фіксації та відповідають за своїми проявами трьома паталогічним еґо-станам: (Родитель – Дорослий – Дитина). До того ж, субособистості, як специфічні моделі поведінки чоловіка та жінки відповідають певному сценарію стосунків між протилежною статтю і можуть вибудовуватися на символічному підґрунті, незалежно від того, чи є між ними родинні зв'язки чи ні. Таким чином для чоловіка на підсвідомому рівні жінка може бути проекцією сестри, доньки, матері, дружини і жінки так само і для жінки чоловік за відповідною аналогією може бути братом, батьком, чоловіком, сином. В кожній конкретній життєвій ситуації, у яку включені представники чоловічої і жіночої статі, один з вищезазначених типів поведінки у їх відносинах може бути домінуючим.

Дихотомія архетипів *unus mundus* (синтез духу і матерії) є символом поєднання архетипічних образів (Великої Матері-Матері-Землі) – Персефони і (Жахливого Батька) – Аїда => (Інь / Ян; Шива і Шакті; Пурруша і Пракриті; Осіріс і Ізіда). З точки зору грузинсько-російського вченого-філософа Мераба Константиновича Мамардашвілі «андрогін – ідеальний образ деякої самодостатності, коли все, що потрібно, – в тобі самому...» (Мамардашвілі, 1995, с. 25) => (прим. перші згадки про андрогіна з'являються вже у промові Павсанія в діалозі Платона (427 р. до н. е. – 347 р. до н. е.) «Бенкет» («Сімполій») (грец. «Συμπόσιον») (385–380 рр. до н. е.). Символами цієї внутрішньої подвійності –

наявності чоловічих і жіночих ознак є образ гермафродита (rebis), який є кінцевим результатом алхімічного поєднання, священного союзу чоловічого начала (філософської сірки) і жіночого начала (філософської ртуті). Даний процес трансмутації є символом викорінення тваринного начала в людській природі і наближення її до божественної сфери (прим. див. роботу англійського художника Джозефа Райта із Дербі (1734–1797 рр.) – «Алхімік в пошуках філософського каменя» (1771 р.) і уробороса (грец. οὐροβόρος) – дракона (змія), який кусає себе за хвіст і (франц. *par excellence* – переважно) символізує циклічність (ідею вічного повернення) => (прим. даний задум належить шотландському фізику і філософу Томасу Брауну (1778–1820 рр.)), тобто здатність, як до самознищення так і до самовідновлення (відродження, повернення до життя). Доречно в даному контексті згадати запропонований Карлом Юнгом і Вольфгангом Паулі принцип синхронічності (нім. *Synchronizität*), який поєднував події і феномени, (психічні явища і фізичну реальність), які відбувалися одночасно, але не пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком (прим. див. американо-австралійський трилер «2:22» – австралійського режисера: Пола Каррі (1968 р. н.) – 2017 рр.). Феномен синхронічності проявляється у вигляді емоційного вибуху, оскільки володіє потужним енергетичним потенціалом архетипічного без свідомого і таким чином сприяє активації квазіпсихічного або психоїдного фактору, який поєднує матерію і психе. Американський вчений Джозеф Камбре переконаний, що «...всесвіт так само пронизаний психікою, як космосом, часом і матерією; ця синхронність виділяє сліди початкового (вихідного) недиференційованого стану» (Cambray, 2009, p. 20).

Не залишається поза увагою і архетип Самості (нім. *Selbst*; англ. *Self*), який у східній філософії іменується Атманом (санскр. आत्मन्) і означає в індуїзмі – вищу духовну

сутність Я. Самість є центром ментальної цілісності (свідомості і безсвідомого) особистості, яка виникає на основі юнгівського принципу (лат. *complexio oppositorum* – поєднання контрастних структур), що сприяє здійсненню індивідуалізації і нагадує боротьбу добра і зла: Фауста і Мефістофеля, гру світла і тіні або може бути представлене у вигляді запеклого протистояння героя і його противника – змія (дракона) і т. д. Американський юнгіанський аналітик, психіатр Едвард Едінгер зазначає, що «Самість є упорядковувачим і об'єднуючим центром усієї психіки (свідомої і безсвідомою) так само, як еґо є центром свідомої особистості. Або, іншими словами, еґо є місцем суб'єктивної ідентичності, у той час як Самість є місцем об'єктивної ідентичності. Таким чином, Самість є вищим психічним авторитетом і підпорядковує йому еґо. Самість найпростіше описується як внутрішнє емпіричне божество ідентичне з образом Бога...» (Edinger, 1992, p. 3–4).

Важливим моментом є те, що колективне безсвідоме охоплює більшість релігій і тим самим символічно окреслює контури фігури Антропоса («Сина Людського») (грец. ἄνθρωπος; лат. *antropos*), який є персоніфікованим образом космічної людини (боголюдини), що володіє надприродними здібностями. Наприклад у християнстві з Мана-особистістю (нім. *Mana-Personlichkeit*) (Боголюдиною) асоціюється Ісус Христос, який виступає уособленням Самості, яка є Образом Божим (лат. *imago Dei*) і мудрістю Божою (лат. *Sapientia Dei*).

У міфах символічний образ Антропоса є матеріалом, з якого створюється весь Всесвіт (символом космосу є Деміург – космічний розум). За двохтисячолітній період, який охоплює період зародження і розвитку християнства, відбуваються зміни в людській установці – на фоні символічної ампліфікації відбувається психологічна асиміляція Антропоса. Юнгіанський аналітик Марія-Луїза фон Франц стверджує, що «...Самість, з'яв-

ляється у снах і фантазіях не тільки в абстрактній математичній формі, але і, як реальна постать особистості. Зокрема у психіці чоловіків вона проявляється, як божественна або напів-божественна чоловіча істота – як мудрий старець, лідер або вчитель. У психіці жінок вона постає, як свого роду космічна фігура матері, як мудра земна мати, або як Софія» (Франц, 2017, с. 165). Тут мова йде про те, що світові релігії здатні об'єднувати великі групи людей на основі принципу всеєдності.

Ватажками цих спільнот були символічні фігури, які є втіленням Антропоса (божества) «...Будда, Христос, Мухаммед, Мойсей, Прометей. Вистраждавши свою внутрішню цілісність до краю, ці люди намалювали над собою проекцію Самості – космічної людини або божественного космічного духу. Тому і Будда, і Христос зображалися, як мандала або її «внутрішній мешканець», центр мандали» (Франц, 2017, с. 172). Символами Антропоса (Космічної людини) є небесні світила: зірки, місяць, сонце; символом довголіття божества є лев і слон; символом, що затверджує велич божества є жезл, а символами вічності та безсмертя є уроборос; символом трансформації і відродження є фенікс.

Домінування Самості в структурі особистості говорить нам про те, що вона крокує по життю слідами минулого і перебуває під впливом родового сценарію – переживає втрату себе, свого власного «Я», а якщо ж переважає Его, то навпаки, вона відчуває впевненість у собі, мужність (всесильність). У функціонуванні особистості можуть відбуватися збої, тоді розвиток блокується і на ідентифікаційно-го етапі Самість і Его розривають зв'язки з колективним безсвідомим (прим. процес інфляції – за Карлом Юнгом). Соратниця і учениця Карла Густава Юнга Марія-Луїза Франц пише, що «розвиток особистості – це акт сміливості, і трагічно, що саме демон внутрішнього голосу означає відразу ж вищу небезпеку і необхідну допомогу» (Франц, 2017, с. 156).

Особливо яскраво в сновидіннях Карла

Юнга був представлений образ Сенекса Філемона, якого вчений дуже боявся і вважав його своїм другим Я (alter ego), яке прагне витіснити та знищити його справжню особистість. Дослідник стверджував, що «...дух глибини змусив мене говорити з моєю душею, призивати її, як живу і самодостатню істоту. Я повинен був усвідомити, що втратив свою душу» (Jung, 2009, р. 232). Через цей страх, який переслідував науковця, йому довелося швидко змінювати ракурс своїх наукових пошуків і перейти від аналізу власних сновидчих символів до реальності. Такий же страх переслідував і руйнував особистість німецького філософа Фрідріха Ніцше, який так само, як Карл Юнг перебував під контролем свого другого Я – Заратустри, який доводив його до божевілля, витісняючи його справжню особистість (прим. див. роботу: «Так говорив Заратустра. Книга для всіх і ні для кого» (1883–1885 pp.)). На переконання французьких філософів і психоаналітиків Жюльє Дельоза (1925–1995 pp.) і П'єра-Фелікса Гваттарі (1930–1992 pp.) цей страх і тривога не є безпідставними, і заявляють про те, що «філософ – це ідіосинкразія його концептуальних персонажей. Доля філософа – стає своїм концептуальним персонажем або персонажами, в той час як і самі ці персонажі стають іншими, чим в історії, міфології або ж повсякденному побуті (Сократ у Платона, Діоніс у Ніцше, Ідіот у Кузанца). Концептуальний персонаж – це становлення або ж суб'єкт філософії, еквівалентний самому філософу...» (Дельоз, & Гваттарі, 2009, с. 74).

Саме архетип Сенекса Філемона (учителя, гуру) був тим духовним персонажем, який був символом мудрості (знань), відповідальності, консерватизму, самоконтролю і інтуїції. Мудрець ніколи не відступав від власних етичних принципів, заснованих на прояві доброї волі і безкорисливому бажанні допомогти. У міфології, казках і сновидіннях мудрець виступає архетипом Духу і смислу та персоніфікує образ раціонально мислячого, врівноваженого грецького бога гармонії і краси – Аполлона. Сенекс Філемон може бути представлений і в

образі відлюдника, чаклуна, царя, священника, цілителя, помічника, порадника, який володіє магічними надздібностями і прагне побороти зло. Архетип мудреця (образ ніцшеанського Заратустри) нагадує людині про її коріння і допомагає правильно розставити життєві пріоритети. Відтак, Сенекс Філемон допомагає людині вийти із сутінків застарілих упереджень та умовностей та організовує доленосні події, які сприяють її духовній трансформації і виходу за межі родового «Я», об'єднуючи її Еґо з загальнолюдським еґрегором (грец. ἐγρηγόρος – енергоінформаційною матрицею Всесвіту).

Російський психолог Олександр Григорович Асмолов (1949 р. н.) у результаті своїх роздумів дійшов висновку, що «на зорі людства в основному виходили з того, що все в руках богів, все визначено (англ. determinacy) і все, що буде, вже заздалегідь відомо. Але вже навіть в Стародавній Греції з'явилися «герої». В основному, це нащадки богів побічної лінії (тобто в них тече кров олімпійських богів), вони володіють свободою, і боги не пророкують їм шляхів; навпаки, герої можуть проявити свій нороз по відношенню навіть до богів» (Асмолов, 2018, с. 47). Зазвичай архетип Героя/Воїна сприймається на рівні суспільної свідомості, як символ захисника і рятувача, який характеризується рішучістю та відвагою і саме завдяки цим якостям герой зможе розірвати ланцюги детермінізму і все-таки кинути виклик долі та здолати дракона (прим. дракон – це негативний символ матері-імаґо). Архетип героя – це образ здібного і допитливого учня, який прагне постійно розвиватися та самовдосконалюватися і прагне дізнатися, яким внутрішнім потенціалом він володіє для того, щоб подолати всі перешкоди та труднощі на своєму життєвому шляху та наблизитися до свого справжнього «Я». Фактично герой проходить шлях від порядку, організації і «форми» до «безформного» хаосу, з яким йому доводиться боротися і демонструє готовність повністю відмовитися від старого життєвого сценарію, заради кардинальних змін.

Швейцарський психоаналітик Карл Юнг

стверджує, що «міф про героя...завжди описує могутню людину чи боголюдину, яка перемагає зло в будь-яких його проявах: в вигляді драконів, змії, чудовиськ, демонів і ін. і, який рятує людей від руйнувань і загибелі» (Юнг, 2019, с. 100–101).

Серед найбільш відомих «героїв-рятувачів» в давньогрецькій міфології слід відзначити Беллерофонта (Гіпшоноя), який проявив свою хоробрість у битві з трьохголовим вогнедихаючим чудовиськом – Химерою (левом, козою та змією), яку йому вдалося подолати лише за допомогою крилатого коня Пегаса, що допоміг йому здійснити напад з повітря та знищити чудовисько і здобути перемогу у цьому поєдинку => [див. роботу: російського художника Олександра Андрійовича Іванова (1806–1858 рр.) – «Беллерофонт вирушає в похід проти Химери» – 1829 р.; див. драму: «Беллерофонт» (1945 р.) німецького драматурга-експресіоніста Георга Кайзера (1878–1945 рр.) і ін.]. До того ж, проявив свою доблесть і цар Аргоса Діомед, який перемаг Колхідського дракона, що охороняв колхідське святилище, де знаходилося священне дерево – дуб, на якому зберігалось Золоте Руно і, звісно ж, до цього переліку необхідно додати перемогу Едіпа, якому вдалося здолати Сфінкса – зооморфну істоту з людською головою (переважно з жіночим обличчям і грудьми), тулубом та лапами лева, бика або собаки, з орлиними крилами і хвостом дракона [див. роботу французького художника Гюстава Моро (1826–1898 рр.) – «Переможний Сфінкс» – 1886 р.]. Сфінкс оповитий ореолом загадковості і завжди приховує в собі сакральний смисл, який виходить за межі людського розуміння. Карл Густав Юнг говорить про те, що сфінкс є втіленням образу Великої і Жахливої Матері. Ще одним прикладом сміливості став давньогрецький герой Персей (грец. Περσεύς), який перемаг Медузу Горгону та поборов дракона і визволив з його полону свою кохану Андромеду [див. роботу нідерландського художника Пітера Пауля Рубенса (1577–1640 рр.) «Персей звільняє Андромеду» (1622 р.)]. У свою чергу, Тесею

(грец. Θησεύς) вдалося перемогти Мінотавра і врятувати Аріадну – «скорботну діву» з критського лабіринту (прим. кносського лабіринту). У даному випадку мова йде про те, що «їм обом довелося подолати свій страх перед підсвідомими демонічними материнськими силами і звільнити від їх впливу молоду жінку» (Юнг, 2019, с. 165). Але слід сказати і про те, що Тесея не можна охарактеризувати однозначно, оскільки, з одного боку, він здійснив героїчний подвиг і проявив себе, як герой/рятівник, а, з іншого боку, «герой» став співучасником злочину. Тесеї разом з царем фессалійського племені лапіфів Піріфоем зважився на викрадення доньки Зевса – Олени Прекрасної (прим. яку з полону визволили її брати-близнюки – діоскури: Кастор і Полідевк (Поллукс)) [прим. див. роботу французького художника Жана-Бруно Гасье (1786–1832 рр.) – «Кастор і Поллукс (Полідевк) звільняють Олену» – 1817 р.], яка на той час була зовсім дитиною, а згодом примусово одружився з нею та утримував її в полоні під наглядом своєї матері Ефри. А також образом героя-переможця є Геракл, якому вдалося визволити з полону чудовиська – Гесіону (прим. доньку володаря Трої – Лаомедонта), і християнський великомученик Георгій Змієборець (Святий Юрій), який бореться з драконом (змієм) (прим. див. роботи Вольфа Губера «Святий Георгій» (1520 р. – перша пол. XVI ст.) і Паоло Учелло «Битва святого Георгія з драконом» – Італія – бл. 1456 р. – XV ст.) (прим. див. ілюстрацію – Юнг, 2019, с. 161).

Даний поєдинок уособлює собою боротьбу між світлими (божественними) і темними (демонічними) силами за людську душу. З точки зору Карла Юнга «в казках і міфах «герой – переможець» є символом свідомості. Його поразка, як каже сам Маріно Маріні, означає смерть особистості: феномен, який в соціальному контексті виглядає як розчинення особистості в натовпі, а в мистецтві – як занепад людського» (Юнг, 2019, с. 359) => [див. роботу: голландського художника Гендріка Гольціуса (1558 – 1617 рр.) – «Кадмус вбиває

дракона» – прибіл. між 1600 – 1617 рр.]

На перший план у міфі про героя-захисника виходить область свідомого Я (Его) героя (сфера Духа), який перебуває в конфлікті з «Великою Матір'ю» (областю безсвідомого, природною стихією) і бажає відділитися, вийти з під контролю «Великої Матері» (безсвідомих потягів), подолавши свою інфантильність. Будучи частиною свідомості, «Велика Мати» прагне поглинути свідоме Я (Его) героя і витіснити його в сферу безсвідомого, але незважаючи на це «в розвинутій свідомості індивіда образ героя уособлює засіб, за допомогою якого народжене его долає інерцію безсвідомого розуму і звільняє зрілу людину від регресивного прагнення повернутися до блаженного стану немовляти – в світ, яким управляє мати» (Юнг, 2019, с. 159). Протистояння героя з драконом (змієм) на загальнолюдському та індивідуальному рівнях, в алегоричному сенсі (лат. *sensus alegoricus vel tyricus*) означає конфлікт природного та духовного начал, який пов'язаний з бажанням героя відстояти свою незалежність і досягнути самостійності (автономності).

Найстарішим серед усіх наявних архетипів є архетип Страху, оскільки виник він ще в первісному суспільстві, коли людина освоювала нові території і переживала панічний страх невідомості. Цей страх успадкований від пращурів і досі в латентній формі закапсульований в нашому безсвідомому.

На символічному рівні архетип Смерті – це вихід за межі свідомості і прорив до колективного безсвідомого. Смерть – це завжди виклик, занурення в темноту...

Повернення до безсвідомого, до Матері-Землі. Еквівалентом смерті є трансформація, оновлення, яка є перехідним етапом до подолання інфантильності «символічна смерть героя знаменує таким чином досягнення зрілості» (Юнг, 2019, с. 146). Герой відвойовує себе у смерті, яка намагається зламати його, як особистість, замкнувши у в'язниці комплексів і страхів (прим. див. фільм шведського режисера Інґмара Берґмана «Сьома печатка» (швед. «Det Sjunde Inseglet» –

1957). Досліджуючи феномен страху смерті у первісних племен, Марія-Луїза фон Франц відзначає, що «люди племені йоруба бояться бога безсвідомого і приписують йому демонічну здатність рахувати. Вони не хочуть бути пораженими бажають сховатися в ночі життя від всевидячого ока божества, яке загрожує загибеллю» (Франц, 2016, с. 31).

Для героя смерть є своєрідною точкою відліку, тобто відродженням (початком нового етапу життя). Він зустрічається зі смертю і бачить її оскал, але не боїться її і навіть протистоїть їй. Переживання смерті/відродження безпосередньо пов'язане з процесом ініціації, визначальним маркером якої є духовна реакція особистості.

Серед найвідоміших прикладів, який розкриває сутність архетипу смерті є розп'яття і воскресіння Ісуса Христа в іудео-християнській релігії, яке знайшло своє відображення в міфах. Одним з таких міфів про смерть і воскресіння героя є міф про «Іона і кита», в якому розповідається про те, як «героя ковтає морське чудовисько (прим. асоціюється з Левіафаном) і забирає в подорож по нічному морю, рухаючись з заходу на схід, – що символізує передбачуване переміщення сонця після заходу до світанку» (Юнг, 2019, с. 159). У міфологіях багатьох народів світу образ кита – «Великої Риби» (грец. ΙΧΘΥΣ) є символом (акронімом) імені Ісуса Христа; в японській міфології Баке-кудзіра (яп. 化鯨 – міфічний кит) символізує «царство мертвих» і процес воскресіння після смерті. Символічна смерть героя є ініціацією, життєвим етапом і перехідним містком до духовного відродження. Для Старого Заповіту символічним є триденне перебування Іони в череві кита, що співпадає з триденним строком погребіння і воскресіння Христа. Водне середовище, як місцезнаходження Риби, асоціюється з очищенням і другим народженням, уособлює собою безсвідоме. Водна стихія асоціюється з жіночим началом і відповідно образ Риби є атрибутом таких богинь, як Іштар, Атаргатіс, Афродіти та ін., які, з одного боку, є втіленням любові і плодючості, а, з іншого боку, уособлю-

вали жадібність і гордість. Образ Риби (прим. джхаші з рогом на голові) є символом порятунку людства від вірної загибелі (прим. див. давньоіндійський «міф про Потоп» – «Міф про Ману сина Вівасвата, який побудував ковчег спасіння» (прим. див. «Епос про Гільгамеша» – XVIII–XVII ст. до н.е.). Серед відомих художників, які зображали Всесвітній потоп особливої уваги заслуговують роботи: Г. Доре, М. Буонарроті, І. К. Айвазовського та ін. У романі Германа Мелвілла (1819–1891 рр.) «Мобі Дік» (1851 р.) «Велика Риба» представлена в образі бога і диявола, оскільки вона володіє здібністю інтегрувати між собою божественну і диявольську сутності, яка, в свою чергу, є позначником конфлікту Персони і Тіні.

Образ Ісуса Христа – це Логос, що втілює християнську любов Бога. Звідси виходить, що «...божественна фігура перш за все – психічний образ, той чи інший комплекс архетипічних ідей, віру в який можна порівняти з метафізичною сутністю» (Юнг, 2019, с. 93) і тим самим нагадує нам про те, що «Бог є Дух» (Ін. 4:24). Архетип Ісуса Христа (Спасителя) (грец. Ουράνιος Πατέρας – Отця Небесного) є втіленням гомоузії (прим. єдиносущності Бога (грец. ομοούσιος), тобто поєднання трьох іпостасей Бога Отця – Бога Сина – Бога Духа Святого).

У східних уявленнях мандала є складним за структурою геометричним символом і розглядається, як «матриця Всесвіту». Іншими словами, вона є геометричною замкнутою системою з елементами, які рівновіддалені від центру. Мандала до того ж є конструкцією або сакральною схемою, яку використовують в езотеричних ритуалах і у традиційних релігійних практиках буддизму та індуїзму. Архетип мандали в Дзен-буддизмі символізує досконалість людини і визначається, як «осередок святості», де проживає Будда. Мандала на Сході має сакральне значення і визнається священною. Може бути абстрактно представлена на іконах у вигляді німбу над головами християнських святих і Ісуса Христа. При цьому юнгіанський аналітик Марія Луїза фон Франц розглядає мандалу, як «...символ, що виражає єдність і

цілісність. Це прямокутна або кругла форма, яку Карл Густав Юнг назвав санскритським терміном мандала (санскр. मण्डल – круг, коло). Зовнішній вигляд цього символу супроводжується внутрішньою рівновагою і порядком. Це образ, який уособлює єдність космосу і людини, як сенс усього життя.

Як такий він відіграє центральну роль в східних релігіях. Індолог Джузеппе Туччі називає це психокосмічним порядком» (Франц, 2017, с. 165).

Вчений Карл Юнг вважає мандалу символом досконалості людини, який у психотерапевтичній практиці використовується, як засіб для зняття емоційної напруги (прим. індійське мистецтво – техніка нанесення на поверхню орнаментів-молитв – Ранголі). Натомість дослідниця Марія-Луїза фон Франц відзначає, що «...символ цілісності може бути взагалі описаний в цих термінах: «Бог (і космос) – це нескінченна духовна сфера (куля), периферія якої ніде, і центр, якої існує всюди»» (Франц, 2017, с. 165).

Вагомого значення в контексті даного дослідження набуває образ Великої Матері, який, з одного боку, володіє безсвідомою силою, що виражається в її авторитарній позиції, а, з іншого боку, проявляє потенціал свідомого «Я», яке характеризується духовністю, мудрістю, інтуїцією, співчуттям, добротою, турботою, підтримкою, прагненням втішити, заспокоїти. Архетип матері є символом родючості, магічного воскресіння і представлений у таких міфах, як «Міф про Деметру і Кору»; «Міф про Кібелу і Аттіса» і ін. Символом Матері-Землі є Дерево Життя (лат. Arbor mundi) (прим. Світове дерево уособлює ідею єдності світу).

Варто сказати про те, що герой, прийнявши виклик долі, в акті смерті поєднується з Матір'ю і в той же час заперечує факт такого об'єднання з нею, пояснюючи це тим, що переживаючи смертельні муки він спокутав всі свої гріхи і вину перед Матір'ю та довів їй, що має право на автономне існування. У цьому плані «цей акт вищої відваги і вищого зречення представляє нищівну поразку тваринної

природи людини і заслуговує також вищого порятунку, тому що вже одне це діяння здається рівнозначним спокуті Адамового гріха неприборканої інстинктивності. Ця жертва і є той самий поворот регресії – це успішна каналізація лібідо в символічний еквівалент матері і, відповідно, його одухотворення» (Юнг, 2019, с. 311).

Особливістю архетипу Дитини є те, що він символізує ентузіазм і життєву енергію, які необхідні для екстеріоризації можливостей особистості. Архетип Дитини є символом новаторства і цілісності, який поєднує енергетику всіх природніх стихій, що активується при самореалізації особистісного потенціалу. Карл Густав Юнг стверджував, що «...дитина» прокладає шлях майбутньому перетворенню особистості... Дитина – це символ, який об'єднує протилежності; посередник, носій зцілення, іншими словами, той, хто створює ціле» (Юнг, 2019, с. 197). У греків образ (архетип) Дитини асоціювався з неорганізованим і капризним богом родючості і винаробства – Діонісом.

Образ Трикстера має негативну репутацію і увібрив в себе все зло світу. Архетип Трикстера (Плута) – це порушник законів і порядку, злодій, що уособлює собою людський розум, пам'ять, хитрість за допомогою, яких він виходить за межі традиційних культурних і соціальних норм, що встановлені суспільством. Плут – майстер обману, двозначності, натяків, прихованого сенсу, заплутування і т. д.

Трикстер є модифікованим образом і має антиномічну природу: з однієї сторони, він є персоніфікацією Гермеса-Меркурія, який наділяє його розумом та спритністю; а з іншого боку, трикстер є аморальним персонажем і може асоціюватися зі злом та демонами. Для ідеальної особистості «нового зразка» він виконує роль колективного образу Тіні з минулого, що наділений тваринними характеристиками. Карл Юнг підтверджує, що трикстер «недолюдина і надлюдина, тварина і божественна істота, найголовніша і страшна риса якого – безсвідомість» (Юнг, 2019, с. 317).

Повним антиподом Мудреця (Сенекса Філе-

мона) (прим. який володіє темними силами, але використовує їх на благо людства) є архетип Демона (Сатани) (нім. Teufel) – це тип чаклуна-перевертня, який потенційно міг володіти магічними здібностями на примітивному рівні і неймовірною силою переконання на рівні гіпнозу, але не завжди використовував їх на благо людства. Персоніфікацією Демона може бути Хаген (убивця Зігфріда) герой германо-скандинавського епосу з «Пісні про Нібелунгів» (кінця XII – поч. XIII ст.) і такі особистості, як С. Хусейн, Наполеон, А. Гітлер.

Висновки.

У межах нашого дослідження була представлена характеристика архетипів і розкрито в контексті історико-філософської інтерпретації їх символічне значення як домінуючих модусів особистості та на підставі цього аналізу були отримані такі результати: по-перше, визначено, що особистість – це активний суб'єкт життєдіяльності, який у будь-який час готовий прийняти виклик нової реальності, а не пасивний ізольований від побічних впливів безчасний глядач, що прагне жити в історично обумовлених і детермінованих умовах. Метафізичний антисистемний бунт (А. Камю) особистості, пов'язаний зі страхом відповідальності, тобто особистість як онтологічний суб'єкт усвідомлює відповідальність за свою поведінку та вчинки і в залежності від волі та рівня розвитку самосвідомості самостійно приймає рішення у своєму житті, іншими словами, формує своє ставлення до того, що відбувається навколо нього.

По-друге, підкреслено, що архетипи подібні до енерго-інформаційних фракталів, які є сполучними елементами «пазлами», які прориваються крізь канву свідомості у вигляді різноманітних образів колективного безсвідомого і таким чином поєднують між собою структури людської психіки (свідомість – особисте безсвідоме – колективне безсвідоме). В основі інтеграційного процесу (взаємодії) між індивідуальною свідомістю і колективною безсвідомою інстанцією лежить трансцендентна функція, що сприяє нейтралізації

внутрішнього конфлікту і призводить до досягнення синергетичного ефекту – принципу емерджентності (англ. emergence), згідно з яким, особистість є цілісною системою, автономним суб'єктом-носієм унікальних якостей і властивостей, який здатний продукувати нову реальність.

По-третє, встановлено, що архетип – це універсальна структурно-енергетична модель, яка подібна до аватари, що представляє собою в індуїзмі «вічну форму», alter-ego (санскр. अवतार – сходження, втілення), іпостась Бога і так само, як і архетип відповідно до давньоіндійського закону карми здатна впливати на поведінку та навіть долю людини. Колективне безсвідоме є архаїчним шаром, який поєднує між собою людські і тваринні функції психіки (архетип трикстера). Карлу Юнгу вдалося довести негативний вплив архетипів колективного безсвідомого на людську психіку. Це твердження підкріплюється висновками вченого про наявність і домінування тваринних архетипів у психіці людини (прим. тваринна символіка часто фігурує в сновидіннях), які можуть за певних умов (за наявності тригера) можуть спровокувати дисоціативний розлад особистості (ДРО).

По-четверте, у ході дослідження було розглянуто архетипи, як успадковані первісні образи, які виникли в межах анімістичних релігій (прим. анімістичною теорією походження релігії цікавилися англійські вчені-релігієзнавці, антропологи Едуард Бернетт Тайлор, Джеймс Джордж Фрезер та ін.). Для первісної людини архетипи є міфологемами (лат. summa summagum), «первісними образами» (за Якобом Буркхардтом), які перш за все, були пов'язані з переживаннями дійсності, що вплинули

на поведінку цивілізованої людини, яка набула деструктивно-регресивного характеру і стали для неї репресією.

По-п'яте, проаналізовано особливості функціонування трансцендентної функції, яка червоною ниткою з'єднує переживання свідомості (реального, раціонального) і області безсвідомого (уявного, ірраціональ-

ного). Унаслідок цього зіткнення з'являється енергетична напруженість, яка знаходить вихід у сновидіннях, фантазіях і таким чином сприяє зниженню рівня напруги, що провокує внутрішній конфлікт (когнітивний дисонанс), квінтесенцією якого є гегелівська концепція «нещасної свідомості» (нім. *Unglückliche Bewusstsein*), яка пов'язана зі спустошеністю, втратою сенсу та ідеалів і, зокрема, зі «смертю Бога» (прим. ілюстрація фантазійної символіки представлена в філософській драмі «Фауст» (1808 р.) Йоганна-Вольфганга фон Гете (1749–1832 pp.).

По-шосте, виявлено, що сновидіння – це результати діяльності колективного безсвідомого, які продукують досвід попередніх поколінь: архаїчну та історичну символіку. Дані «образи» відображають відношення людини зі світом, тобто виступають своєрідною проєкцією, яка повинна допомогти людині зрозуміти, що саме з нею відбувається і в чому її життєве призначення. Але, в той же час варто зауважити, що інформація, яка з'являється у вигляді символічних уявлень носить суб'єктивний характер і потребує додаткової інтерпретації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Асмолов А. Г. *Mobilis in mobile: личность в эпоху перемен*: Москва : Издательский Дом ЯСК, 2018. 546 с.
- Гройс Б. Е. *В потоке / перевод с нем. языка А. А. Фоменко*. Москва: Ad Marginem Press, 2018. 208 с.
- Делёз Ж., Гваттари Ф. *Что такое философия?* Серия: «Философские технологии» / пер. с франц. языка и послесл. С. Н. Зенкина. Москва : Академический проект, 2009. 261 с.
- Кайуа Р. *Миф и человек. Человек и сакральное / пер. с франц. языка и вступ. статья: С. Н. Зенкина*. Москва : Объединённое Гуманитарное Издательство (ОГИ), 2003. 296 с.
- Кассирер Э. *Избранное. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры*. Серия: «Лики культуры». Москва : Гардарики, 1998. 784 с.
- Кемпбелл Дж. *Мифы и личностные изменения. Путь к блаженству*. Серия: «Мастера психологии» / пер. с англ. языка О. Ю. Чекчуриной. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 256 с.
- Мамардашвили М. К. *Лекции о Прусте (психологическая топология пути)*. Серия: «Философия по краям». Москва : Ad Marginem Press, 1995. 548 с.
- Миллер Дж. *Трансцендентная функция. Исследование одного открытия Юнга / пер.я с англ. языка Е. Дмитриенко, А. Григорьевой*. Москва : Клуб Касталия, 2014. 312 с.
- Нойманн Э. *Человек и миф: в двух томах. Т. 1 / пер. с нем. языка Д. Реутова, Н. Скородума (Эранос–1949–1954)*. Москва : Клуб Касталия, 2015. 278 с.
- Стайн М. *Юнговская карта души. Введение в аналитическую психологию*. Серия: «Юнгианская психология»: перевод с англ. языка А. Некрасовой, Ю. Данько, Д. Залесского, Н. Литвиненко, А. Стембовской, М. Шапотовой: Москва : Когито-Центр, 2014. 256 с.
- Франц М.-Л. фон. *Архетипическое измерение психики / пер. с англ. языка Е. Дмитриенко, А. Григорьевой*. Москва : Клуб Касталия, 2017. 210 с.
- Франц М.-Л. фон. *Прорицание и синхронизация. Психология значимого случая / пер. с англ. языка В. В. Зеленского*. Москва : Городец; Добросвет, 2016. 120 с.
- Ханна Б. *Анимус / пер. с англ. языка А. Мелкумовой*. Москва : Клуб Касталия, 2016. 346 с.
- Элиаде М. *Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с франц. языка: А. А. Васильевой, Ю. Н. Стефанова, Н. К. Гарбовского*. Москва : «Ладомир», 2000. 414 с.
- Юнг К. Г. *Архетипы и коллективное бессознательное*. Серия: «Философия-Neoclassic» / пер. с нем. языка: А. А. Чечиной. Москва : АСТ, 2019. 496 с.
- Юнг К. Г. *Символы трансформации / пер. с англ. языка В. В. Зеленского*. Москва : Академический проект, 2019. 529 с.
- Юнг К. Г. *Структура и динамика психического / пер. с англ. языка В. В. Зеленского, К. М. Бутырина, Д. А. Узланера*. Москва : Когито-Центр, 2016. 480 с.
- Юнг К. Г. *Человек и его символы*. Серия: «Серебряные нити» / пер. с англ. языка Н. А. Сиренко, С. Н. Сиренко, И. Н. Сиренко. Москва : Профит Стайл, 2019. 448 с.
- Юнг К. Г. *Эон. Исследования о символикe самости*. Серия: «Философия-Neoclassic» / пер. с нем. языка А. А. Чечиной. Москва : АСТ, 2019. 352 с.
- Abraham N., Török M. *The Wolf Man's Magic Word: A Cryptonymy*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2005. 208 p.
- Bastian A. *Der Mensch in der Geschichte: zur begründung einer psychologischen weltanschauung: in drei Bänden – Erster band*. Leipzig : Verlag von Otto Wigand, 1860. 429 s.
- Cambray J. *Synchronicity: Nature and Psyche in an Interconnected Universe*. College Station (USA): Texas A & M University Press, 2009. 144 p.

- Edinger E. F. *Ego and Archetype. Individuation and the Religious Function of the Psyche*. Boston & London : Shambhala Publications, 1992. 304 p.
- Goodwyn E. D. Archetypes: The Contribution of Individual Psychology to Cross-cultural Symbolism. *Journal of Jungian Scholarly Studies (JSSS)*. 2020. Vol. 15 (1). 5–19 pp. DOI: <https://doi.org/10.29173/jjs123s>.
- Hollis J. *Living Between Worlds: Finding Personal Resilience in Changing Times*. Colorado, Boulder : Sounds True, Inc., 2020. 184 p.
- Jones R. A. The snake in the mandala: dialogical aspects of Jung's 'A study in the process of individuation'. *Society of Analytical Psychology: Journal of Analytical Psychology*. 2020. Vol. 65 (2). 389–407 pp. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12593>.
- Jones R. A. Jung's «Psychology with the Psyche» and the Behavioral Sciences. *Behavioral sciences*. 2013. Vol. 3(3). 408–417 pp. PMID: 25379245; PMCID: PMC4217588. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs3030408>.
- Jung C. G. *The Red Book. Liber Novus*. New York & London : Philemon Foundation & W.W. Norton & Company, Inc., 2009, 371 p.
- Lewin K. *A dynamic theory of personality. Selected Papers*. New York & London: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1935. 286 p.
- Mouël Christ. *le A Guide to Inner Space: C. G. Jung Institute of Los Angeles*. Routledge: Taylor & Francis Group Inc.: *Psychological Perspectives*. 2019. Vol. 62 (4). 315–317 pp. DOI: <https://doi.org/10.1080/00332925.2019.1659043>.
- Roesler Christ. Jungian theory of dreaming and contemporary dream research – findings from the research project 'Structural Dream Analysis'. *Society of Analytical Psychology: Journal of Analytical Psychology*. 2020. Vol. 65 (1). 44–62 pp. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12566>.
- Stein M. *The Principle of Individuation: Toward the Development of Human Consciousness*. Asheville & North Carolina : Chiron Publications, 2013. 250 p.
- Stein M., Buser S., Cruz L. *Persona: Our Many Faces* [E - book]. Series: Map of the Soul; Asheville & North Carolina: Chiron Publications, 2019. 99 p.

REFERENCES

- Abraham, N., & Török, M. (2005). *The Wolf Man's Magic Word: A Cryptonymy*. Minneapolis: University of Minnesota Press [in English].
- Asmolov. A.G. (2018) *Mobilis in mobile: personality in an era of changes [Mobilis in mobile: lichnost' v epohu peremen]*. Moscow: Publishing House YASK [in Russian].
- Bastian, A. (1860). *Der Mensch in der Geschichte: zur begründung einer psychologischen weltanschauung: in drei Bänden – Erster band*. Leipzig: Verlag von Otto Wigand [in Deutsch].
- Caillois, R. (2003). *Mif i chelovek. Chelovek i sakralnoe [Myth and human. Human and sacred]*. (S. N. Zenkin, Trans.). Moscow: United Humanitarian Publishing House (OGI) [in Russian].
- Cambay, J. (2009). *Synchronicity: Nature and Psyche in an Interconnected Universe*. College Station (USA). Texas A & M University Press [in English].
- Campbell, J. (2017). *Mify i lichnostnye izmeneniya. Put' k blazhenstvu [Myths and personality changes. The path to bliss]*. Series: «Masters of psychology». (O.Yu. Chekchurina, Trans.). Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
- Cassirer, E. (1998). *Izbrannoe. Opyt o cheloveke. Vvedenie v filosofiyu chelovecheskoj kultury [Selected works. Experience of a human. Introduction to the philosophy of human culture]*. Series: «Faces of Culture». Moscow: Gardariki [in Russian].
- Deleuze, G., & Guattari, P.- F. (2009). *Chto takoe filosofiya? [What is philosophy?]*. Series: «Philosophical technologies». (S. N. Zenkin, Trans.). Moscow: Academic Project [in Russian].
- Edinger, E. F. (1992). *Ego and Archetype. Individuation and the Religious Function of the Psyche*. Boston & London: Shambhala Publications [in English].
- Eliade, M. (2000). *Izbrannye sochineniya: Mif o vechnom vozvrashenii; Obrazy i simvoly; Syvashennoe i mirskoe [Selected Works: Myth of eternal return; Images and Symbols; Sacred and Secular]*. (A. A. Vasilieva, Yu. N. Stefanova, N. K. Garbovsky, Trans.). Moscow: «Ladimir» [in Russian].
- Franz M.-L. von. (2016). *Proricanie i sinhronizaciya. Psihologiya znachimogo sluchaya [Divination and synchronization. Psychology of the significant case]*. (V.V. Zelensky, Trans.). Moscow: Gorodets; Dobrosvet [in Russian].
- Franz M.-L. von. (2017). *Arhetipicheskoe izmerenie psihiki [Archetypal dimension of the psyche]*. (E. Dmitrienko, A. Grigorieva). Moscow: Club Kastaliya [in Russian].
- Goodwyn, E. D. (2020). Archetypes: The Contribution of Individual Psychology to Cross-cultural Symbolism. *Journal of Jungian Scholarly Studies (JSSS)*, 15 (1), 5–19. doi: <https://doi.org/10.29173/jjs123s> [in English].
- Groys, B. E. (2018). *V potoke [In the stream]*. (A. A. Fomenko, Trans.). Moscow: Ad Marginem Press [in Russian].
- Hanna, B. (2016). *Animus [Animus]*. (A. Melkumova, Trans.). Moscow: Club Castalia [in Russian].
- Hollis, J. (2020). *Living Between Worlds: Finding Personal Resilience in Changing Times*. Colorado, Boulder: Sounds True, Inc. [in English].
- Jones, R. A. (2013). Jung's «Psychology with the Psyche» and the Behavioral Sciences. *Behavioral sciences*, 3(3), 408–417. PMID: 25379245; PMCID: PMC4217588. doi: <https://doi.org/10.3390/bs3030408> [in English].
- Jones, R. A. (2020). *The snake in the mandala: dialogical aspects of Jung's 'A study in the process of individuation*. *Society of Analytical Psychology: Journal of Analytical Psychology*, 65 (2), 389–407. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12593>.

1111/1468-5922.12593 [in English].

Jung, C. G. (2009). *The Red Book. Liber Novus*. New York & London: Philemon Foundation & W. W. Norton & Company, Inc. [in English].

Jung, C.G. (2019). *Arhetipy i kollektivnoe bessoznatelnoe [Archetypes and the collective unconscious]*. Series: «Philosophy-Neoclassic». (A. A. Chechina, Trans.). Moscow: AST [in Russian].

Jung, C.G. (2019). *Chelovek i ego simvoly [Human and his symbols]*. Series: «Silver threads». (N. A. Sirenko, S. N. Sirenko, I. N. Sirenko, Trans.). Moscow: Profit Style [in Russian].

Jung, C.G. (2019). *Eon. Issledovaniya o simvolike samosti [Aeon. Research on Symbolism of the Self]*. Series: «Philosophy-Neoclassic». (A. A. Chechina, Trans.). Moscow: AST [in Russian].

Jung, C.G. (2019). *Simvoly transformacii [Symbols of transformation]*. (V. V. Zelensky, Trans.) Moscow: Academic project [in Russian].

Jung, K. G. (2016). *Struktura i dinamika psicheskogo [Structure and dynamics of the mental]*. (V. V. Zelensky, K. M. Butyrin, D. A. Uzlaner, Trans.). Moscow: Cogito-Centre [in Russian].

Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality. Selected Papers*. New York & London: McGraw-Hill Book Company, Inc. [in English].

Mamardashvili, M. K. (1995). *Lekcii o Pruste (psichologicheskaya topologiya puti) [Lectures about Proust (psychological topology of the way)]*. Series: «Philosophy at the edges». Moscow: Ad Marginem Press [in Russian].

Miller, J. (2014). *Transcendentnaya funkciya. Issledovanie odnogo otkrytiya Yunga [Transcendental function. Study of the one Jung discovery]*. (E. Dmitrienko, A. Grigorieva, Trans.). Moscow: Club Castalia [in Russian].

Mouël Christ, le. (2019). A Guide to Inner Space. C. G. Jung Institute of Los Angeles. Routledge: Taylor & Francis Group Inc.: *Psychological Perspectives* 62 (4), 315–317. doi: <https://doi.org/10.1080/00332925.2019.1659043> [in English].

Neumann, E. (2015). *Chelovek i mif [Human and myth]: in two volumes*. (D. Reutov, N. Skorodum, Trans.). (Vol. 1). Moscow: Club Castalia [in Russian].

Roesler, Christ. (2020) Jungian theory of dreaming and contemporary dream research – findings from the research project ‘Structural Dream Analysis. London: Society of Analytical Psychology: *Journal of Analytical Psychology*, 65 (1), 44–62. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12566> [in English].

Stein, M. (2014). *Yungovskaya karta dushi. Vvedenie v analiticheskuyu psichologiyu [Jung's Map of the Soul. An Introduction to Analytical Psychology]*. Series: «Jungian Psychology». (A. Nekrasova, Y. Danko, D. Zalessky, N. Litvinenko, A. Stembovskaya, M. Shchapotova, Trans.). Moscow: Cogito-Centre [in Russian].

Stein, M. (2013). *The Principle of Individuation: Toward the Development of Human Consciousness*. Asheville & North Carolina: Chiron Publications [in English].

Stein M., Buser S., Cruz L. (2019) *Persona: Our Many Faces*[E - book]. Series: Map of the Soul; Asheville & North Carolina: Chiron Publications. [in English].

Мазур Марина

Аспірант

Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара

Mazur Maryna

Ph.D. Student

Oles Honchar Dnipro National University

Email: mazur.marina92@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5371-490X

Цитування: Мазур, М. (2020). Історико-філософська інтерпретація архетипів особистості як символічних образів колективного безсвідомого в рецептивному полі психоаналітичних поглядів Карла Густава Юнга. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 40–64. doi: 10.15421/172083

Citation: Mazur, M. (2020). Istoryko-filosofska interpretatsiia arkhetytiv osobystosti yak symvolichnykh obraziv kolektyvnoho bezsvidomoho v retseptyvnomu poli psykhoanalytychnykh pohliadiv Karla Gustava Yunga [Historico-philosophical interpretation of the archetypes of personality as symbolic images of the collective unconscious in the receptive field of psychoanalytic views of Carl Gustav Jung]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 40–64. doi: 10.15421/172083

Стаття надійшла / Article arrived: 23.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 26.10.2020

Дослідницька програма «історії понять»: евристичні можливості в інтерпретації семантики приватності

Олена Ходус, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті здійснена рецепція оригінальної дослідницької перспективи «історії понять» (концептуальної історії) з метою концептуалізації феномена приватності. Обґрунтовується евристична доцільність саме цієї аналітичної оптики, яка дозволяє по-новому осмислити приватну реальність, котра, як виявляється, позбавлена субстанційності (сьогодні приватне може бути всюди) та універсальності (у тому сенсі, що слово «приватне» може багато чого означати, і ці значення вкорінені в репрезентативній культурі, вбудовані у приховані структури владних диспозицій). З'ясовано, що аналітичний апарат «історії понять» може бути корисним як засіб подолання теоретичної недостатності класичного типу соціального пізнання з його концептуальними імперативами «природньої» визначеності, жорсткої впорядкованості, абстрактної раціональності, універсальності, загальної застосовності до будь-яких реалій, «ціннісної нейтральності». Підхід «історії понять», навпроти, пропонує брати до уваги рефлексивність, контекстуальну включеність, подвійну герменевтику, які розкривають походження феноменів людського буття, «схоплених» у репрезентативній мові – поняттях, категоріях, метафорах, локалізованих/артикульованих у мовних комунікаціях. Застосування гносеологічних принципів «історії понять» до операціоналізації приватності, дозволило розширити традиційні уявлення про цей концепт і встановити, за яких умов ця категорія: а) сповнюється нормативними значеннями; б) набуває особливого ціннісного статусу в актуальному понятійному словнику, задіяному у повсякденних інтерпретативних стратегіях «персонального Я»; в) доповнюється новими смисловими конотаціями («лінгвістичними інноваціями» в термінології Р. Козеллека) у структурі мислення на кшталт «публізації приватного», «приватизації публічного», що виводить на перший план питання рефлексії конкретної контекстуальності, яка спрямовує роботу мови.

Ключові слова: *«історія понять», поняття, приватність, дискурс, мовний порядок, епістема, режим історичності, контекст*

Research program "history of concepts": heuristic possibilities in the interpretation of privacy semantics

Olena Khodus, Oles Honchar Dnipro National University

The article implements the reception of the original research perspective of the "history of concepts" in order to conceptualize the phenomenon of privacy. The heuristic expediency of this particular analytical optics is substantiated. It makes possible to comprehend in a new way the private reality, which, as it turned out, is devoid of substantiality (today the private can be everywhere) and universality (in the sense that the word "private" can mean a lot of things and these meanings, in representative culture, embedded in the latent structures of power dispositions). It has been proved that the analytical apparatus of the "history of concepts" can be useful as a methodological tool for overcoming the theoretical insufficiency of the classical type of social cognition with its conceptual imperatives of "natural" certainty, rigid orderliness, abstract rationality, "value neutrality", universality, and general applicability to any realities. The "history of concepts" approach, on the other hand, suggests taking into account reflexivity, contextual involvement, double hermeneutics, revealing the origin of the phenomena of human existence, "captured" in a representative linguistic order – concepts, categories, metaphors articulated in linguistic communications. The application of the epistemological principles of the "history of concepts" to the conceptualization of privacy made it possible, therefore, to expand the traditional ideas about this concept and to establish under what conditions this conceptual form: a) is filled with normative meanings; b) acquires a special value status in the actual conceptual vocabulary involved in the everyday interpretive strategies of the "personal I"; c)

it is supplemented with new semantic connotations ("linguistic innovations" in R. Kosellek's terminology) in the structure of thinking similar to "publishing the private", "privatizing the public", which brings to the fore the issue of reflection on the specific contextuality that guides the work of the language.

Keywords: "history of concepts", concept, privacy, discourse, linguistic order, episteme, historicity mode, context

Исследовательская программа «истории понятий»: эвристические возможности в интерпретации семантики приватности

Елена Ходус, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье осуществлена рецепция оригинальной исследовательской перспективы «истории понятий» с целью концептуализации феномена приватности. Обосновывается эвристическая целесообразность именно этой аналитической оптики, позволяющей по-новому осмыслить приватную реальность, которая, как оказалось, лишена субстанциальности (сегодня приватное может быть везде) и универсальности (в том смысле, что слово «приватное» может много чего значить и эти значения, укоренившиеся в репрезентативной культуре, встроенные в скрытые структуры властных диспозиций). Доказано, что аналитический аппарат «истории понятий» может быть полезен в качестве методологического инструмента преодоления теоретической недостаточности классического типа социального познания с его концептуальными императивами «естественной» определенности, жесткой упорядоченности, абстрактной рациональности, «ценностной нейтральности», универсальности, общей применимости к любым реалиям. Подход «истории понятий», напротив, предлагает учитывать рефлексивность, контекстуальную включенность, двойную герменевтику, раскрывающие происхождение феноменов человеческого бытия, «схваченные» в репрезентативном лингвистическом порядке – понятиях, категориях, метафорах, артикулированных в языковых коммуникациях. Применение гносеологических принципов «истории понятий» к концептуализации приватности позволило, таким образом, расширить традиционные представления о данном концепте и установить при каких условиях эта понятийная форма: а) наполняется нормативными значениями; б) приобретает особый ценностный статус в актуальном понятийном словаре, задействованном в повседневных интерпретативных стратегиях «персонального Я»; в) дополняется новыми смысловыми коннотациями («лингвистическими инновациями» в терминологии Р. Козеллека) в структуре мышления на подобии «публикации приватного», «приватизации публичного», что выводит на первый план вопрос рефлексии конкретной контекстуальности, направляющей работу языка.

Ключевые слова: «история понятий», понятие, приватность, дискурс, языковой порядок, эпистема, режим историчности, контекст

Постановка проблемы.

Серед слів, що найбільш часто вживаються у повсякденному житті (у буденній мові), є такі, чий смисл, здавалось, не викликає проблем із розумінням. Тобто ці слова справляють враження абсолютного, доксихного знання, котре не потребує спеціального дефінітивного впорядкування. Одне з таких слів, зрозуміле усім і кожному, не зважаючи на мовні і національні кордони, – приватність. Саме це слово стало ключовим терміном нашого часу; воно визначає відношення людини до світу, виражає її цінності, переживання, життєві прерференції, ба більше – витуває дієвим

тригером багатьох людських вчинків. Йдеться про те, що сфера приватного стає нині постачальником різноформатних ситуацій, котрі демонструють справжні параметри соціальності й суб'єктивності доби пізньої/високої/радикалізованої сучасності.

Важливо зазначити, що й із самою сферою приватного сьогодні відбуваються істотні метаморфози, конкретно – змінюються засоби, стратегії, техніки її с(від)творення. Приватний досвід (емоції, тілесні практики, події, стани) позбавляється свої родової номенклатури «відокремленості», «прихованості», «втаємниченості», «небажання бути побаченим». Напроти, ми живимо в момент

суб'єктного/суб'єктивуючого розвороту до тотальної публізації «приватного Я», котре бажає (!) постійного «знаходження під поглядом» (в оригінальній термінології Т. Дашкової (2020) іншого/іншої). Тим самим режим організації приватного буття не тільки не виключає, але й вимагає активної репрезентації, експансивності, транспарентності. Очевидно, що тільки таким і може бути формат приватної екзистенції в «сповідальному суспільстві», утвореному новими соціальними медіа, Інтернетом з його Facebook-ами, Instagram-ами, блогами, дописами, вільним розміщенням фото і відео. Цією яскравою метафорою – «сповідальне суспільство» – З. Бауман відсилає нас до поведінкових практик активної маніфестації, візуальної експлуатації, комерціалізації і коммодифікації «приватного Я», котрі набули розповсюдження останніми роками. Розмірковуючи про приватне життя, особисті стосунки, анонімність, право на особисті таємниці, британський соціолог впевнено стверджує, що «все це слід залишити поза територією Суспільства споживачів, або ж це просто конфіскує охорона на вході» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 37).

Аналіз досліджень і публікацій.

У зв'язку з цим, питання, котре порушує З. Бауман, а разом з ним і інші впливові теоретики (У. Бек, Ж. Бодріяр, Дж. Вайнтрауб, Ю. Габермас, Є.Гіденс, С. Жижек, Р. Сеннет): як можлива приватність за умов «ерозії анонімності», коли «кожному гостинно відкритий вхід до цього сповідального суспільства» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 37)? Однак, ми би поставили питання ширше: як можливе теоретизування приватності, онтологічний план якої спрямовується тепер імперативом «"Бачу, отже існую", і чим більше людей мене бачать, тем більше я існую...» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 38)? За таких соціокультурних обставин цілком очевидно, що класичне тлумачення приватності як особистої, інтимної, неформальної сфери життя людини, відокремленої від інших сфер, зокрема – публічної, виявляється проблематичним, більш того – несумісним з реальними процесами, що відбуваються у суспільному й особистому житті.

Отже, незважаючи на те, що навколо концепту «приватність» уже склалося потужне дослідницьке поле, тим не менше існують

очевидні гносеологічні лакуни і стосуються вони передусім тих пізнавальних практик, за допомогою яких можна по-новому осмислити приватну реальність, котра, як виявляється, позбавлена субстанційності (сьогодні приватне може бути всюди) та універсальності (у тому сенсі, що слово «приватне» може багато чого значити, і ці значення вкорінені в репрезентативній культурі, вбудовані у приховані структури владних диспозицій). Коротко кажучи – є необхідність розширити методологічну оптику аналітики приватності, більш релевантну сучасним онтологічним й епістемологічним викликам. Конкретно – ми пропонуємо концептуальний інструментарій, який би дозволив виявити за номінальним словом «приватність» (його операційними одиницями – смислами, означниками, дефініціями) «граматику епохи» – складну соціокультурну композицію, що нормалізує/устатковує/переводить феноменальне переживання приватного в понятійну площину, у легітимну дискурсивну форму.

Мета і завдання дослідження.

Відповідно, метою статті є ревізія та упорядкування дефінітивних аспектів поняття приватності з опорою на евристичний потенціал історичної семантики, конкретно – «історії понять», котра дозволяє здійснити когнітивний аналіз семантичного транзиту концепту «приватність» (вловити «зсув» його значень) з урахуванням особливостей тієї соціокультурної практики (історичної, ідеологічної, інституційної), яка безпосередньо встановлює правила дистрибуції відповідного понятійного словника.

Аналітичний апарат «історії понять» може бути корисним тут як засіб подолання теоретичної недостатності класичного типу соціального пізнання з його концептуальними імперативами «природної» визначеності, жорсткої впорядкованості, абстрактної раціональності, універсальності, загальної застосовності до будь-яких реалій, «ціннісної нейтральності». Підхід «історії понять», напроці, пропонує брати до уваги рефлексивність, контекстуальну включеність, подвійну герменевтику, які розкривають походження феноменів людського буття, «схоплених» у репрезентативній мові – поняттях, категоріях, метафорах, локалізованих/артикульованих у мовних комунікаціях (мовних

актах у термінології Дж. Остіна, Дж. Серля – знаних представників філософії мови). Отже, «історія понять» або концептуальна історія, залучає до пізнавальної роботи цілий кластер питань, що виходять за межі класичної епістемології і фокусує увагу на «реконструкції процесу утворення смислу і смислових змін у мові» (Бедекер, 2010, с. 7), пов'язаних зі зміною соціальних реалій.

Таким чином, користуючись теоретичною базою історичної семантики в її німецькій версії «історії понять» (Begriffsgeschichte), ми спробуємо розширити традиційні уявлення про концепт «приватність» і встановити за яких умов ця категорія: а) сповнюється значенням; б) набуває особливого ціннісного статусу в актуальному понятійному словнику, задіяному у повсякденних інтерпретативних стратегіях «персонального Я»; в) доповнюється новими смисловими конотаціями («лінгвістичними інноваціями» і термінології Р. Козеллека) у структурі мислення на кшталт «публізації приватного», «приватизації публічного», що виводить на перший план питання рефлексії конкретної контекстуальності, яка спрямовує роботу мови.

Виклад основного матеріалу.

Отже, розглянемо більш детально, яку саме пізнавальну альтернативу пропонує концептуальна перспектива «історії понять»? Загалом ця дослідницька стратегія виникла у межах «мовного» повороту 60–70-х рр. ХХ ст. і набула інституційного оформлення завдяки роботам Р. Козеллека, О. Брюнера, В. Конце і спрямована на прояснення специфіки основних політичних і соціальних понять, котрі з'являються між сер. ХVІІІ і сер. ХІХ ст. – у «переломний час», який за Р. Козеллеком, знаменує перехід до сучасності (Копосов, 2014, с. 67). Обґрунтовуючи головне теоретичне завдання «історії понять», Р. Козеллек вбачає, що саме в цих базових поняттях «прихована у всієї своєї різноманітності як "політична історія", тай й "історія досвіду"» (Бедекер, 2010, с. 7). Пояснюючи свою думку, німецький теоретик робить конкретне співставлення: виникнення теперішнього словнику соціальних наук обумовлене особливим сприйняттям історичного часу, пов'язаним з радикальними структурними змінами в організації соціуму.

Відтак, «історія понять» – це передусім «історія утворення, вживання і змінення по-

нять» (Бедекер, 2010, с. 34), при чому останні слід розглядати як своєрідний «індикатор» соціокультурних трансформацій, що відбуваються у суспільстві. Тобто соціальна реальність «схоплюється» у відповідних поняттях точніше – в їх значеннях, змістовних навантаженнях, через які, власне кажучи, історична семантика «запитує про соціальний радіус дії понять у відповідних історичних контекстах, тематизує силу взаємозв'язку понять, їх відображення в політичних і соціальних групах, а також аналізує епохальні, соціальні і політичні структурні зміни» (Бедекер, 2010, с. 34). У цьому аспекті можна погодитись з О. Бікбовим, який зауважує, що «дослідження понять є, по суті, розкодуванням генезису реальності» (Бікбов, 2014, с. 10).

Одночасно для даної дослідницької програми принципово важливим є дієвий потенціал основних історичних понять, які, у період Нового часу, за Р. Козеллеком, набувають узагальненого значення (характеру колективних «сингулярісів») для усіх соціальних груп, демократизуються, і відтак «стають консолідуючими салоганами і інструментами дискурсивного протистояння» (Кагарлицкий, & Маслов, 2019, с. 29). Ідеться про здатність соціально-політичного понятійного апарату виступати інструментом, що організує соціокультурний досвід, «формує свідомість і розпоряджається дією» (Бедекер, 2010, с. 61). У цьому зауваженні не складно побачити, що в своїх методологічних підставах «історія понять» є доволі співзвучною теорії дискурсу М. Фуко. Грунтуючись на фуколдіанській аргументації, можна сказати, що соціальний феномен з'являється тільки тоді, коли він отримує «назву» у мові, коли його смислові значення закріплені в дискурсі. Саме дискурс визначає систему «ідеологічних координат», наділяє мовні коди відповідним культурним значенням. Іншими словами, існує прямий взаємозв'язок між семантичними структурами і актуальним соціальним порядком – епістемою (у термінології М. Фуко (1994)), яка породжує легітимне дискурсивне оформлення явищ соціального світу й феноменів людського життя. При цьому сконструйовані дискурсом понятійні схеми мають, з одного боку, властивість примусової сили факту, тобто не лише описують і об'єктивізують (для

суспільства взагалі і суб'єкта, що пізнає, зокрема) реальність, вони безпосередньо і є «реальністю», а з іншого – саме репрезентативна культура, повсякденна ідеологія наділяє поняття, концепти, категорії дійсним змістом і цінністю.

Схожим чином вибудовує аргументацію й дослідницький підхід «історії понять», виходячи з того, що будь-яке поняття циркулює в особливому середовищі (інституційному, соціокультурному, історичному), яке значною мірою визначає межі його інтерпретації і особливості смислоутворення. Відтак, аналіз основних соціополітичних понять потребує рефлексії над засобами їх затвердження у буденній мові і мові науки. Звідси принципова методологічна вимога «історії понять», сформульована Р. Козеллеком: робота з термінологічним інструментом ні в якому разі не повинна «ізолювати» поняття, виключати їх із конкретних історичних ситуацій, в яких вони функціонують і вживаються, оскільки «всі ключові слова політичної чи соціальної мови мають багатозначну темпоральну внутрішню структуру і відсилають до сучасних реальностей або в минуле, або в майбутнє» (Козеллек, 2010, с. 30). Іншими словами, основні соціальні поняття – це конструкти й одночасно предмети (де)конструювання, залежні від конкретних контекстів. Тільки знаючи контекст, за переконанням Р. Козеллека, «можна встановити, що саме в кожному конкретному випадку стоїть за багатозначністю понять, за їх змістом» (Бедекер, 2010, с. 67). Таким чином, «історичне поняття, завжди багатозначне, поєднує в одному слові «чисельність значень», а також пов'язує воедино різноманітність історичного досвіду і суму теоретичних й практичних предметних зв'язків» (Козеллек, 2014, с. 37–38). Відтак, специфічність дослідницької логіки «історії понять» німецький теоретик убачає в тому, що «вона спрямована скоріше на конкретне вживання мови в соціальному, політичному, правовому житті» (Бедекер, 2010, с. 66). Для операціоналізації поняття ця процедура конкретизації означає відсутність однозначної дефініції та переведення його до розряду оперативних аналітичних понять. У цілому перевага концептуальної логіки «історії понять», яка не ізолює поняття, а прагне виявити за їх самостійними значеннями загальну породжуючу структуру – специфічну

історичну реальність, полягає у створенні евристичної моделі, котра дозволяє знайти «контактну зону» між соціальністю і «просто словами», між понятійним порядком і порядком соціального життя, який спрямовує поняттєву розмаїтість.

У зв'язку з цим виникає цілком законне питання: що сказане вище означає для концептуалізації поняття приватності? Одразу зазначимо: ми розглядаємо «історію понять» як поле методологічної реконструкції й, відповідно, акцентуємо увагу на смислових колізіях, яких зазнає поняття приватності залежно від історичних обставин. У цьому виявляється очевидна темпоральна складова досліджуваного поняття. А отже, семантичне поле приватності, спектр її змістовних складових, тематичних сюжетів, загальних рис виражає базові принципи актуальної реальності, повсякденні життєві практики та їх дискурсивну артикуляцію у буденній мові та дескрипцію у мові науки.

Таким чином, керуючись методологічною настановою «історії понять», відповідно до якої важливо зрозуміти «не чим є поняття, а як його можна досліджувати» (Бикбов, 2014, с. 13), потрібно, передусім, а) зосередитися на (ре)конструкції контексту «говоріння» про приватне буття; б) деконструювати загальний соціокультурний, історичний, ідеологічний, епістемологічний ґрунт, на якому базуються легітимні схеми самої такої інтерпретації. Як зазначає О. Бикбов, такий метод за своїм евристичним ефектом «повинен розкривати мимовільне відношення між двома типами соціальних структур: поняттєвими й тими, що не можуть відтворюватися поза мовою, але до мови не зводяться, – тобто смисловим і силовим вимірами соціальної практики» (Бикбов, 2014, с. 11). Тільки так, напевно, і можна, з одного боку, простежити «зрушення значень», у понятті приватності, яке репрезентує ті або інші аспекти соціальності, а з іншого – осмислити зміни тих буттєвих структур, котрі номінуються цим поняттям.

Отже, принципний для нас концептуальний аргумент полягає в наступному: приватність – це «вільне поняття», котре само по собі нічого не означає, його змістовне наповнення завжди залежить від специфіки соціокультурного контексту, особливостей дискурсивних стратегій, що структурують

феноменологію приватності (її переживання, сприйняття, усвідомлення) і забезпечують людину відповідними означниками (категоріями, словами, поняттями та їх конотаціями) для (роз)пізнання приватного. У зв'язку з цим слід зазначити, що подібно до багатьох понять у соціальних науках дефініція приватності обтяжена власною історією, типовими інтерпретаціями, базовими характеристиками і пережила декілька епістемологічних, дискурсивних перетворень та (ре)інтерпретацій.

Навряд чи варто нагадувати, що сучасне розуміння слова «приватність» не завжди було даністю/очевидністю суспільної свідомості. Хоча сама ідея приватності почала формуватися ще за часів античності, все ж таки слід визнати, що ні античний, ні середньовічний онтологічний «порядок речей» не розглядали «приватне» як самостійну цінність. У стародавніх греків приватне життя було позбавлене права на екзистенціальну істину. Для античного світу характерний нормативний ідеал колективного життя, образ публічної, політичної людини-громадянина, пов'язаної зі своїм містом, своєю соціальною групою, своїм родом, своєю сім'єю. Тоді як окрема, приватна особа, або ж ідіом (від грецьк. *idios* – власний, індивідуальний), мала куди нижчий статус. Не випадково, спочатку «старогрецьким словом "idiotes" позначалася приватна особа, яка відмовляється брати участь у громадському житті античного полісу» (Калинин, 2010). Скажемо більше, враховуючи граничне натягнення античного світопорядку в бік публічного модусу, приватне життя виявляється тут навіть не маргінальним, а виражено неповноцінним. Приватні артефакти не прочитувалися і не розпізнавалися суб'єктами як значимі, такі, що обіцяють які-небудь символічні вигоди. Навпаки, їх соціальний капітал зосереджений «за порогом власного будинку, приватного кола потаємного» (Аренд, 2000, с. 246).

В умовах традиційного суспільства, де християнська доктрина (не лише як релігія, але й як система світоглядних цінностей) цілком і повністю мотивувала буття і поведінку індивіда, загальна модальність і статус приватного життя мало змінюється. Більше того, у структурному просторі традиційного світу відбувається дифузне розчинення

приватної сфери (профанного, «людського в людині» – тілесного, плотського, низинного) у всій тканині соціального, у сакральному просторі, втіленому в світській владі, яка належить государю. При цьому між цими сферами людського існування не існує ані комунікативних фільтрів, ані територіально-просторових меж. Крім того, враховуючи, що однією з ключових рис традиційного соціального порядку є колективна суб'єктність, що не допускає індивідуального права «бути собою», прочитання приватності як самодостатньої особистої сфери, яка належить кожній окремій людині, просто не уявляється можливим. У межах середньовічної патерналістської системи в людини просто не було потреби в особистому життєвому просторі і незалежності. В її «політиці життя» присутня одна імперативна мотивація – бути інтегрованою в певну метафізичну або соціальну спільноту. Як зазначає А. Гуревич, «середньовічний індивід включається в соціальний макрокосм за допомогою мікрогруп – сім'ї, об'єднання родичів, церковного приходу, сеньйорії, вотчини, купецької гільдії, ремісничого цеху, дружини, монастирського братерства, релігійної секти, міської *fraternitas*, сільської громади тощо» (Гуревич, 2004, с. 133–134). Не випадково, на думку Л. Баткіна, головною підставою героїзації персонажів середньовічної культури, зокрема християнських мучеників, виступав їхній «найбільший ступінь залученості, максимальна втіленість загальноприйнятого» (курсив наш. – О. Х.) (Баткин, 1989, с. 6).

І лише у культурі модерності приватність нарешті отримує статус окремої сфери життя, де суб'єкт набуває право вільно розпоряджатися собою і творити власну особистість. При цьому суб'єктивізація приватності в якості «очевидного переживання» в культурній парадигмі модерну відбувається мірою того, як в дію вступає об'єктивуючий дискурс, який: а) легітимізує цей життєвий досвід (сам факт виведення «приватного» в публічне поле соціальних конвенцій немов наділяє його символічною значущістю для індивідів); б) забезпечує трансляцію смислових уявлень (готових структур), які модулюють «місцеположення» приватності у загальному порядку буття, тобто вона стає особисто значимим життєвим модусом); в) типізує і закріплює в мові повсякденності

«словник» опису приватності (через мовні категорії «внутрішнього», «інтимного», «затишного», «домашнього», «свого», «власного», «автономного», «суверенного»). Саме в такий спосіб – через дискурсивні стратегії смисловиробництва – приватність виявляється культурно освоєним поняттям з позитивними конотаціями, котре структурує мислення і сприйняття. Іншими словами, дефініція приватності та її змістовно-пояснювальні означники стають питанням соціокультурного та епістемологічного порядку організації дискурсу про приватне.

З огляду на це значущою видається прагматика *Begriffsgeschichte* (концептуальної історії) при дослідженні понятійного статусу приватності в офіційному радянському дискурсі. І тут одразу на думку спадає порівняльна аналогія англійського поняття «private», яке абсолютно однозначно розуміється як зона особистої автономії, незалежності від оточення і неприпустимості вторгнення у приватне життя з українською дефініцією приватності, чиї смисли можуть бути принципово іншими і досі зберігають радянські культурні коди. Тут варто погодитись з влучним виразом А. Усманової, яка стверджує, що за ззовні нейтральними смислами іменника «приватність» стоїть тривала «історія пригнічення» (Усманова, 2007, с. 10).

Як приклад наведемо посилання на дослідження О. Хархордина, присвячене специфіці радянського слововживання «особистого» і «приватного» (Хархордин, 2011). Як вважає соціолог, у Радянській Росії у цих двох термінах, які англійською перекладаються як «private life», виявилися різні долі. «"Особисте життя", – зазначає О. Хархордин, – безперервно заохочувалося режимом і було предметом його постійної турботи. Насправді з репрезентації трьох основних сфер людського життя, знайомих кожній радянській дитині за формою вітальної листівки «бажаємо здоров'я, успіхів у праці і щастя в особистому житті», ненав'язливо впливало, що кожна особа повинна мати сферу свого особистого життя» (Хархордин, 2011, с. 133). Поняття приватного життя, навпаки, мало виразно негативну конотацію й було практично знищено на офіційному дискурсивному рівні. У цьому аспекті дуже показовим і типовим виглядає висловлювання одного з наших інформантів: «Частное – это,

как говорится, не по нашему <...> Я родился в социалистическом обществе и считаю, что это не правильно думать только о себе, отделять себя от общества. В советское время такого не было – чтобы жить только для себя» (Олексій Андрійович, 65 років, пенсіонер). До речі, у ході проведення інтерв'ю питання, пов'язане з конкретизацією смислів «особистого життя», «приватного» викликало в інформанта певне утруднення: «Ну я человек более-менее открытый, не скрываю там ничего такого <...> Нет у меня такого понятия «личное», или, как вы там говорите – «приватное». Слово какое-то не привычное. Может вот только какие семейные вопросы, которые не касаются посторонних? Тогда да, я могу сказать, что это личное. А чего-то другого, что у меня личное, такого нет. Разве что секс, которого у нас, в СССР, не было (смеется)». (Олексій Андрійович, 65 років, пенсіонер). Як бачимо, одержаний наратив повністю вкладається в концепцію «радянського особистого життя», яке завжди перебувало в полі видимості влади (звідси і специфічне розуміння «особистого», схоплене в інтерв'ю в метафорах: «я відкрита людина», «не приховую», «не звичне слово»), з розумінням «приватного» як чогось негідного, що суперечить радянським ідеалам, дрібнобуржуазного (міщанського) і навіть злочинного.

Висновки.

Роблячи висновок, підкреслимо, що найбільш оптимальною формою наукової рефлексії, яка здатна впоратись із завданням більш рельєфного осягнення такого складного предмета як приватність, є дослідницька стратегія «історії понять». Ця аналітична оптика, що маніфестує кореляцію між порядком мови й порядком соціального життя, спонукає до деконструкції семантичної структури основних історичних понять (ідей, уявлень, значень), оскільки саме вони є «операторами» с(від)творення нормативних параметрів соціальної реальності, інструментами «символічного насильства» – звільнення або підкорення, ідеологічного або політичного контролю за процесами конструювання смислових структур у суспільстві та їх суб'єктивними рецепціями (звичками і навиками акторів, що діють ціннісно-усвідомлено в горизонті власного життєвого світу). У кінцевому підсумку реконструкція

«зсуву» понятійних значень (їх функцій і смислів), дозволяє вловити соціокультурну інтенсивність життя.

Отже, використовуючи аналітичну перспективу «історії понять» й ґрунтуючись на принциповому для цього підходу положенні про мовну оформленість культурного досвіду, ми хочемо підкреслити, що визнання в культурі Нового часу онтологічного статусу приватності як особливої сфери буття, котру людина починає переживати як буття «у-собі-і-для-себе», «окремо», «інтимно», де інтенції людини тотожні з ним самим, та обґрунтування гносеологічного статусу концепту приватності, його легітимності в мові сучасної науки у другій половині ХХ ст. опосередковані складною системою наявного соціального порядку – епістемою (у формі ідеології, культури, інституційних утворень і практик), котра виступає умов виробництва відповідного наративу (соціально-філософського, соціологічного,

історичного, антропологічного, юридичного, гендерного) про «приватне».

Таким чином, Begriffsgeschichte дозволила відтворити траєкторію розвитку поняття «приватність» й зафіксувати чуттєвість його смислових значень до конкретної контекстуалізованості, що ще раз підтверджує факт очевидної неочевидності досліджуваної дефініції. У цьому відношенні поняття приватності можна визнати суто аналітичною категорією, смисловий діапазон якої може бути доволі варіативним і така полісемія є цілком природною, оскільки опосередкована наявним соціокультурним порядком. Іншими словами, багатозначність понятійної форми «приватність» передбачає увагу до різних аспектів її актуалізації, обумовленої часом – режимом історичності. Така постановка проблеми розвитку поняття приватності виводить нас на усвідомлення методологічної неспроможності наївного етимологізму, на чому, власне й наголошує дослідниця програма Begriffsgeschichte.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Арендт Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с нем. и англ. В.В. Библихина ; под. ред. Д. М. Носова. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 437 с.
- Баткин Л. *Итальянское возрождение в поисках индивидуальности*. Москва : Наука, 1989. 272 с.
- Бауман З., Донскіс Л. *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності* / пер. с англ. О. Буценко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.
- Бедкер Х. *Размышление о методе истории понятий. История понятий, история дискурса, история менталитета*: сб. ст. под ред. Ханса Эриха Бёдекера / пер. с нем. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. С. 34–66.
- Бикбов А. *Грамматика порядка: Историческая социология понятий, которые меняют нашу реальность*. Москва : Изд. дом. Высшей школы экономики, 2014. 432 с.
- Гуревич А. *Индивид и социум на средневековом Западе*. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 664 с.
- Дашкова Т. *Страх близости. «Эротические сцены» в советском кино 1930-1960-х годов*. *Новое литературное обозрение*. 2020. №2. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2020/2/strah-blizosti-eroticheskie-sceny-v-sovetskom-kino-1930-1960-h-godov.html>
- Кагарлицкий Ю., Маслов Б. *Между Фреге и Фуко: методологические ориентиры исторической семантики. Понятия, идеи, конструкции: очерки сравнительной исторической семантики* / под ред. Ю. Кагарлицкого, Д. Калугина, Б. Маслова. Москва : Новое литературное обозрение, 2019. С. 9–39
- Калинин И. *Человек бездействующий. Неприкосновенный запас*. 2010. № 4 (72). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/4/a22-pr.html>
- Козеллек Р. *К вопросу о темпоральных структурах в историческом развитии понятий. История понятий, история дискурса, история менталитета*: сб. ст. под ред. Ханса Эриха Бёдекера / пер. с нем. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. С. 21–34
- Козеллек Р. *Введение (Einleitung). Словарь основных исторических понятий. Избранные статьи*. Москва, 2014. С. 37–38
- Копосов Н. *Индивидуальные собирательные имена: к теории основных исторических понятий. Неприкосновенный запас*. 2014. № 3 (95). С. 67–95. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2014/3/individualnye-sobiratelnye-imena-k-teorii-osnovnyh-istoricheskikh-ponyatij.html>
- Усманова А. *Насилие как культурная метафора: вместо введения. Визуальное (как) насилие*: сб. науч. трудов / отв. ред. А. Усманова. Вильнюс : ЕГУ, 2007. С. 5–38.
- Фуко М. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук* / пер. с фр. В. Визгина и Н. Автономовой. Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. 408 с.
- Хархордин О. *Основные понятия российской политики*. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 328 с.

REFERENCES

- Arendt, X. (2000). *Vita activa, ili O deyatel'noj zhizni* [The Human Condition]. D. M. Nosov (Ed.). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Batkin, L. (1987). *Ital'yanskoe vozrozhdenie v poiskakh individual'nosti* [Italian renaissance in search of individuality]. Moskva [in Russian].
- Bauman, Z., & Donskis, L. (2014). *Moralna slipota. Vtrata chutlivosti u plinnij suchasnosti* [Moral Blindness. The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity]. Kyiv [in Ukrainian].
- Bedeker, Kh. (2010). Razmy'shlenie o metode istorii ponyatij [Reflection on the concept history method]. *Istoriya ponyatij, istoriya diskursa, istoriya mentaliteta – History of concepts, history of discourse, history of mentality.* (pp. 267–307). Moskva [in Russian].
- Bikbov, A. (2014). *Grammatika poryadka: Istoricheskaya sociologiya ponyatij, kotorye menyayut nashu realnost* [The Grammar of Order: A Historical Sociology of the Concepts That Change Our Reality]. Moskva [in Russian].
- Gurevich, A. (2004). *Individ i socziium na srednevekovom Zapade* [The individual and society in the medieval West]. Moskva [in Russian].
- Dashkova, T. (2020). Strakh blizosti. «Eroticheskie sceny» v sovetskom kino 1930-1960-kh godov [Fear of intimacy. "Erotic scenes" in Soviet cinema of the 1930-1960s]. *Novoe literaturnoe obozrenie, 2*. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2020/2/strah-blizosti-eroticheskie-sceny-v-sovetskom-kino-1930-1960-h-godov.html> [in Russian].
- Kagarliczkij, Yu., & Maslov, B. (2019). Mezhdou Frege i Fuko: metodologicheskie orientiry` istoricheskoy semantiki [Between Frege and Foucault: Methodological Guidelines for Historical Semantics]. *Ponyatiya, idei, konstrukcii: ocherki sravnitel'noj istoricheskoy semantiki – Concepts, ideas, constructions: essays on comparative historical semantics.* (pp. 9–39). Moskva [in Russian].
- Kalinin, I. (2010). Chelovek bezdejstvuyushhij [Inactive man]. *Neprikosnovennyj zapas, 4 (72)*. Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2010/4/a22-pr.html> [in Russian].
- Kozellek, R. (2010). K voprosu o temporal'nykh strukturakh v istoricheskom razvitiy ponyatij [On the issue of temporal structures in the historical development of concepts]. *Istoriya ponyatij, istoriya diskursa, istoriya mentaliteta – History of concepts, history of discourse, history of mentality.* (pp. 21–34). Moskva [in Russian].
- Kozellek, R. (2014). Vvedenie (Einleitung) [Introduction]. *Slovar` osnovnykh istoricheskikh ponyatij. Izbranny`e stat`y – Dictionary of basic historical concepts. Collected Works.* (pp. 37–38). Moskva [in Russian].
- Koposov, N. (2014). Individual'ny'e sobiratel'ny'e imena: k teorii osnovnykh istoricheskikh ponyatij [Individual collective names: towards the theory of basic historical concepts]. *Neprikosnovennyj zapas, 3 (95)*. Retrieved from <http://magazines.gorky.media/nz/2014/3/individualnye-sobiratelnye-imena-k-teorii-osnovnykh-istoricheskikh-ponyatij.html> [in Russian].
- Usmanova, A. (2007). Nasilie kak kul'turnaya metafora: vmesto vvedeniya [Violence as a Cultural Metaphor: Instead of an Introduction]. *Vizual'noe (kak) nasilie – Visual (as) violence.* (pp. 5–38). Vil'nyus [in Russian].
- Fuko, M. (1994). *Slova i veshhi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk* [The Order of Things. Archeology of the Humanities]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Kharkhordin, O. (2011). *Osnovny`e ponyatiya rossijskoj politiki* [Basic concepts of Russian politics]. Moskva [in Russian].

Ходус Олена

Доктор філософських наук, доцент
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара

Email: hodus2@ukr.net

Khodus Olena

Doctor of Philosophical sciences, Assoc. Prof.
Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0001-9566-6128

Цитування: Ходус, О. (2020). Дослідницька програма «історії понять»: евристичні можливості в інтерпретації семантики приватності. *Науково-теоретичний альманах «Грані», 23 (9), 65–73.* doi: 10.15421/172084

Citation: Khodus, O. (2020). Doslidnytska prohrama «istorii poniat»: evrystychni mozhlyvosti v interpretatsii semantyky pryvatnosti [Research Program "History of Concepts": Heuristic Possibilities in the Interpretation of Privacy semantics. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 23 (9), 65–73.* doi: 10.15421/172084

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 28.10.2020

ІСТОРИЯ

DOI: 10.15421/172085

УДК: 902/904

History of weaving in Azerbaijan

Shahla Mammadova, Azerbaijan State Agrarian University

One of the interesting part of craftsmanship is weaving and its' history is very ancient. The article was dedicated to history of weaving in Azerbaijan. Archaeological materials which concern to weaving were unearthed during the excavations last decade are very significant for the history of craftsmanship. From Neolithic to Medieval period weaving had been developed and reached its' industrial high. Archaeological materials give us an opportunity to describe a life of weavers in ancient times in Azerbaijan. According to weaving, abundance of raw material reserves in Azerbaijan territories have rich development since ancient times. First of all, there are included wild technical plants as well as larch, linen, hemp mallow, nettle and etc. Along with this, development of cattle-breeding especially weaving and existence of main raw material reserves, wool should be emphasized. According to researches, early step of weaving was connected with simple technical habits in weaving field. Archaeologists suppose that bone tools with sharp edge which were found at "Firuz" camp in Qobustan of the Mesolithic period are related to elementary weaving. So that, actually we can't deny the fact of appearance of initial habits in weaving field before the Neolithic period. Afterwards, habits obtained in weaving stimulated formation of weaving in the Neolithic period. In the Neolithic period and in the Eneolithic period that had replaced it, weaving became one of the significant fields for home craftsmen. As is known, at that time fields as home craftsmen's stone processing, bone processing, ceramics production, leather and pelt processing, metal processing were spread widely. Actually, development of weaving was closely connected with most of above said fields of craftsmanship. There was defined existence of traces of matting made from clay and reed at Kultepe I near to Nakhchivan city and Alikomektepesi monument in Mugan. There are remains of textile and matting on skeletons and on surface of clay pots in opened ground graves. In addition, there are found remains of matting on clay floors of buildings of Alikomektepesi settlement.

Keywords: *weaving, archaeology, Kultepe, Azerbaijan, Caucasian Albania, antique period, early medieval period, medieval period*

Історія ткацтва в Азербайджані

Шахла Мамедова, Азербайджанський державний аграрний університет

Однією з цікавих частин майстерності є ткацтво, і його історія дуже давня. Стаття була присвячена історії ткацтва в Азербайджані. Археологічні матеріали, що стосуються ткацтва, були знайдені під час розкопок минулого десятиліття, є дуже значущими для історії ремісництва. Від неолітичного до середньовічного періоду ткацтво було розвинене і досягло його промислового максимуму. Археологічні матеріали дають нам можливість описати життя ткачів у давні часи в Азербайджані. За даними ткацтва, велика кількість запасів сировини на азербайджанських територіях має багатий розвиток з найдавніших часів. Перш за все, сюди входять дикорослі технічні рослини, а також ягня, полотно, конопляна мальва, кропива та ін. Поряд з цим слід наголосити на розвитку тваринництва, особливо ткацтва та існування основних запасів сировини, вовни. Згідно з дослідженнями, ранній крок ткацтва був пов'язаний з простими технічними звичками в галузі ткацтва. Археологи припускають, що кістяні знаряддя з гострим краєм, знайдені в таборі «Фіруз» у Кубустані періоду мезоліту, пов'язані з елементарним ткацтвом. Отже, насправді ми не можемо заперечувати факт появи початкових звичок у ткацькому полі до періоду неоліту. Згодом звички, отримані в ткацтві, стимулювали формування ткацтва в період неоліту. У період неоліту та в енеоліт, який його змінив, ткацтво стало одним із важливих напрямків для домашніх майстрів. Як відомо, у той час були широко розповсюджені такі галузі, як обробка каменю домашніми майстрами, обробка кісток, виробництво кераміки, обробка шкіри та шкур, обробка металу. Власне, розвиток ткацтва був тісно пов'язаний з більшістю згаданих вище галузей ремісництва. Виявлено наявність слідів зв'язок із глини та очерету в Кюльтепе I поблизу міста

Нахчиван та пам'ятника Алікомекепесі в Мугані. На скелетах та на поверхні глиняних горщиків у розкритих ґрунтових могилах є залишки текстилю та рогожки. Крім того, на глиняних підлогах будівель поселення Алікомекепесі знайдені залишки матов.

Ключові слова: ткацтво, археологія, Культепе, Азербайджан, Кавказька Албанія

История ткачества в Азербайджане

Шахла Мамедова, Азербайджанского государственного аграрного университета

Одна из интересных частей мастерства – ткачество, его история очень древняя. Статья была посвящена истории ткачества в Азербайджане. Археологические материалы, относящиеся к ткачеству, были обнаружены во время раскопок последнего десятилетия, и имеют большое значение для истории ремесленничества. От неолитики до Средневековья ткачество было развито и достигло своего промышленного пика. Археологические материалы дают нам возможность описать быт ткачей в древние времена в Азербайджане. Согласно ткацкому делу, богатые запасы сырья на территориях Азербайджана имеют богатое развитие с древних времен. В первую очередь это дикорастущие технические растения, а также лаг, лен, мальва конопля, крапива и др. Наряду с этим следует отметить развитие животноводства, особенно ткачества, и наличие основных запасов сырья – шерсти. Согласно исследованиям, ранний этап ткачества был связан с простыми техническими навыками в области ткачества. Археологи предполагают, что костяные орудия с острой кромкой, найденные в лагере «Фируз» в Гобустане периода мезолита, связаны с элементарным плетением. Таким образом, фактически мы не можем отрицать факт появления первоначальных навыков в области ткачества еще до неолита. Впоследствии навыки ткачества стимулировали формирование ткачества в период неолита. В период неолита и пришедший на его смену период энеолита ткачество стало одним из важных направлений деятельности домашних мастеров. Как известно, в то время широкое распространение получили такие направления, как обработка камня домашними мастерами, обработка кости, производство керамики, обработка кожи и шкур, обработка металлов. Собственно, развитие ткачества было тесно связано с большинством вышеперечисленных областей мастерства. Установлено наличие следов свай из глины и тростника на Култепе I недалеко от города Нахчиван и памятника Аликомекепеси в Мугане. На скелетах и на поверхности глиняных горшков в вскрытых ґрунтовых могилах остатки ткани и циновки. Кроме того, на глиняных полах домов поселка Аликомекепеси обнаружены остатки матов.

Ключевые слова: ткачество, археология, Культепе, Азербайджан, Кавказская Албания, античный период, раннесредневековый период, средневековый период

Introduction:

In human history invention of weaving has its special place among significant achievements that people have obtained. According to common provision, formation of weaving is connected to the Neolithic period. As is known, significant innovations that happened in the Neolithic period and also formation of economic production (formation of agriculture and cattle-breeding) created weaving alongside starting ceramics production. Prominent English scientist Gordon Child called these significant innovations as neolithic "revolution". Appearance and development of weaving were related to objective demand of society's life. Formation of this field of art had taken important part in existence of local raw material base alongside that demand.

According to weaving, abundance of raw material reserves in Azerbaijan territories have rich development since ancient times. First of all, there are included wild technical plants as well as lagh, linen, hemp mallow, nettle and etc. Along with this, development of cattle-breeding especially weaving and existence of main raw material reserves, wool should be emphasized.

According to researches, early step of weaving was connected with simple technical habits in weaving field. Archaeologists suppose that bone tools with sharp edge which were found at "Firuz" camp in Qobustan of the Mesolithic period are related to elementary weaving. So that, actually we can't deny the fact of appearance of initial habits in weaving field before the Neolithic period. Afterwards, habits obtained in weaving stimulated formation of

weaving in the Neolithic period.

In the Neolithic period and in the Eneolithic period that had replaced it, weaving became one of the significant fields for home craftsmen. As is known, at that time fields as home craftsmen's stoneprocessing, boneprocessing, ceramics production, leather and peltprocessing, metalprocessing were spread widely. Actually, development of weaving was closely connected with most of above said fields of craftsmanship.

There were found many tools of weaving in most of monuments of the Eneolithic period in Azerbaijan. We meet plenty of conical spindle tips from clay in monuments at Babadarvish, Ilanli tepe, Kultepe of the Eneolithic period and we meet them at Haji Firuz settlement in Southern Azerbaijan. Spindle tips were made from clay and bone. We can have imagination about development of weaving in Azerbaijan at that time according to fabric trace found at ceramic surface of Alikomektepesi and Kechili settlements. Along with this, at monuments of Azerbaijan of the Eneolithic period we meet other evidence, bone tools, remains of matting related to weaving (Azerbaijan Archaeology, 2008).

There was defined existence of traces of mattings made from clay and reed at Kultepe I near to Nakhchivan city and Alikomektepesi monument in Mugan. There are remains of textile and matting on skeletons and on surface of clay pots in opened ground graves. In addition, there are found remains of mattings on clay floors of buildings of Alikomektepesi settlement.

There were found special "pot stands" to dry clay pots at monuments of the Eneolithic period at the average stream of the Kura river. Those stands were woven from mattings or soft sticks. The existence of traces of matting or other weavings on ceramic stands on that zone of the Eneolithic period can be explained by this. So, we have no doubt that weaving was one of significant fields of home craftsmanship in Azerbaijan in the Eneolithic period.

Discussion: Since the Bronze Age the development of weaving entered a new phase in Azerbaijan. There were found many factic materials related to weaving at the first monuments of the Bronze Age between the second half of the IV millennium b.c. and III

millennium b.c. Conical spindle tips (spinners) from stone and ceramic among them have their special place here. Generally, spinners were mainly considered for manual spindles. Afterwards, such kind of spinners among used spinning wheel spindles were considered mainly for manual spindles.

Then, such kind of spinners were not applied among used spinning wheel spindles. It is true that there were not found remains of textile at the first monuments of the Bronze Age period. But existence of remains of "weaving ceramics" related to that period helps to imagine about that. Because ceramic examples named "weaving ceramics" were found at most of monuments of the Early Bronze period of Azerbaijan (Azerbaijan Archaeology, 2008).

Those ceramic examples were found in Khankendi, Kurqanlar of Garabagh, as well as in Qarahajili, Juttepe, Uchoglan, Deyirman place settlements many times. Sign that differ this type of pots is defining weaving trace on their surface evidently. It was identified that, there were used fabric sacks in production of one group of clay pots. This fact proves once more that at period of "ceramic weaving" production weaving was having its significant place in local tribes' life. Although technical plants were used in weaving in the Bronze period in certain amount, main raw material base had been wool products. As is known, in the Early Bronze period essential quality changes happened in development of cattle-breeding. Sheep breeding as more profitable field of cattle-breeding developed rapidly.

In the first half of III millennium b.c. essential progress that happened in cattle-breeding caused the first big division of social labor which caused separation of cattle-breeder tribes from farmer tribes. And this stimulated appearance of summer pasture and nomadic cattle-breeding. In other words, in above said period development of sheep breeding created conditions for sufficient processing of wool as the main raw material reserve in weaving (Azerbaijan Archaeology, 2008).

In the Middle Bronze Age covering the first half of II millennium b.c. weaving art developed more. It is not accidental that especially in the Middle Bronze Age in all fields of craftsmanship happened significant progress. Significant changes are observed in ceramics, metallurgy, metal processing, bone and wood

processing and even a lot of other fields of art alongside weaving. Upgrading obtained technical habits in previous centuries and need to meet the increasing demands of people among factors stimulating development of this field as well as strengthening raw materials base were having their significant place.

Existence of conical spindle tips from clay and bone, spinners, other bone and stone tools prove development of weaving in Azerbaijan in Middle Bronze period. Because of weaving looms of that time were made from wood, so we didn't meet their remains at ruins of monuments. But tools found in many monuments of the Middle Bronze Period of Azerbaijan can prove existence of such kind of looms. For example, bone pestle, kirkid and combs got from archaeological excavations at Kultepe II ancient settlement near to Nakhchivan cityshow using weaving squares in simple structure in weaving. Along with this, comb-like toothed bone tools used in process of combing wool, cleaning yarn on weaving loom, joining fabric loops and etc. were found both from Kultepe II and from Uzerliktepe ancient settlement near to Aghdam. Weaving tools made from deer horn like kirkid and heve(part of weaving loom) found in these monuments causes special interest. These types of tools are still used in Azerbaijan carpet- weaving art (Azerbaijan Archaeology, 2008; Azerbaijan Ethnography, 2007) (Fig. 6; 7).

Surely, in the Middle Bronze period development of weaving gave an opportunity to sew different clothes from wool fabric. Materials found in Gizilburun settlement near to Nakhchivan and stone box graves prove this. Figure of clay man found here was described in long cardigan and tight trousers. It had a waistband on waist, socks and shoes on feet. It had a cap sunken in the middle. Clothes were dyed in red and black colors. As we can see ancient weaving masters knew secrets of using different paints.

Making different clothes from colorful fabrics in the Middle Bronze period are proved well by man and woman pictures on polychrome painted clay vessel found at Gizilburun necropolis in Nakhchivan. Man's cardigan is black, his turban, waistband and handkerchief in hand are red. Alongside clothes, woolen yarns were used in weaving socks. Socks described by foot shaped clay

products are mostly found among materials of Julfa necropolis. Socks were described in red and black color. Clothes and socks were woven by tools from bone and bronze as well as by needle. These type of tools were found in monuments of Kultepe II, Uzerliktepe, Gizilburun and etc. of the Middle Bronze period many times.

Monuments of the Late Bronze Age and the Early Iron Age give an opportunity to know more information about development of ancient weaving in Azerbaijan. Tips of spindles, needles, different stone pendant, comb-like things made from clay, stone and bone among materials showing existence of weaving in that time have their special place. We came across with these types of tools in Mingachevir, Saritepe, Goygol, Garatepe settlements of Azerbaijan as well as in Garabagh, Ganjachay, Khachbulag mounds many times. Development of weaving in the Late Bronze Age is proven by other visual arguments. First of all, it includes fabric remains. Fabric remains were found in ground graves and mounds of Mingachevir, Borsunlu, Sarichoban and Bayimsarov mounds of Garabagh. Those fabrics were mainly woven from woolen fibers. Surely, in the Late Bronze Age and the Early Iron Age as a raw material sheep and lamb wool had their main place in weaving. But according to thought of using goat lint (goat's wool) as well as elegant and soft, high quality camel wool there were used technical plant fibers especially linen fiber alongside wool at that time. According to V. A. Petrov's opinion, linen was widely spread since ancient times in Azerbaijan.

Linen used in the Late Bronze Age and the Early Iron Age was one of sort of wild linen still growing around Mingachevir, as well as around foothills of Small Caucasus. There were woven fabrics, socks, clothes from linen and wool fibers and there were made rope, yarn, lace and etc. too. Laces made from different fibers were found in ground graves and mounds of Mingachevir and Gakh (Torpaggala). These laces held beads, buttons from bronze or other materials and analysis of found fabric remains show that ancient weaving masters knew the secrets of this art deeply. Combining meshes to each-other by complex technical method shows existence of more complicated weaving field as carpet-weaving at that time. This type of fabric remains were found in Borsunlu

mound of XIV–XIII centuries bc, Mingachevir and Sarichoban mounds of XII–XI centuries BC (Aslanov, 1961; Khalilov, 2009).

Although there are not found any remains of weaving loom in monuments of the Late Bronze period of Azerbaijan we can define such kind of looms with vertical and horizontal construction according to ethnographic observation. Existence of remains of fabric with complex meshes doesn't impeach existence of weaving looms in the Late Bronze period. Parts of weaving looms found in antique and early medieval period catacomb graves and settlements of Mingachevir give us an opportunity to imagine about these types of weaving looms.

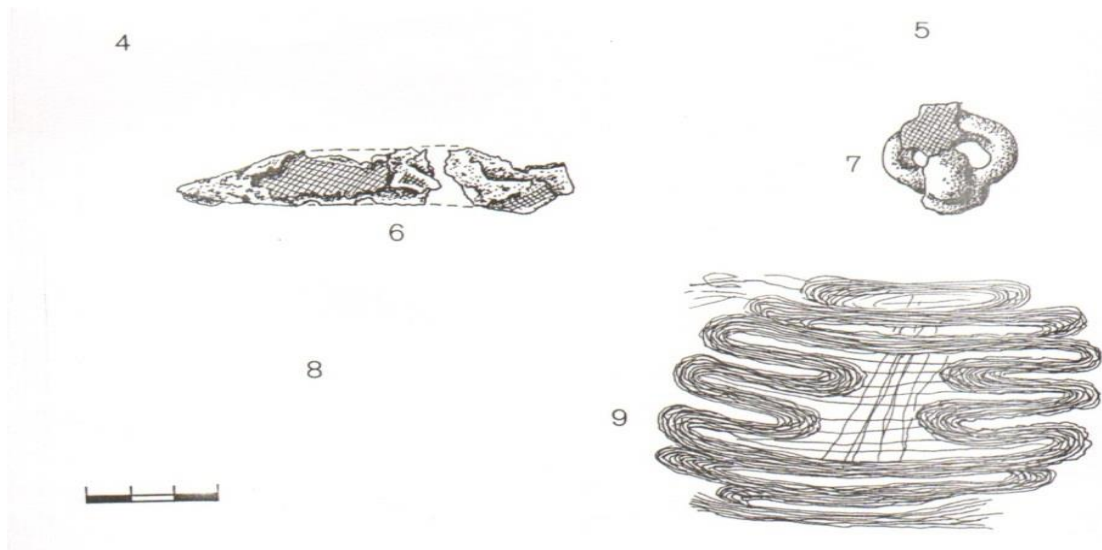
We didn't come across with paint traces among found remains of fabrics. But, surely ancient weaving masters knew methods of dying yarns. As paint material different types of plants as well as marina, wormwood, walnut, pomegranate and etc. were used here. Development of weaving is proven by other arguments and existence of buttons from bronze, bone, glass in different size. We come across with these types of buttons in large quantities in monuments of Mingachevir, Goygol, Gedebe, Khachbulaq, Garabagh, Nakhchivan, Lankaran and other regions of Azerbaijan. Alongside practical importance buttons were used as ornaments and were used in decoration of different types of clothes (Mammadov, 2006; Mammadova, 1993; Mammadova, 2005; Mammadova, 2019) (Fig. 1; 3; 4).

Buttons found in graves were decorating hereafter clothes of buried ones here. The problem is that hereafter world was constructed on ancient burial tools. So, we can explain putting buttons in proper order beside and above of dead ones in graves by this. Buttons fastened on clothes found in graves, cocoon and discs being the sign of remains of different clothes show the high level of development of weaving art in the Late Bronze Age and the Early Iron Age in Azerbaijan.

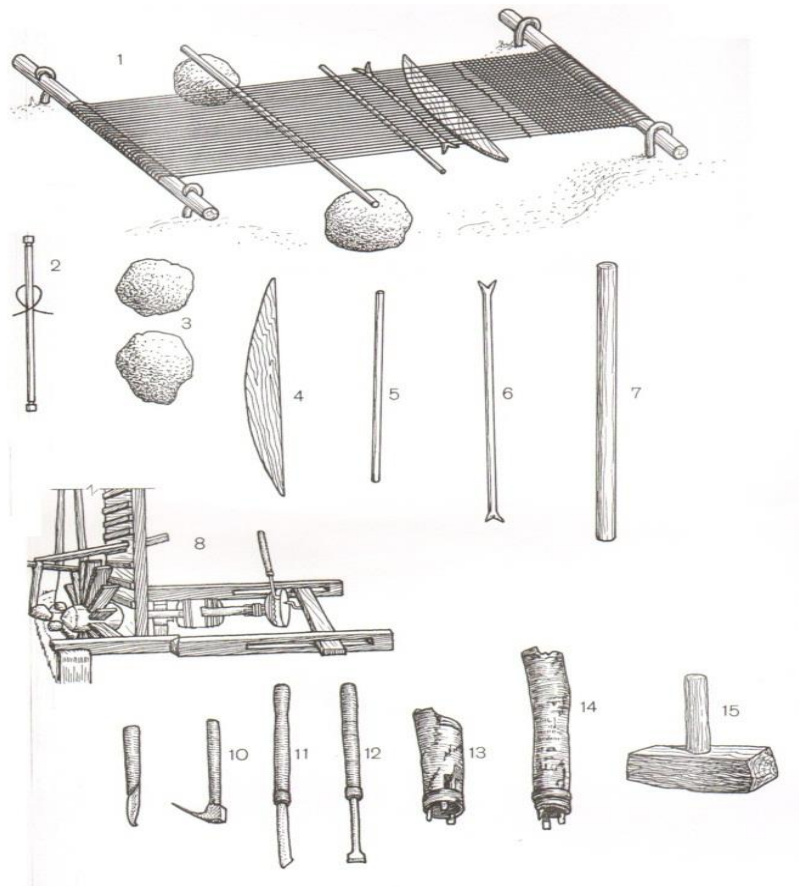
Conclusion.

At that time, ancient weaving masters alongside weaving clothes wove different means of household items. There is no doubt, development of half-nomad and summer pasture cattle-breeding required formation of means of household as marfaj (box for bedding woven

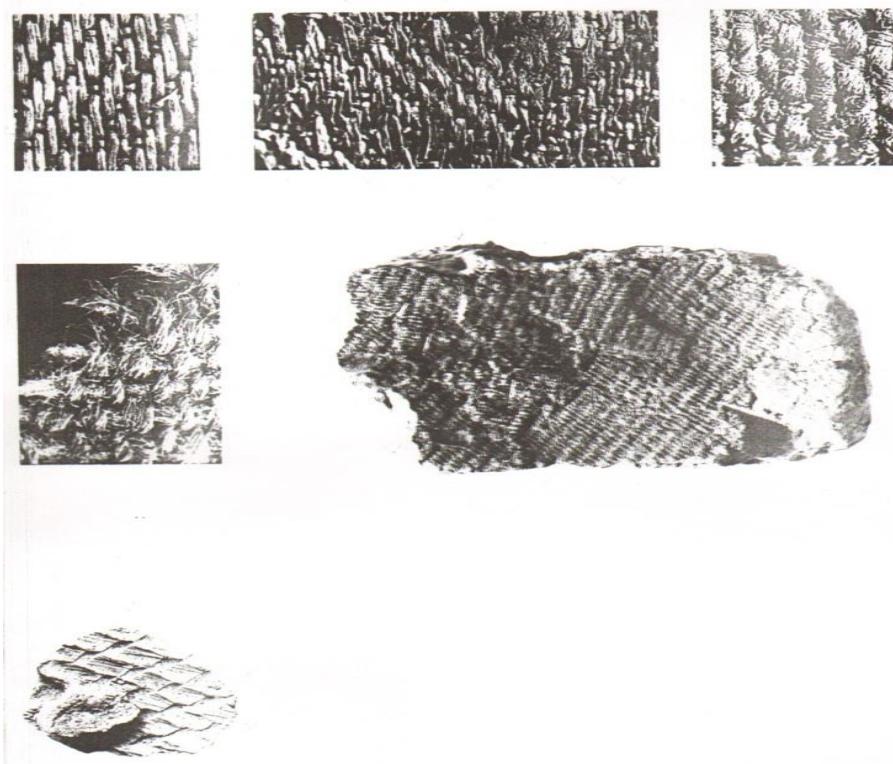
as rug), saddlebags, carpet-bag, sack. Such kind of means ease packing and carrying home equipment and products when people move to mountains and lowlands. Weaving rugs, carpet without pile, pile less carpet to cover floors of houses, after a while weaving carpet were mastered. Meander, crosses, rhombus, even different geometric, floral patterns, human and animal images described on the surface of ceramics of this period of Ganjachay region and Garabagh are still widely used in carpet-weaving. Therefore, we dare say, history of carpet-weaving in Azerbaijan begins at least in the Late Bronze Age and the Early Iron Age. It should be noted, these pictures and patterns in Azerbaijan carpet-weaving art were used for centuries and it still continues to be as a custom through centuries (Asadov, 2018; Khalilov, 2010) (Fig. 2; 5). It was defined by researches that different types of pattern motifs in the Late Bronze Age and the Early Iron Age in Azerbaijan are similar to patterns used in Azerbaijan carpet-weaving. This fact gives an opportunity to say that carpet-weaving art appeared in the Bronze Age in Azerbaijan and evolved during thousand years (Fig. 6; 7). High development of weaving art in the Late Bronze Age and the Early Iron Age by meeting demand of local people of Azerbaijan enabled many of weaving products to become means of exchange. Probably, it enabled division of labor activity in weaving field at that time. It means, all the necessary actions from processing of wool to getting ready product were done by different professional masters. There are included different type of actions as feeding animals, shaving wool, washing, combing, making yarns, dyeing and production of final product. The last action is delivering final product to consumers. Caucasian Albanian period monuments gave us weaving materials which concern to IV BC and VIII AD. These materials unearthed during archaeological excavations of antique and early medieval period settlements and graves (Asadov, 2018; Khalilov, 2009; Khalilov, 2010; Mammadov, 2006; Mammadova, 1993; Mammadova, 2005; Mammadova, 2019). Development of these and other fields of craftsmanship in Azerbaijan caused expansion of trade relations and keeping close economic relations in environmental, especially in cultural centers of Central Asia.

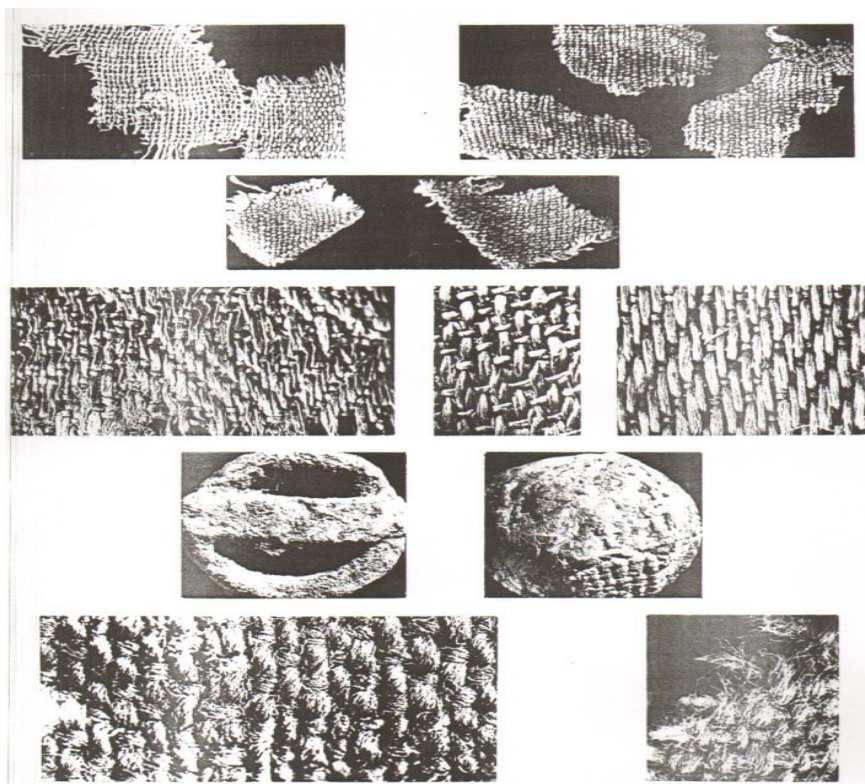
Figure 1

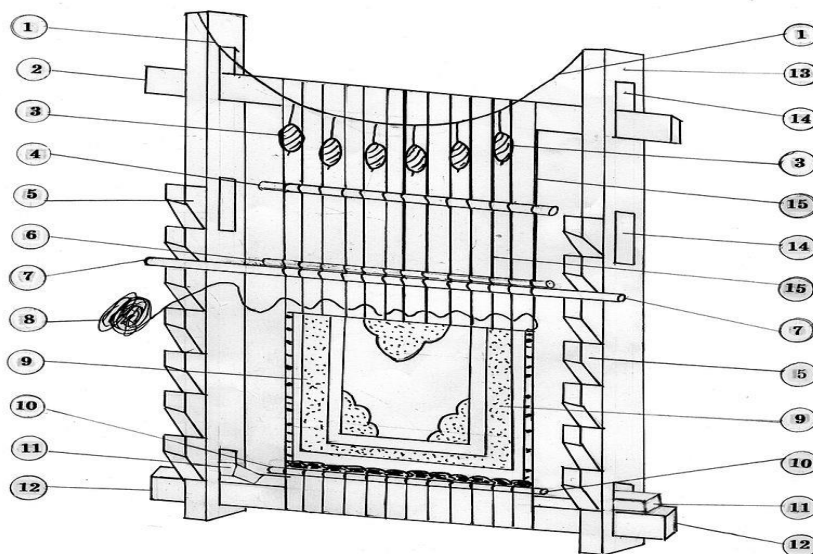
Figure 2

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

Figure 7

REFERENCES

- Aslanov, S. M. (1961). Archaeological excavations in Torpagala. *News of Azerbaijan SSR AS*, 8, 15–30 [in Azerbaijani].
- Asadov, V. A. (2018). *Jar graves of Azerbaijan*. Baku [in Azerbaijani].
- Azerbaijan Archaeology (in 6 part)*. (2008). Part VI. Baku: "East-West" [in Azerbaijani].
- Azerbaijan Ethnography (in 3 part)*. (2007). Part III. Baku: "East-West" [in Azerbaijani].
- Khalilov, M. J. (2009). *Grave monuments of Albania (IV–X centuries)*. Baku: "Nafta-Press" [in Azerbaijani].
- Khalilov, M. J. (2010). *Settlements of Albania (IV–X centuries)*. Baku [in Azerbaijani].
- Mammadov, T. M. (2006). *Caucasian Albania in Early Middle Ages*. Baku: "Tahsil" [in Azerbaijani].
- Mammadova, F. J. (1993). *Political history and historical geography of Azerbaijan (Albania) (III BC – VIII AD)*. Baku: "Azerneshr" [in Azerbaijani].
- Mammadova, F. J. (2005). *Caucasian Albania and albanians*. Baku [in Russian].
- Mammadova, F. J. (2019). *Alban ethnocultural heritage of Azerbaijan. Ethnocultural heritage of Caucasian Albani*. (pp. 9–22). Baku: "Sharg-Garb" [in Russian].

Мамедова Шахла

Докторант

Азербайджанський державний аграрний університет

Mammadova Shahla

Doctoral Candidate

Azerbaijan State Agricultural University

Email: rus_rahimli@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5311-8729

Цитування: Мамедова, Ш. (2020). Історія ткацтва в Азербайджані. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 74–82. doi: 10.15421/172085

Citation: Mammadova, Sh. (2020). History of weaving in Azerbaijan. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 74–82. doi: 10.15421/172085

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2020

Change of government in the Guba region of Azerbaijan and its tragic consequences (1920-1921)

Rakhshanda Bayramova, Institute of History named after A. A. Bakikhanov of the Azerbaijan National Academy of Sciences

One of the steps taken by the new government in the political sphere was the abolition of the former national army. On May 7, the Revolutionary Committee of Azerbaijan decided to reorganize the army and navy. According to the decision, the new Azerbaijani army and navy were, in fact, created as part of the Red Army of Soviet Russia. Azerbaijani military units were directly subordinated to the commander of the XI Red Army, and warships to the command of the Caspian fleet. Thus, from the first months of its existence, the Soviet Republic of Azerbaijan "voluntarily" renounced the right to have an armed force, which is one of the important conditions of statehood. The Soviet authorities and the 11th Army were accused of open looting in Azerbaijan under the name of "confiscation of the property of the bourgeoisie." After the establishment of Soviet power in Guba, the old system of administrative management was completely abolished and a new administrative system - the Soviet system - was established. The article "Change of government in the Guba region of Azerbaijan and its tragic consequences" concerns the issue about the reactivation of the Armenians in Karabakh and Zangazur, the Azerbaijani army units defending the northern border – Guba. The paper was dedicated to the situation in the militia system improved relatively in the late 1920s. The aim of the study is to determine conditions the formation of new government structures in remote villages continued until mid-1921 under the influence of a number of factors. In this context, issues of the Communist newspaper were first listed, number of militiamen in the Guba district was determined, activities to increase technical training, communist centers, people's attitude towards the militia were analyzed. This analysis was conducted with the study of the sources related to the subject, the analysis of the results obtained, the analysis and synthesis of the arguments, and also the comparative analysis method.

Keywords: *change of government, Guba district, Azerbaijan, Gusar, Revolutionary Committee, Soviet system, XI Red Army*

Зміна уряду в регіоні Губи в Азербайджані та його трагічні наслідки (1920-1921)

Рахшанда Байрамова, Інститут історії імені А. А. Бакіханова Азербайджанської національної академії наук

Одним із кроків, здійснених новим урядом у політичній сфері, було скасування колишньої національної армії. 7 травня Ревком Азербайджану ухвалив рішення про реорганізацію армії та флоту. Згідно з рішенням нова азербайджанська армія та флот фактично були створені у складі Червоної армії Радянської Росії. Азербайджанські військові частини безпосередньо підпорядковувались командувачу XI Червоної Армії, а військові кораблі – командуванню Каспійським флотом. Таким чином, з перших місяців свого існування Азербайджанська Радянська Республіка «добровільно» відмовилася від права мати збройні сили, що є однією з важливих умов державності. Радянську владу та 11-ю армію звинуватили у відкритому мародерстві в Азербайджані під назвою «конфіскація майна буржуазії». Після встановлення радянської влади в Губі стара система адміністративного управління була повністю скасована і нова адміністративна система – радянська. Стаття «Зміна уряду в регіоні Губи в Азербайджані та її трагічні наслідки» стосується питання про реактивацію вірмен у Карабаху та Зангазурі, підрозділи азербайджанської армії, які захищають північний кордон – Губу. Стаття присвячена ситуації в системі міліції, яка покращилася відносно періоду наприкінці 1920-х років. Метою дослідження є визначення умов формування нових урядових структур у віддалених селах, що тривали до середини 1921 р., під впливом низки факторів. У цьому контексті вперше були перераховані випуски комуністичної газети, визначена кількість міліціонерів у Губському районі,

проаналізовані заходи з підвищення технічної підготовки, комуністичні центри, ставлення людей до міліції. Цей аналіз проводився з вивченням джерел, що стосуються предмета, аналізом отриманих результатів, аналізом та синтезом аргументів, а також методом порівняльного аналізу.

Ключові слова: *смена правительства, Губинский район, Азербайджан, Гусар, ревком, советский строй, XI Красная Армия*

Смена власти в Губинском районе Азербайджана и ее трагические последствия (1920-1921 гг.)

Рахшанда Байрамова, Институт истории имени А. А. Бакиханова Национальной Академии Наук Азербайджана

Одним из шагов, предпринятых новым правительством в политической сфере, стало упразднение бывшей национальной армии. 7 мая Революционный комитет Азербайджана принял решение о реорганизации армии и флота. Согласно постановлению новая азербайджанская армия и флот фактически были созданы в составе Красной армии Советской России. Азербайджанские воинские части подчинялись непосредственно командующему XI Красной армии, а боевые корабли – командованию Каспийского флота. Таким образом, Азербайджанская Советская Республика с первых месяцев своего существования «добровольно» отказалась от права иметь вооруженные силы, что является одним из важных условий государственности. Советские власти и 11-я армия были обвинены в открытом мародерстве в Азербайджане под названием «конфискация имущества буржуазии», после установления Советской власти в Губе старая система административного управления была полностью упразднена и была создана новая административная система – советская система. В статье «Смена правительства в Губинском районе Азербайджана и ее трагические последствия» затрагивается вопрос о реактивации армян в Карабахе и Зангезуре, частей азербайджанской армии, защищающих северную границу – Губу. Статья была посвящена ситуации в системе милиции, относительно улучшившейся в конце 1920-х годов. Цель исследования – определить условия, при которых формирование новых государственных структур в отдаленных деревнях продолжалось до середины 1921 г. под влиянием ряда факторов. В этом контексте первыми были перечислены номера газеты «Коммунист», определена численность милиционеров в Губинском районе, проанализированы направления повышения квалификации, коммунистические центры, отношение населения к милиции. Этот анализ проводился с изучением источников, связанных с предметом, анализом полученных результатов, анализом и обобщением аргументов, а также методом сравнительного анализа.

Ключевые слова: *смена правительства, Губинский район, Азербайджан, Гусар, ревком, советский строй, XI Красная Армия*

Introduction.

In the spring of 1920, due to the reactivation of the Armenians in Karabakh and Zangazur, the Azerbaijani army units defending the northern border - Guba, Baku infantry regiments, units of the Tatar cavalry regiment were sent to Karabakh, as a result, the northern borders remained unprotected. The new military situation created another threat for Azerbaijan – Bolshevism. As the Bolshevik troops advanced south, this threat became a reality. As the Azerbaijani army conducted military operations in Karabakh and Zangazur, conditions were created for the XI

Red Army from the north to enter Azerbaijan without hindrance and capture Baku in a short time. The Red Army command was well aware of this. The political situation in Baku and the crisis of power also increased the chances of aggression. The Bolshevik leadership of Russia had detailed information about the protection of the northern borders of Azerbaijan.

Discussion.

I. Dudin, who was a member of the Red Army and later wrote about these events, also mentions this in his memoirs (Dudin, 1970, p. 37–38). On March 28, 1920, the city of Petrovsk was captured by the XI Red Army.

After the victory of the Bolshevik regime in the North Caucasus over Denikin's forces, the local Bolsheviks in Baku and other regions, as well as in Guba, with the military-political and financial support of Russia and the Baku Bolsheviks, engaged in open provocations against the Azerbaijani statehood. The letter of the Prime Minister N.B Yusifbeyli to the Minister of Internal Affairs dated March 8, 1920 stated that the Bolsheviks of Dagestan received humanitarian and material assistance from the Bolsheviks of Azerbaijan, who were required to take all measures to prevent the Bolsheviks from crossing from Azerbaijan to Dagestan and vice versa (ARDA, work 18, v. 24).

Inspired by the victory of the Bolsheviks during the Russian civil war, the local Bolsheviks also revolted. The Bolsheviks carried out open propaganda even among the soldiers of the Guba garrison. This was confirmed by the chief of the Guba district Talibkhanov in his letter to the governor of Baku dated March 11, 1920 (ARDA, work 18, v. 80). The Bolsheviks even had their own party core in the garrison (ARDA, work 18, v. 10). In order to prevent the propaganda of the Bolsheviks among the soldiers, the garrison chief Mammadbayov, together with the division commander, began to take emergency measures to identify and punish the propagandists. In order to protect the garrison soldiers from the influence of Bolshevik propaganda, they were isolated and forbidden to go to various barracks and teahouses, as well as the entry of outsiders was forbidden into barracks (ARDA, work 26, v. 37). In order to prevent the Bolsheviks from entering Azerbaijan, by the order of the chief of the Guba district Agabeyov, security was organized in two places along the border with Dagestan - Yalama and Hazra districts. A group of 20 local residents guarded the villages of Lajat and Khudat. The border was guarded by the people's militia and postal guards. The Gusar police officer was instructed to form a group of local residents to help the police. The district chief also instructed the field chiefs to pay more attention to border protection. Measures were also intensified to fight the Bolsheviks inside the district and to prevent the activities of those who carried out Bolshevik propaganda (ARDA, work 32, v. 2).

On the eve of the occupation of Azerbaijan, units of the XI Red Army were already in Derbent, guarding the railway line by

maneuvering between the armored trains and the bridge over the Derbent and Samur rivers. The personnel of the Red Army consisted of 72,472 people (Suleymanov, 1998, p. 438). On the eve of the occupation, the Guba Bolsheviks also became more active. By order of the AKP Central Committee, armed groups consisting of anti-state elements were organized, and an armed uprising headquarters was established. It was decided to use the help of military units and local volunteer groups in Guba to protect the unprotected border. Acting commander of the 4th Guba Infantry Regiment N. Tumanov told A.A Shikhlinsky that in order to strengthen the military units in Khachmaz and to receive information about the enemy, to organize reconnaissance operations, 4 companies from Guba, 3 armored trains, from Yalama and 70 were sent (Azerbaijan Democratic Republic, 1998, p. 374). On the night of April 27, 1920, the occupying forces violated the Azerbaijani border with five armored trains and launched a military aggression against the independent state. Although a small number of units of the Azerbaijani army resisted in Yalama and later in Khudat and Khachmaz stations, it was not possible to prevent the occupying forces due to the inequality of forces (Tokarzhevsky, 1957, p. 269).

There were only 3,000 forces on the northern border, and these forces were scattered along the border and stationed mainly in the Gusar-Guba-Khudat region. Under warrant officer Babayev's command, two companies, a machine gun team and a cavalry division were forced to retreat after unequal battles. Although the enemy was resisted at the Lajat crossing and Khudat station, it was not possible to prevent it. Following the armored train, in the early morning of April 27, the 7th cavalry and 31st infantry divisions of the Red Army crossed the border and entered the village of Gullar in Guba district. The Gusar garrison surrendered without resistance. On the same day, the cavalry regiments of the 7th division captured the city of Guba. According to Tokarjevsky, 31 officers and 500 soldiers of the Azerbaijani army were captured in Guba and Gusar, and 5,000 soldiers were captured during the intervention (Tokarzhevsky, 1957, p. 269).

Thus, the occupying forces, occupying the entire territory of Guba district in one day, occupy the entire territory of Azerbaijan in a short time and put an end to the existence of an independent state - the Republic of Azerbaijan.

At that time, the units of the Azerbaijani army located in Guba district were subordinated to the 20th division of the XI Red Army. Thus, the land of Guba entered a new stage - the Soviet era. It was decided to abolish all government structures created during the republican period. By the decision of the Revolutionary Committee of May 3, 1920, the activities of all counter-revolutionary parties and organizations were banned. On the same day, the AK (b) P Guba district committee was established under the chairmanship of F. Abbasov. Although the Provisional Revolutionary Committee of Azerbaijan and the Council of People's Commissars of the Azerbaijan SSR, which were established in Azerbaijan after the coup and concentrated all state power in their hands, were composed of Azerbaijanis, it was only apparently that the newly created Soviet republic was governed by Moscow. The Bolsheviks, speaking on behalf of the people, called the state a proletarian dictatorship. This was a kind of political veil for the ruling Bolshevik Party. The real power belonged to the AK (b) P, a local branch of the RK (b) P. The Azerbaijani Communist Party and the Baku party organization, whose core consisted of non-nationals, mainly Russians and Armenians, played a leading role in the socio-political life of the republic. One of the factors that ensured the dictatorship of the Communist Party in Azerbaijan was the Russian army units here. After the April occupation, the independence of the republic was completely formal.

After the collapse of the national government, red terror began against the people of Azerbaijan. The Extraordinary Commission on Combating Counter-Revolutionary Sabotage and Fraud was established, and the Supreme Revolutionary Tribunal was established. The Workers 'and Peasants' Inspectorate was established on June 9, 1920 to monitor the activities of state organizations and public organizations. In this case, they were given special powers. Thus, the work of the Emergency Commission and the Supreme Revolutionary Tribunal was not limited by any legislation, their decision and verdict were final and implemented immediately. These organizations were directly subordinated to the army command and the center – Moscow. Therefore, the Azerbaijani government had almost no control over the activities of these organizations (Ibrahimli, 1996, p. 31). From

the first days of Soviet rule in Azerbaijan, the special unit of the 11th Army began to ruthlessly attack all existing political forces except the Communists, even liberal-minded people and intellectuals. According to some reports, 48,000 people were shot in Azerbaijan from April 1920 to August 1921 (Journal of the Revival, 2008, p. 387). One of the steps taken by the new government in the political sphere was the abolition of the former national army. On May 7, the Revolutionary Committee of Azerbaijan decided to reorganize the army and navy. According to the decision, the new Azerbaijani army and navy were, in fact, created as part of the Red Army of Soviet Russia. Azerbaijani military units were directly subordinated to the commander of the XI Red Army, and warships to the command of the Caspian fleet. Thus, from the first months of its existence, the Soviet Republic of Azerbaijan "voluntarily" renounced the right to have an armed force, which is one of the important conditions of statehood. AXC army officers were repressed. From the April occupation to 1921, 12 generals, 24 colonels and lieutenants, 46 captains and 266 servicemen were shot dead by Azerbaijani servicemen (Hummat, 2008, p. 386).

The XI Red Army, behaving like a real occupying army, was severely interfering in all spheres of the republic. After the April coup, confiscation operations with the direct participation of Soviet troops were accompanied by special brutality. Food agents with official documents from the state, members of the special unit of the XI Army and the Emergency Commission entered homes, confiscated items, degraded human dignity in the true sense of the word, disrespected national and moral values and traditions. The Revolutionary Committee of Azerbaijan received thousands of complaints about such criminal acts. Soldiers of the 11th Army appropriated all the ammunition of the Azerbaijani National Army, including 25,000 sets of special uniforms purchased from Italy at the beginning of the year, 75 % of the shoes produced by Tagiyev's factory and the supply of shoes of the XI Army, which was provided with manufactures, became the subject of discussion at the meetings of the Central Committee of the AK (b) P: It was decided to "confiscate all shoes suitable for the army from shops, both openly and secretly, from those engaged in the shoe trade." The army's supply requirements

put all spheres of economic life in a difficult position. Even the instruction of the chairman of the SFC, N. I. Solovyov, "Send to hell" who was impatient with the next appeal, caused a scandal in the investigation (Ibrahimli, 1996, p. 28). The Soviet army occupying Azerbaijan was the main reference point of the terrorist dictatorship. During this period, the soldiers of the 11th Army, employees of the special department and the emergency commission, who took part in the search in Azerbaijan and its districts, committed actions that were immoral. In December 1920, Sarkiz, the leader of the Baku Communists, proudly celebrated the looting of the 11th Army in Azerbaijan, saying that we had confiscated 200 pounds of silver, 10 pounds of gold, and about 800 gold rings (Journal of Revival, 2008, p. 386).

At the Second Congress of the AK (b) P in October 1920, the Soviet authorities and the 11th Army were accused of open looting in Azerbaijan under the name of "confiscation of the property of the bourgeoisie." Expressing his strong protest, Narimanov said: "When confiscating and entering a Muslim house, it is necessary to know the conditions in which he lived. It is not necessary to remove earrings from a Muslim woman's ear and look for diamonds in her body" (Bayramova, 2007, p. 31). It is also clear from Narimanov's open confession that the Soviet army did not bring "happiness" and "justice" to Azerbaijan. From the very first days, this army proved that it was an occupier and a looter. Witnessing such illegal activities of the Soviet army, N. Narimanov wrote in his letter "On the history of our revolution in the outskirts": "It was a real unplanned robbery. Finally, the organizations themselves began to talk about making a big mistake. These mistakes were repeated throughout Azerbaijan. As a result, a one-volume case was drawn up on the misallocation of goods, the failure of organizations to forget themselves above all else, and the loss of property under the auspices of comrade Sarkis, the main inspirer" (Narimanov, 1992, p. 21).

The Soviet government abolished the governor-generals, the Baku city government, the governor's offices, the city and district police departments, as well as the former court rules and institutions, and established people's courts. As in the districts of the republic, in Guba and in the city, all local executive committees and

revolutionary committees were subordinated to the People's Commissariat of Internal Affairs in terms of administrative management (History of Azerbaijan, 1964, p. 20). By the end of August 1920, there were 16 district, 46 district and 435 village revolutionary committees in Azerbaijan. The local revolutionary committees were given extensive emergency powers. On April 28, 1920, a revolutionary committee was formed in Guba under the leadership of Gogoberidze and with the participation of Red Army officers, and its first meeting was held. The meeting determined the composition of the emergency revolution committee consisting of 7 people. These are: chairman – Jamal Omarov; deputies – V. Lyayuvskaya, Y. Agabeyov, A. Talibov; members: B. Gayibov, M. Tahirzade and Abshalumov. On June 12, 1920, by the order of the emergency commissar of Guba district, a new composition of the Guba Revolutionary Committee was formed. The main reason for the change was the poor performance of the previous composition. The new committee included five communists: Ismayilov, Pupkov, Lakhovsky, Abasov and Tahirzade. Then, according to a telegram from the Ministry of Internal Affairs, the number of key members of the Revolutionary Committee was reduced to three: Chairman Ismayilov, Deputy Pupkov, and member Lakhovsky. Secretary Gabriyelova was appointed. The Revolutionary Committee had nine departments: management, housing and communal services, public education, health, labor and social security, land, finance, labor and peasant inspection, and food (ARDA, work 2, v. 83–85).

Teymur Huseynov was appointed head of the newly established management department of the revolutionary committee in Guba district, and Salimbey Agakishiyev and H. Huseynzadeh, who knew the district very well and were the head of the district during ADR, were appointed members. In the archives, two of these three are listed as communists and one as a candidate (ARDA, work 19, v. 92). Apparently, S. Agakishibeyov, who was the head of the district during the Democratic Republic, had already accepted the ideas of communism and began to serve the new government.

After the collapse of the ADR, the city Duma was abolished in Guba, the city economic council was established, and a man named Abbasov was appointed chairman of the council.

First Agabeyov was appointed head of the utility department, then Lyakovsky. The latter held this position until October 10. However, Tahirov was appointed to the post after it became clear that he did not know the customs of the local population and was incompetent. On October 10, two new divisions were established in this department, and in general the following divisions functioned in the department: enterprise, construction, housing and transport (ARDA, work 2, v. 977). The Guba Department of Public Education has been headed by Asadulla Talibov since July. In the first months after the April occupation, there was a practical struggle for the distribution of power in the district. Thus, the leaders of individual organizations did not show subordination to each other, on the contrary, they claimed greatness. The clashes between the garrison chief and the revolutionary committee were particularly intense. In this regard, an archival document, the report of Petrosyan, a representative of the Provincial Military Commissariat, dated August 23, 1920, is noteworthy. He wrote: "Everywhere there is a struggle for power, everyone is behaving like a great man, and this is a blow to our work. For example, the head of the Guba garrison orders the chairman of the Guba Revolutionary Committee and the emergency military committee to use public funds and declares that they will be arrested if they protest" (ARDA, work 19, v. 4; 225, p. 251).

At the initial stage of the Sovietization, revolutionary committees were also established in the districts of Guba. On April 30, 1920, the Revolutionary Committee was established in Gusar. Chairman of the Committee was Abasov, Deputy Akulov, members were Nureddin Sharif oglu, Grigory Klochkov and Mustafa Gulu Bagirov (ARDA, work 8, v. 33). Chairman of the Revolutionary Committee in Rustov Dashdamir Aliyev, Deputy Nazarov, member Jabarov; Musabayov, chairman of the Devechi Revolutionary Committee, Mayzelis, deputy chairman, and members Jafarov, Chairman of the Revolutionary Committee Alferenko, Deputy Zaysev, member Mansurov were appointed members. During this period, revolutionary committees were formed in the villages as well as in the districts. Certain conditions were met while selecting committee members. The first of these important conditions was that the member to be elected should not be a Musavat member,

and the second was that he/she should not be arrested or poor (ARDA, work 6, v. 2–6). The new structure was not easily accepted by the residents of the district, and in the first months it was very difficult to establish revolutionary committees in a number of villages. For example, in the village of Yerfi, residents strongly protested against the establishment of revolutionary committees (ARDA, work 6, v. 2–6).

In general, it was not possible to obtain detailed information about the committees established in the villages of the district and their members. Only the letter dated August 1920 sent to Musabayov by the Gusar Revolutionary Committee contains detailed information about the revolutionary committees established in the villages of the Gusar district and their members. These lists contain information about the mentioned committees, their members and the date of their establishment. (ARDA, work 4, v. 26). The next change in the activities of the revolutionary committees and the election of their members was made in September. On September 14, 1920, Order No. 36 was sent to all the revolutionary committees of the district, signed by the chairman of the management department of the Guba Revolutionary Committee, S. Agakishibeyov and H. Huseynzade. The order explicitly stated that the strikers elected to some of the revolutionary committees were opposed to Soviet construction and carried out counter-propaganda. They may commit crimes in the future. From now on, signatories should not be elected to committees, or even participate in elections. This order was to be supervised by the chairmen of the local revolutionary committee and the peasant militia. At the end of the order, it was stated that those responsible would be punished if they were negligent and uncontrolled (ARDA, work 19, v. 50).

In general, 48 Soviet enterprises and organizations were established in Guba district in the first months after the collapse of the Azerbaijan Democratic Republic (Communist, 1920). One of the biggest shortcomings in emergency management after the administrative changes was staff shortages. This issue was mentioned in all the meetings of the district revolutionary committee. There were a number of objective reasons for this situation. Thus, the old state apparatus was completely destroyed during the implementation of revolutionary

measures in the republic. Many employees and specialists of ministries and head offices either left the country or were subjected to punitive measures. However, many of them were educated in Russia and abroad and gained the necessary work experience in government. The dismissal of these specialists had, in fact, done great damage to the restoration of the national economy and the development of education, science and culture. In general, from the first days of the Soviet power in Azerbaijan, the attitude to the intelligentsia "until April" was predetermined, and a general opinion was formed. Their desire to enter a new life, to serve the country with their knowledge and experience, was presented as a cunning, and their entry into the Soviet administration was presented as an insidious intention. If they had held a certain position during the short period of the ADR's existence, they would have been viewed with suspicion. It can be said that it was very difficult to find trained Muslim personnel in Azerbaijan. When it came to using the personnel of the Republic of Azerbaijan, A. Garayev, a local Bolshevik, replied that we could not use these second-class intellectuals. Because 10–15 % of them are former bailiffs, supervisors, chiefs of penitentiary police, translators, investigators, secretaries of people's courts, in short, people with a tarnished past. We cannot allow them to serve in the administration. After the establishment of the Soviet power in the district, there was a need for material resources in all areas. In general, in almost all of the documents and materials related to the city's economy, the Revolutionary Committee was asked to provide financial assistance, as well as to apply to the center on the matter. Taking into account the requests for financial assistance from the Revolutionary Committee in the district, it was decided to establish a social security department on June 10, 1920, and on June 12, Zakarayev was appointed chairman of this department (ARDA, work 2, v. 33–34).

Despite the good coverage of the social situation in Guba by the Soviet periodicals, the Social Security Department's report of 15 August 1920 acknowledged that the social security of Guba residents was in a deplorable state (ARDA, work 2 v. 31–33). The Guba district was not excluded from the general socio-political processes in the country, including the administrative changes in the direction of

Sovietization. As a result of the work carried out in this direction, the KGB of the Azerbaijan SSR issued a special order dated May 11, 1920 to practically abolish the internal affairs bodies of the Azerbaijan Democratic Republic. According to the order, the governor-general, the governor, the mayor, special authorities, the city and district police inspectorate, the provincial police chief, the city and district police officers, the reserve police, the governorships-general and the staffs of the people's militia under the governors, as well as other structures of the Ministry of Internal Affairs, were abolished. After the work on administrative changes was practically completed in Baku in May 1920 with the establishment of the workers 'and peasants' militia, this process continued in districts. After the arrival of the Soviets, the creation of a completely new state apparatus led to the radical reorganization of the police department. In fact, completely new law enforcement agencies have been created. Unfortunately, many valuable forms and methods of the new system, which have been tested for many years by the police in the event of an district, have been rejected. Old, experienced police officers were fired en masse (Zaplotin, 1999, p. 119).

In general, most of the militiamen organized in Guba district at that time were uneducated. Although courses were planned to eliminate militia illiteracy, work was delayed due to a lack of qualified teachers (ARDA, work 19, pp. 91–93). Party centers were established among the militia at the center of the district. Gusar, Mushkur and other areas were also actively working in this area. In addition, the militia's weapons were not in good condition and there was no strict discipline. There were cases of police misconduct due to lack of discipline. As for the supply of weapons, there were very few pistols, and almost no rifles and cartridges. Inspector Yermolov from Baku informed the center about this, but no weapons were sent to the district (ARDA, work 19, v. 91–93). The Emergency Revolutionary Committee found a way out of the administrative difficulties by organizing a sufficient number of militias at the expense of the Red Army. According to the information about the congress held on August 14–18, 1920 with the participation of the members of the district revolutionary committees, the militias have not been paid since

the establishment of the Soviet government they wanted. It has been 4 months since the April occupation (ARDA, work 2, v. 55–56). As of August 15, the existing 180 police officers in the district had been fired, and a total of 284 police units had been reorganized, with 97 of them held. Of these, 149 were cavalry and 132 were infantry. In addition, an estimate was drawn up for the purchase of 189 horses and sent to the People's Commissariat of Internal Affairs (ARDA, work 19, v. 75). The Guba Revolutionary Committee has taken some steps to relatively revive the work of the militia in the district. On September 10, Sharshanidze, who had served as chairman of the Gusar Revolutionary Committee, was appointed chairman of the district militia department, and Muslim, former chief of the militia, was appointed his deputy (ARDA, work 19, v. 35).

Conclusion.

One of the steps taken by the new government in the political sphere was the abolition of the former national army. On May 7, the Revolutionary Committee of Azerbaijan decided to reorganize the army and navy. According to the decision, the new Azerbaijani army and navy were, in fact, created as part of the Red Army of Soviet Russia. Azerbaijani military units were directly subordinated to the commander of the XI Red Army, and warships to the command of the Caspian fleet. Thus, from the first months of its existence, the Soviet Republic of Azerbaijan "voluntarily" renounced the right to have an armed force, which is one of the important conditions of statehood. The Soviet authorities and the

11th Army were accused of open looting in Azerbaijan under the name of "confiscation of the property of the bourgeoisie." After the work on administrative changes was practically completed in Baku in May 1920 with the establishment of the workers' and peasants' militia, this process continued in districts. After the arrival of the Soviets, the creation of a completely new state apparatus led to the radical reorganization of the police department.

As a result of the measures taken, the situation in the militia system improved relatively in the late 1920s. The December 24, 1917 issue of the Communist newspaper reported that the number of militiamen in the Guba district was 357 and that they were equipped with uniforms. A school, a literacy course and a reading room have been set up to train them and increase their technical training. Communist centers were established among the militias. The people have a good attitude towards the militia (Communist, 1920). Thus, after the establishment of Soviet power in Guba, the old system of administrative management was completely abolished and a new administrative system - the Soviet system - was established. Although this process was completed in the city of Guba and surrounding areas in the late 1920s, the formation of new government structures in remote villages continued until mid-1921 under the influence of a number of factors. One of the main reasons for this was the growing mass discontent of the population against the policy pursued by the new regime in Guba, as in some regions of Azerbaijan, and the background of the resistance movement.

REFERENCES

- ARDA. Fund 894, p. 7, work 18 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 894, p. 7, work 26 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 894, p. 7, work 32 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 2095, p. 1, work 2 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 2095, p. 1, work 4 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 2095, p. 1, work 6 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 2095, p. 1, work 8 [in Azerbaijani].
 ARDA. Fund 2095, p. 1, work 19 [in Azerbaijani].
 Azerbaijan Democratic Republic (1918–1920). *Army (Document and materials)*. (1998). Baku [in Russian].
 Bayramova, R. M. (2007). *Conflicts and internal political disputes in the leadership of Azerbaijan (1920–1925)*. Baku: Elm [in Azerbaijani].
 "Communist" newspaper. (1920, December 19). [in Azerbaijani].
 Dudin, I. (1970). *Breakthrough of armored trains*. Baku: Azerneshr [in Russian].
History of Azerbaijan. In 3 volumes. (1964). (Vol. II). Baku: EA edition [in Azerbaijani].
 "Hummat" newspaper. (2008). No. 122–123 [in Azerbaijani].

- Ibrahimli, Kh. J. (1996). Political emigration of Azerbaijan (1920–1991). Baku: Elm [in Azerbaijani].
Journal of the Revival. (2008). No. 122–123 [in Azerbaijani].
Narimanov, N. (1992). *On the history of our revolution in the outskirts (letter to I. V. Stalin)*. Baku: Azerneshr [in Azerbaijani].
Suleymanov, M. S. (1998). *Azerbaijani Army (1918–1920)*. Baku: Military Publishing House [in Azerbaijani].
Tokarzhevsky, E. V. (1957). *From the history of foreign intervention and civil war in Azerbaijan*. Baku [in Russian].
Zaplotin, G. (1999). *History of Azerbaijan police*. Baku [in Azerbaijani].

Байрамова Рахшанда

Докторант

Інститут історії імені А. А. Бакиханова Азербайджанської національної академії наук

Email: rus_rahimli@yahoo.com

Цитування: Байрамов, Р. (2020). Зміна уряду в регіоні Губи в Азербайджані та його трагічні наслідки (1920–1921). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 83–91. doi: 10.15421/172086

Citation: Bayramova, R. (2020). Change of government in the Guba region of Azerbaijan and its tragic consequences (1920–1921). *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 83–91. doi: 10.15421/172086

Стаття надійшла / Article arrived: 27.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 30.10.2020

Bayramova Rakhshanda

Doctoral Candidate

Institute of History named after A. A. Bakikhanov of the Azerbaijan National Academy of Sciences

ORCID: 0000-0002-1320-4286

DOI: 10.15421/172087

УДК: 902/904; 902.2

Early medieval religious-memorial monuments of gadabay region of Azerbaijan

Eldar Mehdiyev, Ganja State University

Gadabay situated at the western part of Azerbaijan Republic. There are many early medieval Christian temples, churches and monasteries which concern to Caucasian Albania in Gadabay region. This article is dedicated to early medieval temples and religious monuments of Caucasian Albania in Gadabay. It was researched Gadabay temple, Chaldash, Chanakhchi, Girdiman (Pir Javanshir), Agh kilse (White church), Ayrivang temples and Hamshivang monastery in last decade. These historical monuments established during early medieval period of Caucasian Albania. Early medieval religious situation of the country was largely studied by Azerbaijani Albanian scholars. As it is known from the sources, in the early Middle Ages the religious situation in Albania as a whole was extremely complicated. Thus, idolatry persisted, and Christianity and Zoroastrianism struggled to spread. There was a fierce struggle between their ideologues and supporters. The defense of Zoroastrianism by the Sassanids and Christianity by the Romans and then the Byzantines by all means that the inter-religious struggle went beyond the borders of the country. When thinking about the structure of the society that existed in the Gadabay region in the early Middle Ages, it would be more correct to refer directly to sources on the history of Albania. The study of early medieval archeological monuments of Gadabay region used ancient and medieval sources, materials of historical, archeological and ethnographic researches carried out in various monuments, samples of material culture kept in museums, funds and private collections. As it is known, the works of Strabo, Ptolemy, Kirokos Ganjali and especially the Albanian historian M. Kalankatuklu provide very valuable information about the history of Albania. Of course, the study of all this in relation to archeological materials and in a comparative manner is great scientific importance. M. Kalankatuklu states that during the reign of the Albanian Tsar Arsvagen and Prince Khurs of Girdiman, "there are still pagans left in Girdiman". At that time, Christianity was already widespread in the country.

Keywords: temple, church, monastery, Gadabay, Caucasian Albania, Christianity, Azerbaijan, memorial

Ранньосередньовічний релігійно-меморіальні пам'ятники Азербайджанського регіону

Ельдар Мехтієв, Гянджинський державний університет

Гадабай, розташований у західній частині Азербайджанської Республіки. У регіоні Гадабай є багато ранньосередньовічних християнських храмів, церков і монастирів, які стосуються Кавказької Албанії. Ця стаття присвячена ранньосередньовічним храмам та релігійним пам'ятникам Кавказької Албанії в Гадабаї. В останнє десятиліття було досліджено храм Гадабай, Чалдаш, Чанахчі, Гірдіман (Пір Джаваншир), Аг кілсе (Біла церква), храми Айриванг та монастир Хамшиванг. Ці історичні пам'ятники встановлені в ранньосередньовічний період Кавказької Албанії. Ранньосередньовічне релігійне становище країни значною мірою вивчалось азербайджанськими албанськими вченими. Як відомо з джерел, у ранньому Середньовіччі релігійна ситуація в Албанії загалом була надзвичайно складною. Таким чином, ідолопоклонство зберігалось, і християнство та зороастризм намагались поширитись. Між їх ідеологами та прихильниками йшла жорстока боротьба. Захист зороастризму сасанідами та християнства римлянами, а потім і візантійцями неодмінно сприяє тому, що міжрелігійна боротьба вийшла за межі країни. Думаючи про структуру суспільства, яка існувала в регіоні Гадабай у ранньому Середньовіччі, правильніше було б звертатися безпосередньо до джерел з історії Албанії. При вивченні ранньосередньовічних археологічних пам'яток регіону Гадабай використовувались античні та середньовічні джерела, матеріали історичних, археологічних та етнографічних досліджень, що проводились у різних пам'ятниках, зразки матеріальної культури, що зберігаються в музеях, фондах та приватних колекціях. Як відомо, праці Страбона, Птоломея, Кірокоса Гянджалі та особливо албанського історика М. Каланкатуклу дають дуже цінну інформацію про історію Албанії.

Звичайно, вивчення всього цього стосовно археологічних матеріалів та у порівняльній формі має велике наукове значення. М. Каланкатуклу стверджує, що за часів правління албанського царя Арсвагена та принца Хурда з Гірдімана «в Гірдімані ще залишились язичники». На той час християнство було вже широко поширеним у країні.

Ключові слова: храм, церква, монастир, Гадабай, Кавказька Албанія, християнство, Азербайджан, меморіал

Раннесредневековые религиозно-мемориальные памятники гадабайской области Азербайджана

Эльдар Мехтиев, Гянджинский государственный университет

Кедабек расположен в западной части Азербайджанской Республики. В районе Кедабек есть много раннесредневековых христианских храмов, церквей и монастырей, относящихся к Кавказской Албании. Статья посвящена раннесредневековым храмам и религиозным памятникам Кавказской Албании в Кедабеке. За последнее десятилетие были исследованы храмы Кедабек, Чалдаш, Чанахчи, Гирдиман (Пир Джаваншир), Аг клсе (Белая церковь), храмы Айриван и монастырь Хамшиванг. Эти исторические памятники созданы в раннесредневековый период Кавказской Албании. Раннесредневековая религиозная ситуация в стране широко изучалась азербайджанскими албанскими учеными. Как известно из источников, в раннем средневековье религиозная ситуация в Албании в целом была чрезвычайно сложной. Таким образом, идолопоклонство сохранялось, а христианство и зороастризм боролись за распространение. Между их идеологами и сторонниками шла ожесточенная борьба. Защита зороастризма сасанидами и христианства римлянами, а затем и Византией всеми средствами, чтобы межрелигиозная борьба вышла за пределы страны. Размышляя о структуре общества, существовавшего в районе Кедабека в раннем Средневековье, правильнее было бы напрямую обратиться к источникам по истории Албании. При изучении раннесредневековых археологических памятников Кедабекского района использовались древние и средневековые источники, материалы исторических, археологических и этнографических исследований, проведенных на различных памятниках, образцы материальной культуры, хранящиеся в музеях, фондах и частных коллекциях. Как известно, труды Страбона, Птолемея, Кирокоса Ганджали и особенно албанского историка М. Каланкатуклу дают очень ценную информацию об истории Албании. Конечно, изучение всего этого в сравнении с археологическими материалами имеет большое научное значение. М. Каланкатуклу утверждает, что во время правления албанского царя Арсвагена и князя Хурса Гирдиманского «в Гирдимане еще остались язичники». В то время в стране уже было распространено христианство.

Ключевые слова: храм, церковь, монастырь, Кедабек, Кавказская Албанія, християнство, Азербайджан, меморіал

Introduction:

Like other regions of Caucasian Albania, the territory of Gadabay region is very abundant with early medieval monuments, including religious-memorial monuments. Each monument is a kind of painting of the period to which it belongs. Therefore, along with the time of the monument's creation, the purpose of its creation should be clarified. Apart from some random findings, the monuments of the early Middle Ages in the Gadabay region have not been studied seriously and regularly until recently,

and no serious excavations have been carried out for this purpose.

Early medieval religious situation of the country was largely studied by Azerbaijani Albanian scholars. As it is known from the sources, in the early Middle Ages the religious situation in Albania as a whole was extremely complicated. Thus, idolatry persisted, and Christianity and Zoroastrianism struggled to spread. There was a fierce struggle between their ideologues and supporters. The defense of Zoroastrianism by the Sassanids and Christianity by the Romans and then the Byzantines by all

means that the inter-religious struggle went beyond the borders of the country.

When thinking about the structure of the society that existed in the Gadabay region in the early Middle Ages, it would be more correct to refer directly to sources on the history of Albania. The study of early medieval archeological monuments of Gadabay region used ancient and medieval sources, materials of historical, archeological and ethnographic researches carried out in various monuments, samples of material culture kept in museums, funds and private collections. As it is known, the works of Strabo, Koryu, Yeghishe, Sebeos, Lazar Parpetsi and especially the Albanian historian M. Kalankatuklu provide very valuable information about the history of Albania. Of course, the study of all this in relation to archeological materials and in a comparative manner is great scientific importance.

From this point of view, M. Kalankatli's work "Albanian history" is a richer source. The third part of M. Kalankatli's "History of Albania", consisting of 23 chapters, is devoted to the relationship between the Albanian and Gregorian churches; it provides material on the laws and decisions of the Albanian churches, reflecting the centuries-old struggle of those churches. M. Kalankatuklu states that during the reign of the Albanian Tsar Arsvagen and Prince Khurs of Girdiman, "there are still pagans left in Girdiman" (Kalankatuklu, 1993, p. 33). At that time, Christianity was already widespread in the country.

Discussion: The spread of Christianity was met with strong opposition from pagans almost everywhere. It is also known from historical sources that the apostle Elysee, who began to propagate Christianity in the territory of Albania in the 1st century and managed to build a temple in Kish for this purpose, was killed by Albanian pagans (Kalankatuklu, 1993, p. 18). Nevertheless, since the beginning of the 4th century, the spread of Christianity in the country has resumed. It is clear from M. Kalankatuklu's notes that already in the 30s of the IV century in Albania there was an independent Catholicosate and nine bishops. The Albanian tsar Urnayr paid special attention to the propagation and spread of the new religion. This, of course, was in the interests of the ruling class. In other words, unlike paganism, Christianity was the dominant religious ideology and provided a reliable

guarantee for the protection of the interests of the feudal lords. Therefore, Albanian rulers and feudal lords were interested in building temples throughout the country to ensure the spread of Christianity. During the reigns of the Albanian rulers Urnayr (IV century), Vache I (second half of V century), Vachagan III (late V century – early VI century), Javanshir (636-681), the country was divided into provinces, cities and towns. This is evidenced by the construction of numerous temples in large settlements.

M. Kalankatuklu writes that Israel ordered the Huns to untie their guardians and throw them on the ground, and then broke the images of the golden dragon, made a cross out of them, threw coins into the fire, and destroyed the Hun temples. Christian propagandists sought to build early Christian temples in pagan shrines or to convert them into Christian temples by carrying out certain reconstruction in the construction of pagan temples in accordance with Christian religious norms (Mammadova, 2004, p. 34).

According to M. Kalankatuklu, at the beginning of the 4th century, Christianity became the state religion in Uti, as in the whole country. There were two large and important dioceses. These are the dioceses of Barda and Girdiman (Kalankatuklu, 1993, p. 176).

According to historical information, Vachagan III built as many churches as there were days in a year. It can be assumed that many Christian temples in the Gadabay region began to function at that time. Christian temples were built in early medieval period, mainly in the form of basilicas, arched halls, and in some cases circular buildings. Since the early medieval Albanian architecture was nourished by the traditions of ancient Albanian architecture, the emergence of simple or complex variants of Christian monuments was not due to a gradual chronological process, but to the importance of any building, where it was not built, and construction costs (Khalilov, 2011, p. 84). Speaking of Christian monuments in the Middle East, A. L. Jacobson points out that at the same time, magnificent temples with three naves were built in cities, and simple, small temples with naves were built in villages (Jacobson, 1985, p. 17).

In the early days, architects did not think that temples were beautiful. Early Christian temples usually had few narrow windows and were poorly lit. The random nature of the windows

in such temples, in our opinion, also served to better protect the temple from armed attack. The relatively high persecution of Christians in the early days necessitated the strengthening of the defenses of the temples (Khalilov, 2011, p. 85).

Gadabay temple. The temple was built 3 kilometers from Gadabay, in the forest. The temple stretches from east to west. The length of the temple is 8.8 m, and 7.1 m in the south-north direction. Apart from the eastern branch, the other branches of the architectural cross have a rectangular shape. On the central part of the cross, where the arms of the architectural cross intersect, there is an 8-tongue drum, and on the drum there is a dome, which has not survived to the present day. The temple is illuminated by windows on the east and south branches, as well as on the drum. There are two entrances to the temple in the northern and western branches of the architectural cross. The western entrance of the monument is considered to be the main gate of the temple due to its relatively large size (Fig. 15).

Gadabay church was built of basalt stones of different sizes. Lime solution was used as a hardening material. Plaster has been preserved in some parts of the inner surface of the walls. The thickness of the wall masonry is 0.95-1.20 m. Taking into account similar monuments, G.H. Mammadova attributed Gadabay temple to VII–VIII centuries (Mammadova, 2004, p. 78).

Mahrasa temple. On September 7, 2012, under the leadership of professor Arif Mammadov it was researched the Albanian temple complex "Mahrasa" which located in Gadabay region, the current condition of the monument, main and auxiliary buildings, area, etc. We have received a lot of information that allows us to comment on (Fig. 1–6). Known by the locals as the Mahrasa Temple, Madrasa, Prince's Tower and Albanian Temple, this historical monument is located on the left bank of the Shamkir River, in the Safgulu forest. Although there are currently no permanent settlements near the monument, the local population, which is engaged in cattle breeding, uses this area as a pasture. The monument is surrounded by hazelnut and cornel forest. The monument complex, located on an area of about 2–3 hectares, is surrounded by a high stone fence. Some of the buildings inside the fence collapsed and became completely unusable, while others were partially or completely destroyed.

The total length of the main fence, which runs from west to east, almost parallel to the Shamkir River, is about 85 meters. The thickness of the fence is more than 1 m. In the middle of the fence there is an entrance door (the length of the fence is 46 m on the west side and 36 m on the east side). The door is 2.4 m wide and 3.3 m high (Fig. 6).

This complex, also called the "Albanian Temple", is located from the main building of worship (Fig. 1–2), from the bell building (Fig. 4) and ancillary buildings.

The largest of the surviving buildings within the complex (Fig. 1–2) served as a common place of worship. This building was also used for general meetings and church meetings. The total width of the building is 12 m, length 30 m, height from the back and front sides is about 7 m, height in the middle (inside) is more than 10 m. The balcony (entrance) part of the building has a structure with 2 columns and 3 arches (Fig. 1). The inner part of the building has 2 tiers. There are 2 columns and 3 arches in the middle of the inner part. The width of the inner part of the building is 7.3 m and the length is 7.45 m. The width of the columns is 70 cm (0.7 m). The altar inside the building faces east (Fig. 3). The entrance to the building is from the south. There is a sign of the cross above the entrance door. It is felt that the ends of the cross are deformed for some reason. Because it is different from the cross on the altar on the balcony. There are inscriptions on the entrance door.

One of the main surviving main buildings within the complex (Fig. 4) is a tower structure believed to be used as a bell tower. This building also consists of two floors: 1) The first floor in the form of a square, the gate is on the west side; 2) The second floor with an 8-cornered, 8-column, dome-shaped 8-tongue prism-shaped bell tower. The entrance door of the building is 1.4 m wide and 2.1 m high. The width of the building (east and west walls) is 6 m, and the length (south and north walls) is 10 m. The height of the first floor of the building is about 10 m, and the height of the tower is about 4-5 m. The foundation of the tower - the walls of the first floor - are made of local rocks and river stones of different colors. The tower, which consists of eight columns, is built of baked bricks. The upper part of the columns consists of several triangular covers. Most likely, the church bell was placed in the tower.

The eight-arched tower where the church bell of Mahrasa is located is located separately from the main building (Fig. 4) gives reason to think that it was built later. The mausoleum was reconstructed and Christian crosses were added. However, it is interesting to note that in Albania, the symbols of the belief in the moon goddess remained both in the ornaments on the cross and in the wall decorations. The cross is depicted on the walls of the bell tower at a height of about 6–7 m in all directions. This image is made of a different material (soft white stone) from the stone material from which the building was built. On the stone, which creates the image of the cross as a whole, there are both cross symbols and the image of a winged angel and a symbol (swastika).

Inside the northern fence of the complex there is an adjoining 5 (five) cell-shaped room. Inside the complex there is a two-room auxiliary or farm building-like structure on the west side.

Interestingly, there is an altar in this complex (Fig. 5). It is said that people from the surrounding area came here to sacrifice.

The author of the book "Toponymics of Gadabay" B.Tagiyev writes a different opinion: "Mah" is a Persian word, meaning "moon". The word "Rasi" is used in the Azerbaijani language in the phonetic version meaning "Rasad". An observatory is a place where celestial bodies are observed. It is designed as "Mahrasa" for easy pronunciation of the word Mahrasa. It can be assumed that the temple "Mahrasa" is an astronomical monument called "Temple of the Moon" (Taghiyev, 2007). According to T.Hagverdiyev, who confirmed this version: "Although the Mahrasa monument became a Christian temple after the 4th-5th centuries AD, it has functioned as one of the magnificent temples of fire-worshippers since the beginning of the century. The scientific analysis of the word "mahrasa" also confirms this idea. The root of the word "mah" means moon. "Rasad means the place where celestial bodies are observed" (Hagverdiyev, 1998, p. 39).

It was concluded that this area was originally a place of worship for pagans, became a secret place of worship for Albanian Christians during the Arab occupation, and became the center of the Albanian Catholicosate after the closure of the Ganjasar monastery (Mammadov, 2014, p. 131). Thus, the temple of Mahrasa was one of the central temples of Albania before the

adoption of Christianity. After the conversion to Christianity, the temple of Mahrasa and other lunar temples in the area were converted into churches.

There are also large cemeteries around the Mahrasa temple complex. The history of the oldest tombs here dates back to the Bronze Age. There are many tombs from the early Middle Ages. At the end of the 19th century, V.Belk saw these graves and the monument on his way to Dashkasan on horseback near the Mahrasa complex, but did not touch it because it was inhabited.

Hamshivang monastery. The temple complex of the Albanian Church in Boyuk Garamurad village of Gadabay region is also known as "Hamshivang Temple" and "Bell Church". There is a bell tower on the left and a building of worship on the right (Fig. 7).

The Hamshivang temple complex is also a remarkable monument. The complex has been studied by architects (Mammadova, 2004, p. 111).

Architects found a cross similar to the Arsakh Albanian cross in the area of the Hamshivang temple. The Hamshivang temple dates back to the V-VII centuries. After its restoration in the XII–XIII centuries, it took its present form. Some sources say that it was rebuilt in 1634. The locals explain why this historical monument is called the Bell Church, which was once a huge iron hanging from the roof of the church. When this bell was struck with an iron, a squeaking sound spread around. In the 1960s, the church bell mysteriously disappeared. The villagers believe he was abducted. Crosses and patterns of different sizes were painted on the walls of the temple. It is said that this temple was once used as a caravanserai.

As in the Mahrasa temple, there is an eight-arched tower where the church bell is located separately from the main building (Fig. 7). The complex consists of a main worship building, a bell building and completely demolished ancillary buildings. Compared to the Mahrasa temple, this complex was more damaged. The fences of the complex were completely destroyed and almost lost. In our opinion, one of the reasons is that the monument is located near the village. The second floor of the tower of the Mahrasa temple was built of brick, but it was built of polished stone. The first floor of the tower is rectangular. The cover of the second floor is round.

The worship building of the temple complex is reminiscent of the Chanakhchi temple in its internal structure. There are inscriptions on some wall stones. It is strange that some of these stones were later placed on the wall. According to elderly residents, the suspects, who came to Gadabay from Armenia during the Soviet era, removed some stones. It is obvious that fresh cross stones were placed on the walls of the monument.

Ayrivang temple. The monument is located near the village of Ayrivang, Gadabay region, on a high forested hill on the left bank of the Ayrichay (Inekboganchay), the left tributary of the Zayamchay. Part of the roof and walls of the temple were destroyed. The building is 7.50 m long and 3.70 m wide. An additional rectangular ledge was built in the middle of the east wall of the rectangular temple for the church's horseshoe-shaped altar apse. Thus, the apical apse is placed inside a rectangular frame. The fact that the pastophories were built not on the sides of the apse, but on the west, north and south sides of the temple, distinguishes the Ayrivang type temples from other Albanian temples. Rectangular pastophories 2.60 m long and 1.15 m wide are completed in the east by a semicircular apse. The door, which is not very high, connects the corresponding pastophory with the prayer hall. The only entrance to the temple is in the middle of the west wall and opens to a later corridor.

The temple and corridor were built of coarse crushed stone of various sizes, as well as river stones, and lime mortar was used as a reinforcing material. The thickness of the walls of the temple is 1.10 m, and the corridor is 0.95 m. The window seats are borderless. The cornice consists of a row of rectangular stones protruding slightly. G.H.Mammadova attributed the Ayrivang temple to the IX–X centuries (Mammadova, 2004, p. 88).

Bashtala temple. There is also a temple in the area called Bashtala of Arigiran village, located near Ayrivang village. It is also called the "Church of the Beginning". It is a monument of ancient Albanian Christianity. Its architectural structure is clearly similar to the Chanakhchi temple. It has three eyes that reach a height of 6–7 meters. Facing stones were used in its construction. Decorative ornaments were widely used in the wall stones. Ancient inscriptions can be seen on the walls. The forest

around the monument is full of fruit trees. There are more pear trees here. The ruins of several monuments remain in the so-called Church Valley. Oghuz tombs, known for their huge face stones, can be seen around.

Agh kilse (White church) is located in the territory of Novoivanovka village, a few km from the village in Gadabay. Locals also call this monument "White Mosque" (Fig. 9). When the Russians came here, they called it "Mosque". The original name of the monument is "White Church". The 4th century historical church is one of the oldest Albanian monuments in Gadabay. Unlike other similar buildings, they are so called because they are relatively white. The White Church is built of local stones. Ethnographic symbols of the Albanian period are engraved on the stones. A large area with a mysterious beauty, where Agh kilse is located, has been declared an ecotourism zone.

Chaldash temple. Chaldash temple is architecturally very similar to Mingachevir, Govurgala in Aghdam, Garabulag in Goy-Gol, Kharkhaput (Meshali) temples in Goranboy (Fig. 10). The roof of the Chaldash temple was built in the shape of a dome. The dome-shaped roof is considered to be very seismically resistant (Mammadzadeh, 1978, p. 127).

In general, there are hundreds of religious and memorial monuments in the Gadabay region. More than 50 of these monuments are Albanian Christian churches and monasteries. Many Albanian Christian monuments are in good condition, some are partially destroyed. Many of the monuments require extensive archaeological research. Double golden churches in the mountainous area called Gizilkilsa in Chobankendi area of Gadabay region (Fig. 11) and the remains of the church in the area called Kohnagishlag of Soyudlu village (Fig. 12). The material and cultural remains known from and around the village of Vang indicate that there were settlements and necropolises in ancient and early medieval times (3). Church buildings surrounding the monastery in the area called (Fig. 14), the remains of church buildings in the Koroglu fortress in Galakend (Fig. 13) and so on. Such monuments are also poorly studied and should be studied.

Girdiman temple (Pir Javanshir temple). The temple complex is located in Gadabay region. The temple included in the complex is built of well-hewn square stones. The entrance to the

temple is located in the western branch of the architectural cross. In the northern and southern branches of the architectural cross, apsidal pastophores ruled. The temple is illuminated by open windows in the northern, southern and eastern branches of the architectural cross. The altar apse, located on the eastern branch of the architectural cross, is horseshoe-shaped and has four deep niches. On the outside, the walls are decorated with small semicircular arches. Inside the temple, large cubes were placed on the walls. According to R.B.Goyushov, the acoustics of the temple were strengthened by this method (Goyushov, 1985, p. 95).

Written sources say that this temple, which is often mentioned and discussed in detail, and where the gold jewelry of the Holy Cross of Jesus is kept, even the doors and windows are extremely luxuriously decorated (Kalankatuklu, 1993, p. 128–135). Albanian historian M.Kalankatuklu writes about it: "The wise Javanshir looked for a worthy place for Isa Khachi (Jesus Cross) and built a house of God for him in his native province, Girdiman fortress, and decorated it in honor of Jesus Christ" (Kalankatuklu, 1993, p. 128). According to the source, the Girdiman temple was built in two years. That is, according to M. Kalankatuklu, "After the expulsion of the caspians and the victory of Javanshir, the construction of a beautiful church in the name of God was completed within two years" (Kalankatuklu, 1993, p. 130). Academician Z. M. Bunyadov, referring to this information of the Albanian historian, assumes that the Girdiman temple was built in 661/662 – 663/664 (Kalankatuklu, 1993, p. 224).

After a very successful meeting between the parties, Javanshir returned to Girdiman province with pomp and circumstance and visited the house of the holy God. "He decorated the church with very expensive and delicate things and spent a lot of money. He invited artists and decorated the church with gold and silk from head to toe. He adorned the door of the sanctuary, which protected the light of the world, with silver and made patterns on it" (Kalankatuklu, 1993, p. 135). Unfortunately, the location of the holy house of God, Girdiman, built by Javanshir, is still unknown to science.

We can say that this monument was built by Javanshir, the ruler of Girdiman, in the middle of the 7th century and was used in the territory

of Albania until the spread of Islam, that is, until the middle of the 9th century. According to M.Kalankatuklu, after the victory, Javanshir took his Catholicos and his bishops with him and came with them to Vang (Temple), a day's journey from Firuz-Gubad. He built this tower far from the settlements, between the two provinces, so that both he and those who came here could rest here" (Kalankatuklu, 1993, p. 130).

R. B. Goyushov attributed all other types of domed temples, except for round temples, to the VIII century and beyond (Goyushov, 1985, p. 95). The name of the temple, in our opinion, may help to some extent to clarify its period. As mentioned above, the ruler of Albania, Javanshir, was engaged in the construction of Christian temples in the country (Kalankatuklu, 1993, p. 128). It can be assumed that the name of the Pir Javanshir temple probably reflects the name of the Albanian ruler Javanshir. In view of this, it is possible to speculate about the construction of this temple in the middle of the VII century (Khalilov, 2011, p. 137).

Chanakchi temple. This temple is similar to Mahrasa temple in terms of architectural structure. It also has magnificent columns at the front and arches that connect these columns from above. There is an ancient medieval bridge near the temple. The bridge will be two meters wide and up to 20 meters long. It is said that a bell was built under the bridge to inform the people about the level of the river, and the place still remains. The main temple of Chanakhchi is located about two kilometers from the bridge. Like Koroglu fortress and Maiden fortress, Chanakhchi temple was built inside the ancient Oghuz fortress.

The main gate of the temple was destroyed. However, three large rooms survived. The middle room is taller than the sides. The columns in the entrance door and their ceiling coverings are individually decorated with various ornaments and various wall decorations. There was a small stage inside that looked like a theater stage. Stairs go up to the stage from the sides. It is possible that the ruler was sitting on a rug on the stage, and the people he received were sitting below him. The area of the room is about 30 meters. The height of the walls reaches 5 meters. Chimneys are installed on the walls (Hagverdiyev, 1998, p. 73). Temples with and without altars were usually built on trade

and migration routes, in the courtyards of large temples, and sometimes as tombstones. According to R. B. Goyushov, semi-drilled circular joints belong to the period before surface circular joints (Goyushov, 1985, p. 98). Taking this into account, the history of the formation of semi-circular circles can be attributed to the V–VI centuries.

Conclusion.

In the early Middle Ages, with the adoption of Christianity, the construction of temples began in the territory of Azerbaijan, and it was further expanded during the reign of Momin Vachaga III. Musa Kalankatli notes in his book "Albanian History": "Momin Vachagan built as many temples in the country as the number of days of the year." (Kalankatuklu, 1993). The recognition of Christianity by the state and its official religion in Caucasian Albania took place one year after the process of recognizing Christianity and declaring it an imperial religion in the Roman Empire. The Milan edict, which proclaimed Christianity a free religion, was adopted in the Roman Empire in 313 and applied in Albania in 314. The decision to make Christianity the state religion of the Roman Empire in Nicaea in 325 was made by the Albanian state in 326. Thus, in 314, the Albanian tsar Urnayir raised Christianity to the level of the state in Albania and declared it the state religion in 326. However, as a result of the Arab conquests

in the 7th century, the development of Christianity in the plains of Caucasian Albania weakened. Thus, due to the weakening of the central government in the Caucasus Albania in the VIII century, one of the successors of the Christian-oriented Albanian state, Alban-Cambisena (Alban-Hereti-VIII-XI centuries), Alban-Sunik (XI–XII centuries) and Khachin-Albanian principalities (XII–XV centuries) replaced the other. In the 15th and 19th centuries, these principalities (kingdoms) also served as religious leaders of the Albanian Catholicos. The church system, which had a leading position in the Albanian statehood, did not allow the territory to be completely under the control of the missionaries due to its dependence on the Arab invaders. Thus, at first, the Arabs, who were mainly satisfied with the occupation of the plains, were satisfied with the collection of jizya (soul), a religious tax, from the Albanian Christian population living in the mountains. In general, the territory of Gadabay is abundant with early medieval monuments, as well as religious, memorial and grave monuments. Remains of large settlements, defensive structures and temples, as well as numerous necropolises indicate the densely populated area in the III-XI centuries, the level of economic and cultural development, multifaceted trade relations and the role of the region in economic, political and cultural life.

Figure 1. Mahrasa early medieval temple

Figure 2. Mahrasa early medieval temple near Shamkirchay river

Figure 3. The interior of Mahrasa temple

Figure 4. The bell building part of Mahrasa temple

Figure 5. Sacrificery part of Mahrasa temple

Figure 6. Enter part of Mahrasa temple wall

Figure 7. Hamshivang monastery in Garamurad village of Gadabay region

Figure 8. Cross-stones in Khar-khar village of Gadabay region

Figure 9. Agh kilse (White church) temple in Novoivanovka village of Gadabay region

Figure 10. Chaldash temple in Chaldash village of Gadabay region

Figure 11. Gosha Gizilkilse temple in Chobankend village of Gadabay region

Figure 12. Kohnegishlag temple in Soyudlu village of Gadabay region

Figure 13. Christian temple remains in Koroghlu castle in Miskinli village of Gadabay region

Figure 14. Chanakhchi temple or Early Medieval Albanian Vang

Figure 15. Albanian Christian temple near Gadabay district

REFERENCES

- Goyushov, R. B. (1985). *Christianity in Caucasian Albania*. Baku: "Elm" [in Russian].
- Hagverdiyev, T. Sh. (1998). *Gadabay: memory of ancient land*. Baku: "Diplomat" [in Azerbaijani].
- Jabiyev, G. J. (2003). *This is the Homeland*. Baku: "Nafta-Press" [in Azerbaijani].
- Jacobson, A. L. (1985). *Development process of medieval architecture. Leningrad (Saint-Petersburg): "Science"* [in Russian].
- Khalilov, M. J. (2011). *Christian monuments of Albania (IV–X centuries)*. Baku: "Khazar University" Press [in Azerbaijani].
- Mammadov, A. M. (2014). *Ancient Ganja (on the basis of archaeological researches)*. Baku: "Teknur" [in Azerbaijani].
- Mammadova, G. G. (2004). *Architecture of Caucasian Albania*. Baku [in Russian].
- Mammadzadeh, K. M. (1978). *Azerbaijan construction art (IV–XVI centuries)*. Baku: "Elm" [in Azerbaijani].
- Kalankatuklu, Mowes. (1993). *The Albanian History. (Trans. Ziya Bunyadov)*. Baku: "Elm" [in Azerbaijani].
- Taghiyev, B. M. (2007). *Toponymics of Gadabay*. Baku: "Azerneshr" [in Azerbaijani].

Мехтієв Ельдар

Старший викладач
Гянджинський державний університет

Mehdiyev Eldar

Senior Lecturer
Ganja State University

Email: rus_rahimli@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9680-5994

Цитування: Мехтієв, Е. (2020). Зміна уряду в регіоні Губи в Азербайджані та його трагічні наслідки (1920-1921). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 92–103. doi: 10.15421/172087

Citation: Mehdiyev, E. (2020). Change of government in the Guba region of Azerbaijan and its tragic consequences (1920-1921). *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 92–103. doi: 10.15421/172087

Стаття надійшла / Article arrived: 29.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 30.10.2020